Hayat

TARİH MECMUASI

Sayı : 1 Şubat 1972 • 5 Lira

32 SAYFALIK İLAVEMİZ
İstanbul'da Yarım Asırlık Vekaayi-i Mühimme

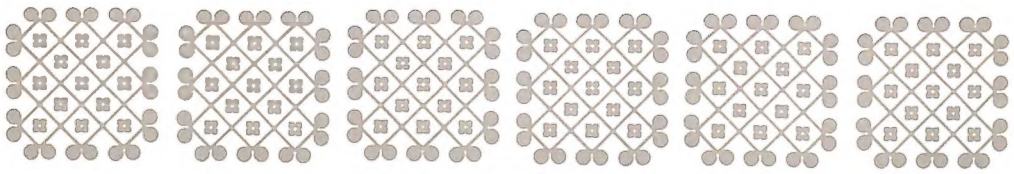

Bankacılık alanındaki üstün ve başarılı çalışmaları

yanında

- Çocuklar ve büyükler için çeşitli yayınlar yapmak,
- Millî sanat ve kültürümüzü tanıtmak yolunda sergiler düzenlemek,
- Memleketimiz insanının yaratıcı gücünü teşvik için çeşitli ödüller koymak ve yarışmalar tertip etmek,

gibi

Kültür ve Sanat Hizmetleri

ile

Memleketimizin manevî kalkınmasında ödev alan ilk Banka:

YAPI ve KREDİ BANKASI

Daima en iyi hizmet

Y 734

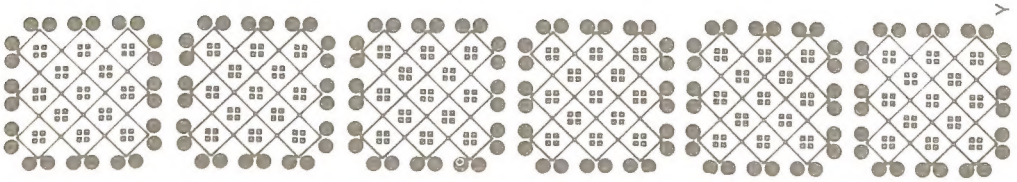

MORAN : 72 - HTM. 31

Sultan Aziz

Fotoğraf: Kutlu Ertuna

Hayat TARİH MECMUASI

Bu sayıda neler var

Türkiye'de İngiliz Muhibleri Cemiyeti 4
Osmanlı Saray Üniversitesi: Enderûn 10
Tarih Boyunca Fes 14
Mustafa Necati'yi Anarken 20
Sultan Aziz'in Bilinmeyen Bir Resmi 24
Osmanlı Çağında Yetişen Tarihçiler 26
Kanunî'nin Cülûsu 34
Amerikan Polisinin Kaderi 39
Türkiye'de Eski Oyunlar 44
Istanbul'un Namazgâhları 51
60 Yıl Önceki Türkiye 62
Vak'a-i Hayriye Nasıl Hazırlandı? 64
Vambery'nin Hâtıraları 68
Etrüskler'in Esrarı Çözülüyor 76
Esrarlı Tren Kazaları 81
Ülkeler ve İnsanlar 86
Tarihe Akan Bir Ay 90
Kitaplar Arasında 91
Karikatür 94
Tarih Postası 96
Tarih Bilmecesi 98

İLÂVEMİZ (32 sayfa)
Istanbul'da Yarım Asırlık Vekaayî-i Mühimme

Hayat TARİH MECMUASI

Aylık Kültür Mecmuası

1 Şubat 1972 Yıl: **8** Cilt: **1**
Sayı: **1** Sıra No: **85**

İMTİYAZ SAHİBİ: Şevket RADO

NEŞRİYAT MÜDÜRÜ: Yılmaz ÖZTUNA

MESUL YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ: Orhan Ş. YÜKSEL

BASILDIĞI YER: Doğan Kardeş Matbaacılık Sanayii A.Ş. Basımevi - Divanyolu Türbedar Sok. No: 22, İstanbul **TEL:** 27 95 10 (5 hat)

ABONE: Bateş Bayilik Teşkilâtı. Cağaloğlu-Istanbul **TEL:** 27 61 10

Abone: Yıllık: 60, 6 aylık 30 TL. **Yurt dışı:** Yıllık: 120, 6 aylık 60 TL. uçak için ilâve ücret alınır

İngiliz Muhibleri Cemiyeti

YAZAN: Dr. FETHİ TEVETOĞLU

TÜRK milletinin, Mustafa Kemal Paşa başbuğluğunda, Anadolu'da başlattığı Millî Mücadele hareketini ve Müdafaa-i Hukuk dâvasını işgal altındaki Istanbul'dan binbir tehlike ve zorluk içinde savunan ve destekleyen vatanseverlerin kurduğu Gizli Gruplar (1) karşısında, Millî Mücadele'ye karşı düşmanla işbirliği yapanların yönettikleri birtakım ihânet kuruluşları da vardır.

Millî Mücadele'ye düşman bu kuruluşların en başta gelenlerinden biri, tam ve doğru adı ile (Türkiye'de İngiliz Muhibleri Cemiyeti = Association of the Friends of England in Turkey) dir.

20 mayıs 1919'da (2) Istanbul'da, Sıhhiye Müdüriyeti karşısındaki bir binayı genel merkez yapan bu cemiyet, aslında, Türkler'e karşı körükörüne ve şahsî bir düşmanlık politikası gütmüş bulunan İngiliz Başbakanı William E. Gladstone'un tesirinde kalmış olan Lloyd George'un Türkiye hakkındaki planlarını gerçekleştirmek için kurulmuş, açık faaliyetleri kadar, gizli faaliyetleri de bulunan bir casus teşkilâtıdır. Atatürk, Nutuk'unda bu kuruluştan şöyle bahsetmektedir (3):

---

1) Bu konuda, Türk Ansiklopedisi'ndeki (GİZLİ GRUPLAR), (GÜNEŞ GRUBU) ve (HAMZA GRUBU) maddelerimize bakıla (C. XVII, ss. 393 - 394 ve C. XVIII, ss. 190 - 192).

2) Bazı yazarlar bu cemiyetin kuruluş tarihini ağustos 1335 (1919) olarak göstermişlerdir ki yanlıştır. (Bk. a — Tarık Zafer Tunaya: Türkiye'de Siyasî Partiler, Istanbul 1952, s. 434; b — Tevfik Bıyıklıoğlu: Atatürk Anadolu'da I, Ankara 1959, s. 7). Cemiyet yöneticileri hakkında ilk bilgi ve listenin 28 eylül 1335 (1919) tarihli Sabah Gazetesi'nde çıkmış olması sebebiyle yapıldığını sandığımız bu yanlış tahminin, 23 mayıs 1919 tarihini taşıyan Said Molla'ya ait telgraflar ve İsmet (İnönü) Bey tarafından Kâzım Karabekir Paşa'ya yazılmış 1 haziran 1335 (1919) tarihli mektup ve Alemdar gazetesindeki kayıtlara göre (bk. Alemdar, 21 mayıs 1919, adet: 151 - 1461, s. 2). 20 mayıs 1919 olarak düzeltilmelidir.

3) Nutuk, Istanbul 1938, s. 5.

düşman bir kuruluş

«Istanbul'da mühim addolunacak teşebbüslerden biri İngiliz Muhibleri Cemiyeti idi. Bu isimden, İngilizler'e muhib olanların teşkil ettiği bir cemiyet anlaşılmasın! Bence, bu cemiyeti teşkil edenler, kendi şahıslarını ve menfaat-i şahsiyelerini sevenler ve şahıslarıyle menfaatlerinin masuniyeti çâresini Lloyd George hükümeti marifetiyle İngiliz himayesini teminde arayanlardır. Bu bedbahtların, İngiltere devletinin, kül hâlinde, bir Osmanlı devleti muhafaza ve himaye etmek emelinde olup olamıyacağını, bir defa mülâhaza edip etmedikleri cây-i teemmüldür.

«Bu cemiyete intisab edenlerin başında Osmanlı padişahı ve halife-i rûy-i zemin unvanını taşıyan Vahîdeddin, Dâmad Ferid Paşa, Dahiliye Nezâreti'ni işgal eden Ali Kemal, Âdil ve Mehmed Ali Beyler ve Said Molla bulunuyordu. Cemiyette, İngiliz milletine mensup bazı sergüzeştçiler de vardı. Meselâ: Rahip Frew gibi. Ve muamelât ve icraattan anlaşıldığına göre, cemiyetin reisi Rahip Frew idi.

«Bu cemiyetin iki cephe ve mahiyeti vardı. Biri, alenî cephesi ve medenî teşebbüsatla, İngiliz himayesini talep ve temine mâtuf mahiyeti idi. Diğeri, hafi cihetti idi. Asıl faaliyet bu cihette idi. Memleket dahilinde teşkilât yaparak isyan ve ihtilâl çıkarmak, şuûr-u millîyi felce uğratmak, ecnebî müdahalesini teshil etmek gibi hainâne teşebbüsat, cemiyetin bu hafi kolu tarafından idare edilmekte idi. Said Molla'nın cemiyetin alenî teşebbüsatında olduğu gibi, hafi cihetinde de ondan ziyade rolör olduğu görülecektir. Bu cemiyet hakkında söylediklerim, sırası geldikçe vereceğim izahat ve icabında irâe edeceğim vesaikle daha vâzıh anlaşılacaktır».

Kâzım Karabekir Paşa da eserinde, bu kuruluşun beyannâme ve programını aynen yayınlayarak şunları söylüyor (4):

«İngiliz Muhibleri Cemiyeti, beyannâme ve programını da hâtırâtıma yazıyorum. Yeni nesil görsün ki, Erzurum'da millet, istiklâli için Erzurum Kongresi akdiyle kararını verirken, Istanbul'daki padişah ve hükümet ve bunlar gibi millet kanını emmeye hazırlanan tufeyliler, Türk'ün istikbali için nelerle meşgul olmuşlardır. Yeni nesle ibret olsun ki, emre râm olan menfaatperest mahlûklarla, milletin yolu bir uçuruma müntehîdir. Kendi bağrında ve kendi hür evlâtları ile kendi hükümetini kurmadıkça, her millete olduğu gibi, mazlûm Türk milletine de istikbal yoktur».

Jäschke'nin İngiliz Belgeleri'ne dayanarak yazdığı eserinde de bu cemiyetin kuruluşu şöyle belirtilmektedir (5):

«Said Molla, Türkiye'de İngiliz Muhibleri Cemiyeti'ni, tam Lloyd George'un Amerikan Devlet Başkanı Wilson ve Clémenceau ile birlikte, Yunanistan'ın İzmir'e asker çıkarmasını tasvib etmek suretiyle, Türk milletine darbelerin en müthişini vurduğu bir zamanda kurdu. Ataşemiliter Deedes'in, Molla'nın İngiliz dostluğu çabasını, 1 mayıs 1919'da açıktan açığa reddetmesine rağmen, Said Molla 23 mayısta, yâni büyük Sultanahmet mitinginin yapıldığı günde, bütün belediye reislerine bir telgraf göndererek az önce kurulmuş olan cemiyeti, yeni mahallî şubeler açmak suretiyle desteklemelerini istedi».

Türk mensupları bakımından (Türkiye'de İngiliz Muhibleri Cemiyeti), başta padişah VI. Mehmed Vahîdeddin ve Sadrâzam Dâmad Ferid Paşa, Dahiliye Nâzırı Ali Kemal, Âdil, Mehmed Ali, Sâdeddin Beyler ve Âyandan Hoca Vasfi Efendi olmak üzere, İngilizler'in idareye bir an önce el koymasını isteyen ve İngiliz hima-

---

4) Kâzım Karabekir: İstiklâl Harbimiz, Istanbul 1960, ss. 156 - 157 (Beyannâme ve program için ayrıca bk. Alemdar, 28 mayıs 1919).

5) Gotthard Jaeschke: Kurtuluş Savaşı ile ilgili İngiliz Belgeleri, (Türk Tarih Kurumu Yayınlarından), Ankara 1971, s. 3.

yesi projesini hazırlayan, millî güç ve güvenden yoksun, ümidini yitirmiş korkaklar ve satılmışlar tarafından, İngilizler'e muhabbet ve taraftarlık, kendilerine çıkar sağlamak için, Millî Mücadele'ye karşı kurulmuş bir ihânet şebekesidir.

Mustafa Kemal Paşa ve karargâhının dört gün önce Samsun'a çıktıkları; Kâzım Karabekir Paşa'nın Erzurum'da bulunduğu ve bütün Anadolu'nun Millî Mücadele için kaynaştığı bir tarihte, 23 mayıs 1919' da, Istanbul'dan Said Molla imzası ile belediye başkanlarına çekilen birer telgrafla, Istanbul'da kurulduğu bildirilen başlıca kurtuluş yolu (?) İngiliz Muhibleri Cemiyeti'nin her vilâyette şubelerinin açılması istenmiştir. Ayrıca, halkın, İngilizler'e karşı derin muhabbet ve tarafdarlık beslediği; İngiliz himâye ve müzaheretini acele beklediği yolunda kaleme alınmış düzme telgrafların, bütün İşgal Kuvvetleri komiserlerine, hükümete, gazetelere ve Paris Barış Konferansı'na gönderilmesi bildirilmiştir (6).

1 haziran 1335 (1919) tarihinde İsmet Bey (İnönü)'den Kâzım Karabekir Paşa'ya gönderilmiş mektupta da bu kuruluş ile ilgili, şu dikkate değer satırlara rastlanmaktadır (7):

«... Zamanın yaldızlı hapı manda meselesi ya; Istanbul'da bir müddetten beri hangi mandayı arzu etmeliyiz diye fa'âlâne cereyanlar var. **Alemdar** ve **Türkçe Istanbul** gazeteleri İngiliz mürevvici, Istanbul İngiliz Muhibleri Cemiyeti nâmında bir cemiyet teşkil etti, imza topluyorlarmış. Galiba İngilizler'i isteriz diye».

Bu noktada Jäschke şu gerçeği belirtmektedir (8):

«... Said Molla 23 mayısta, kurucusu bulunduğu Türkiye'de İngiliz Muhibleri Cemiyeti'ni himâye etmelerini bütün belediye reislerinden istediği zaman, M. Kemal, 26 tarihli tâmimi ile «İstiklâl-i millî ve siyasîmizin kurtarılmasının ancak milletin yekvücud olarak müdafaası ile kabil olacağı» mülâhazasiyle, «siyasî maceralardan» kaçınılmasını ihtar etti».

9 kasım 1918'den beri yayımladığı **Yeni Istanbul** (39. sayısından sonra **Türkçe Istanbul**) gazetesindeki aşırı İngiliz taraftarlığı ile tanınan eski Şûrây-ı Devlet âzâsı Said Molla'nın, Türkiye'de İngiliz Muhibleri Cemiyeti adlı ihânet kuruluşunun en çok faaliyet gösteren, «İngiliz'den çok İngilizci» bir yöneticisi olduğu biliniyordu. Onunla birlikte kurucular ve ilk yöneticiler kadrosunda şu kimseler bulunmaktadır:

Fahrî başkanlar: Eski Dahiliye Nâzırı Memduh Paşa, Şehremîni Cemil Paşa.

Fahrî üyeler: Dâmâd Müşir Ahmed Zülkifl Paşa, Temyiz Mahkemesi Başkanı Ali Rüşdü Efendi, Eski Ticaret ve Ziraat Nâzırı Kâmil Paşazâde Abdullah Bey, 5. Kolordu Kumandanı Hamdi Paşa.

Dâimî başkan: Ziraat Bankası Müdürü Kâmil Paşazâde Şevket Bey.

İkinci başkan: Said Molla Bey.

Başkanvekili: Emekli Kurmay Albay Enver Bey.

Dâimî üyeler: Eski Tahran Sefiri Sadreddin Bey, Millî İktisat Bankası Müdürü Safiyeddin Bey, Umum Şirketler Komiseri Nebil Zıyâ Bey, yazar Abdullah Zühdü Bey, eski Maliye Veznedarı Hâlid Bey, Şûrây-ı Devlet Tanzimat Dairesi eski üyesi Nâfiz Sürûrî Bey, eski Bombay Başkonsolosu Mahrûkîzâde Câfer Bey, Sadrâzam Halil Rif'at Paşazâde Ahmed Rif'at Bey, Emin Bey, Bahriye feriklerinden ressam Ahmed Paşa, Mersin mutasarrıflığından emekli Nüzhet Paşa.

Muhasib üye: Maarif Nezâreti eski Muhasebe Müdürü Vahî Bey.

Türkiye'de İngiliz Muhibleri Cemiyeti mensupları arasında şu kadın üyeler de bulunmaktadır: Belkıs Ömer, Seher Nüzhet, Ayşe Celîle (Nâzım Hikmet'in annesi), Fatma Cevdet, Nâdire Cemâl, Nesîbe Zıyâ, Naime Cemâl ve Melek Hanımlar (9).

Teşkilâtın asıl başkanı olduğu anlaşılan ve yeraltı çalışmaları ile tahrik ve tezvir işlerindeki ihtisasından ötürü Hindistan'dan Türkiye'ye getirilmiş bulunan İngiliz papazı Rev. Frew ile, İngiltere elçiliği baştercümanı Mr. Andrew Ryan ve haberalmada, siyasî ve idarî işlerde çalıştırılan askerî ataşe Sir Wyndham Deedes gibi İngilizler de kuruluşa dahil bulunuyorlardı. Fakat bu yabancıların hiçbiri, Said Molla kadar aşırı İngiliz taraftarı ve azılı Türk düşmanı değildi. 28 mayıs 1919' da Ryan'a İngiltere'nin yardımını soran

---

6) Kâzım Karabekir: a. g. e., ss. 33 - 34.

7) Kâzım Karabekir: a.g.e., ss. 59 - 60.

8) G. Jaeschke: a.g.e., s. 123.

9) Alemdar, 23 mayıs 1919, adet: 151-1461, s. 2.

Said Molla.

Said Molla, elçilik baştercümanından şu karşılığı almıştı: «Yanıltıcı ümitleri bırakınız!» (10).

İngiliz Dışişleri Bakanlığı (Foreign Office) ve (Public Record Office) arşivlerindeki belgeler de, Said Molla'nın aşağılık durumunu aydınlatmakta, ortaya koymaktadır. Değerli araştırıcı Selâhi R. Sonyel, sunduğu belgelerin İngiliz Muhibleri Cemiyeti ile ilgili bölümünde şunları yazmaktadır (11):

«İzmir'in işgalinden sonra, Istanbul'da kurulan ve gayesi Türkiye'yi İngilizler'in güdümüne vermek olan İngiliz Muhibleri Cemiyeti de, arada sırada İngiliz Yüksek Komiserliği'ne gönderdiği yazılarla sahneye çıkıyordu. Amiral Robeck'in, 2 kasım 1919'da Lord Curzon'a gönderdiği 2048/M. 1997 sayılı yazıda, İngiliz Muhibleri Cemiyeti'nden iki yazı alındığı, bunlardan birinin Said Molla tarafından gönderilen 8 ekim tarihli bir mektup olduğu; mektubunda, İngiliz Yüksek Komiserliği'nin bu cemiyeti teşvik etmemesinden şikâyetçi olduğu bildiriliyordu. İkinci yazı, Said Molla'nın iç durum hakkında kaleme aldığı bir rapordu. Said Molla, Millî Hareket'le ilgili olarak şöyle diyordu: «Anadolu'daki cereyan, İngiliz çıkarlarına karşı dış kuvvetler tarafından yaratıldı. Anadolu'da olup bitenleri halk tasdik etmiyor». Bu belgeler, İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nda bazı yorumlara yol açtı. W. S. Edwards, 17 kasımda şu yorumda bulundu: «Bu, bizden ödenek aldığına dair milliyetçi gazeteler tarafından itham edilen bir cemiyettir... Bu cemiyet, hiç şüphesiz İttihad ve Terakki aleyhtarı, İngiliz taraftarıdır. Öte yandan, milliyetçiler arasında da epey sempatizanı olması gerek. Ne olursa olsun, Türkiye'nin meselesi halledilinceye kadar bu cemiyetle sıkı ilişki kurmak güç bir durum yaratabilir» (PRO., FO. 371/4227/152011).

Enver Ziya Karal'ın yayınladığı (12) (Türkiye'de İngiliz Muhibleri Cemiyeti)'ne girenlere verilen üye kartı örneği, 586 numaralı üyenin «Sirkeci Hamallar Kesedarı Râşid Ağa» olduğunu gösteriyor ki, bundan da, cemiyete her sınıftan kimselerin alındığı anlaşılmaktadır.

Istanbul içinde Fatih, Beylerbeyi, Üsküdar, Kızıltoprak - Feneryolu, Paşabahçe, Büyükdere, Ortaköy, Beşiktaş, Unkapanı, Eyüpsultan, Şehremini, Kocamustafapaşa, Kadıköy, Tophane, Kumkapı, Haydarpaşa ve Cağaloğlu gibi yirmiden çok şubesi açılan İngiliz Muhibleri Cemiyeti'nin Edirne, Giresun ve Kiraz Hamdi Paşa tarafından Bandırma'da da kurulmak istendiği bilinmektedir. (13). Ayrıca, Istanbul hükümeti kuvvetlerinin girdiği; Hürriyet ve İ'tilâf Fırkası şubelerinin açıldığı her yerde cemiyet şube açmaya çalışmış, kısmen de başarı sağlamıştır.

Istanbul'da çıkan **Yeni Istanbul** ve **Alemdar,** Ankara'da çıkan **Mefkûre,** İngiliz Muhibleri Cemiyeti ile ilgili haber ve faali-

---

10) Gotthard Jaeschke: Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, Ankara 1970, s. 38.

11) Selâhi R. Sonyel: 1919 Yılı İngiliz Belgelerinin Işığında Mustafa Kemal ve Millî Mukavemet II, Türk Kültürü, Mart 1970, Sayı: 89, s. 317 - 318.

12) Enver Ziya Karal: Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (1918 - 1944), Istanbul, s. 3.

13) Selim Sarıbay: İstiklâl Savaşı'nda Mudurnu - Bolu - Düzce, Aydın 1943, s. 21.

İngiliz Muhibleri Cemiyeti'ne girenlerin üye kartı.

yetlere sütunlarında geniş yer vermişlerdir.

Atatürk'ün ifadesi ile bu kuruluşu teşkil edenler, kendi şahıslarını ve çıkarlarını sevenler ve şahısları ile menfaatlerinin korunması çarelerini Lloyd George hükümeti marifetiyle İngiliz himayesini teminde arayan bedbahtlardır.

Istanbul ve Anadolu'daki millî gücü yıpratıcı çeşitli yıkıcı propagandalarla zayıf iradeli aydınlarda tek çıkar yol olarak manda idaresi fikrinin yaygın hâle gelmesine sebep olan İngiliz Muhibleri Cemiyeti'nin, bu görüşün çetin bir mesele hâlinde millî kongrelerde, Millî Mücadeleciler arasında savunulup tartışılması havasının yaratılmasında da kötü tesirleri olmuştur. Yabancı idaresi için yarışanlardan diğer bir grubun, Amerikan Mandası taraftarlığını savunmasına da âdetâ sebep teşkil eden ve buna yol açan İngiliz Muhibleri Cemiyeti, diğer yıkıcı ve bölücü faaliyetleri ile Anadolu'da isyan ve ihtilâl çıkararak millî şuuru ve mücadeleyi felce uğratmak amacını güdüyordu.

Son Osmanlı Meb'usan Meclisi'nin açılmasına şiddetle karşı olan Hürriyet ve İ'tilâf Fırkası ile İngilizler'in faaliyetleri yanında, İngiliz Muhibleri Cemiyeti de padişaha müracaat ederek bu meclisin meşru olmadığını ileri sürüp, feshini istemektedir (14).

«İdaresi altında milyonlarca Müslüman barındıran İngiltere devlet-i muazzaması ile, Osmanlı hilâfet ve saltanatı arasında mevcut samimiyetin devamı ve arttırılması» amacı ile kurulduğunu beyanname ve programı ile ilân ve iddia eden (15), aslında yerüstü ve yeraltı faaliyetleri ile hilâfet, saltanat taraflısı İngiliz Mandacılarını kışkırtmak ve ayaklandırmak çabası içinde Türkiye'de İngiliz Muhibleri Cemiyeti'nin her davranışı, Mustafa Kemal Paşa'nın başbuğluk ettiği Millî Mücadele'nin çelik iradesine çarparak parçalanmış ve tesirsiz hâle gelmiştir.

Said Molla gibi Millî Mücadele düşmanlarının bu cemiyetteki faaliyetlerinde güttükleri yol ve şahısları için umdukları çıkar, Atatürk'ün Nutuk'unda aynen yayımlanmış, Molla'dan, Papaz Frew'ya yazılmış 12 mektubun incelenmesi ile tam olarak aydınlanmakta ve meydana çıkmaktadır (16). Cemiyetteki İngilizler'in güttüğü gayelerden biri ise şöyle ifade olunmaktadır (17):

«Sir Wyndham Deedes, Said Molla'ya:

---

14) M. Tayyib Gökbilgin: Millî Mücadele Başlarken, İkinci Kitap, Ankara 1965, s. 296.

15) Kâzım Karabekir: a.g.e., ss. 156 - 157; Tarık Z. Tunaya: a.g.e., ss. 437 - 438.

16) Gazi M. Kemal: a.g.e., ss. 209 - 215.

17) Gotthard Jaeschke: İngiliz Belgeleri, s. 253.

«Herhangi bir Türk'ün kafasında Türkiye'nin sert cezaya çarptırılmasının hâsıl edeceği izden başka bir şeyin bulunmasını istemiyoruz» diyordu».

Son kongresini, Mîralay Sâdık - Gümülcineli İsmail hizibinin 22 eylül 1921'de yaptıkları kongreye karşılık, 19 ekim 1921' de Mustafa Sabri - Said Molla hizibi yönetiminde akdeden ve fahrî başkanlıklara eski şeyhulislâm Mustafa Sabri Efendi ile Kâmil Paşa-zâde Şevket Bey'i; Daimî başkanlığa: Said Molla'yı; Yönetim Kurulu üyeliklerine: Rıza Tevfik Bey, Dârü'l-hikme üyelerinden Hâfız İsmail Efendi, eski şehremîni Selim Bey ve tüccardan Nemli-zâde Besim Beyler'i seçen İngiliz Muhibleri Cemiyeti, millî kuvvetlerin zaferi üzerine, destekçi ve yakın işbirlikçisi Hürriyet ve İ'tilâf Fırkası'nın âkıbetine uğramış; faaliyetleri sona ererek ortadan kalkmış; mensuplarından bazıları 150'lik kara listeye geçmiş, yurd dışına çıkarılmış ve böylece bu cemiyet, bir ihânet örneği olarak tarihe karışmıştır.

Türkiye'de, bir çeşit casusluk teşkilâtı olan bu cemiyetin kurulmasını destekleyen İngiliz Başbakanı Lloyd George.

Osmanlı Saray Üniversitesi

ENDERÛN

Yılmaz Öztuna

1839 TANZİMAT inkılâbına kadar Istanbul'da Topkapı Sarayı'nda Osmanlı İmparatorluğu'nun en yüksek dereceli öğrenim müesseselerinden biri bulunuyordu. Bu müessese, Enderûn idi. Enderûn'a girebilmek için, Galata Sarayı, İbrahimpaşa Sarayı, İskender Çelebî Sarayı, Eski Saray, Edirne Sarayı gibi orta dereceli saray mekteplerinden çıkmış olmak lâzımdı. Bu mekteplerden yetişen zekâ ve kabiliyet sahibi gençler, seçilerek Enderûn'a alınırdı. Bazan büyük devlet adamlarının çocukları ve ünlü sanatkârların doğrudan doğruya padişah emriyle Enderûn'a alındığı da olurdu.

Enderûn, benzeri olmayan bir yüksek tahsil müessesesiydi. Teşkilât bakımından orijinaldi. Müessesenin maksadı, yüksek devlet adamı ve kumandan yetiştirmekti. «Oda» denen 7 daireye bölünmüştü. Bir çeşit sınıf olan bu 7 odanın isimleri, en basitten en yüksek dereceliye doğru şöyleydi: Küçük Oda, Büyük Oda, Doğancı Odası, Seferli Odası, Kiler Odası, Hazine Odası ve Has Oda.

Küçük ve Büyük Odalar'da, yani Enderûn Üniversitesi'nin ilk tahsil basamaklarında XVI. asır sonlarına kadar kadro, 160 öğrenciden ibaretti. Sonradan 400'e kadar çıktı. Bu sınıflarda bulunan gençler, Türk, Arap ve Fars dilleri ve edebiyatını, dinî ve askerî ilimleri okur, spor yapar, her türlü silâhı kullanmasını öğrenir, saray protokolunun bütün inceliklerini ezberlerlerdi. Kabiliyetleri olanlar, güzel sanatların musiki, hat, minyatür, tezhib gibi çeşitli dallarına ayrılırlardı. Bir yandan öğrenimleri devam eder, bir yandan da fiilen saray hizmeti görürler, bunun için şimdiki paramızla 80 lira kadar tutan bir gündelik alırlardı.

Büyük Oda öğrenimini bitiren Enderûn öğrencisi, Doğancı Koğuşu'na geçerdi. Fakat bu sınıf 1675'te kaldırıldı ve Büyük Oda'yı bitirenler, 1635'te kurulan Seferli Koğuşu'na alınmaya başlandı. 1831'e kadar devam eden Seferli Koğuşu'nda XVII. asır son-

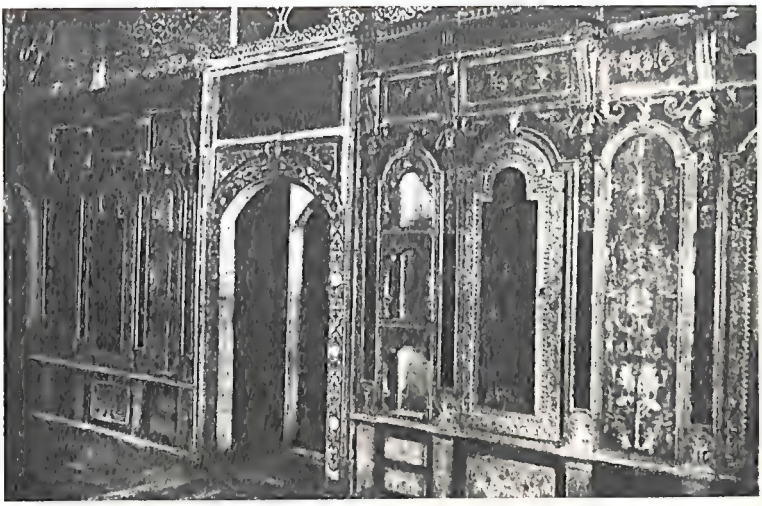

Topkapı Sarayı, şehzâdeler mektebinden bir görünüş.

larında 100 kadar öğrenci vardı. Seferli Koğuşu'na giren bir genç artık subay sayılırdı. Bu sınıfın âmiri, «Saray Kethudâsı» denen albaydı. Kethudâ ile beraber daha 12 subay, Seferli Koğuşu öğrencilerinin eğitimleriyle uğraşırlardı.

Seferli Koğuşu'ndan sonra gelen sınıf Kiler Odası idi. Fâtih Sultan Mehmed tarafından kurulmuştu. 1772'de Kiler Odası'nda 144 öğrenci vardı. «Kilercibaşı» denen albayın 7 yüksek rütbeli subayla beraber sorumlu bulunduğu bu Oda'nın mensupları, bir yandan padişahın yiyeceğiyle ilgili hizmetlerde bulunur, bir yandan da öğrenim ve eğitimlerine devam ederlerdi.

Kiler Odası'nın üstündeki Hazine Dairesi'ni de Fâtih kurmuştur. Bu dairede 1772 yılında 157 öğrenci subay vardı. Dairenin âmiri, «hazînedarbaşı» denen ve rütbesi sancak beyine, yani tümgenerale eşit bir subaydı. Maiyetinde 5 yüksek rütbeli subay vardı. Hazine Dairesi'nden başka 2.000 kadar işçi çalıştıran saray atelyelerinden de sorumluydu. Hazine Dairesi'nin en büyük ödevi, 2 daire hâlinde 4 büyük salonu kaplayan Enderûn hazinelerini korumaktı. Bu hazinelerde milyonlarca parça mücevher, sandıklar dolusu altın ve gümüş para, pek değerli kürkler, halılar, şallar, akla gelebilecek her türlü antika eşya saklanırdı. Bu eşyanın bütün vasıflarıyle yazılı bulunduğu 2 büyük defterde yapılacak en küçük bir kalem oynatması için başdefterdârın, yani maliye bakanının imzası şarttı.

Her padişahın en az bir takım elbisesinin hâtıra olarak Hazîne'de saklanması gelenekti. Hazînedarbaşı'nın günde 600 lira tutarında maaşı vardı. Saray hizmetinden ayrılırsa beylerbeyi, yani orgeneral olurdu. Hazîne Kethudâsı denen yardımcısının da rütbesi sancak beyi idi ve bu da yükselirse beylerbeyiliğe atanırdı. Hazine'yi kapayıp açmak vazifesi, Hazîne Kethudâsı'na aitti.

Yeryüzünde devrin padişahından başka hiç kimse Hazîne Dairesi'ne yalnız sokulmazdı. Padişah isterse, tek başına girebilirdi.

Topkapı Sarayı'nın Bâbussaâde diye anılan kapısı.

Padişah bulunmadığı zaman Hazîne'ye girmek icap edince, 20 - 30 kişinin birden girmesi kanundu. «Hazîne-i Hümâyûn» denen bu imparatorluk hazînesi, tahta çıkan her yeni padişaha zabıt düzenlenerek teslim edilirdi. Millî müze mahiyetinde olduğu için, hükümdarın şahsî malı değildi. Hazîne'deki tarihî eşyayı padişah satamaz ve kimseye veremezdi. Ancak nakit parayı harcayabilirdi.

Enderûn'un en yüksek kademesi, «Has Oda» denen sınıftı. Fâtih devrinde 32 subayla kurulmuş, Yavuz'un emriyle subay sayısı 40'a yükseltilmişti. Artık bu sayı değiştirilmedi. Ancak padişah Has Oda'nın birinci subayı sayıldığı için, gerçekte Has Oda mensuplarının sayısı 39'dan ibaretti. Dairenin en yüksek rütbeli subayları sırasıyle Hasodabaşı, Silâhdar, Çuhadar ve Rikâbdar'dı. Bu generallere «Arz Ağaları» denirdi; çünkü kimseden izin almadan hükümdarla görüşebilir, mâbeyncilik görevinde de bulunurlardı. XVIII. yüzyıl başlarında Silâhdar, Hasodabaşı'nı geride bıraktı ve Has Oda'nın başı oldu.

Has Oda'ya giren her subay, şahsen padişaha takdîm edilirdi. Enderûn'un diğer dairelerinden böyle bir âdet yoktu. «Mukaddes Emânetler» denen ve hâlâ Topkapı Sarayı'nda bulunan dinî büyük değer taşıyan eşyanın muhafazasından, Has Oda sorumluydu. 1772'de Hasodabaşı günde 375 lira, Silâhdar 300 lira, Çuhadar 175 lira alırdı. Daha önceleri maaşları daha da yüksekti. Ayrıca başka gelirleri de olur, sık sık padişah ihsanı alırlardı.

Has Oda'nın diğer büyük subayları arasında Hunkâr Müezzini, Sır Kâtibi, Sarıkçıbaşı, Başçuhadar, Kahvecibaşı, Berberbaşı, Tüfekçibaşı, Tırnakçıbaşı sayılabilir. Bunların görevlerinin mahiyeti, isimlerinden anlaşılmaktadır. Meselâ Berberbaşı, padişahın saç ve sakal tıraşını yapardı. Bir şehzâdenin ilk saç ve sakal tıraşını yapmak görevi de Berberbaşı'na aitti ve bu takdirde 125.000 lira tutarında büyük bir bahşiş alması gelenekti. Bu görevliler padişahla şahsen ilgili oldukları için, büyük nüfuz sahibiydiler.

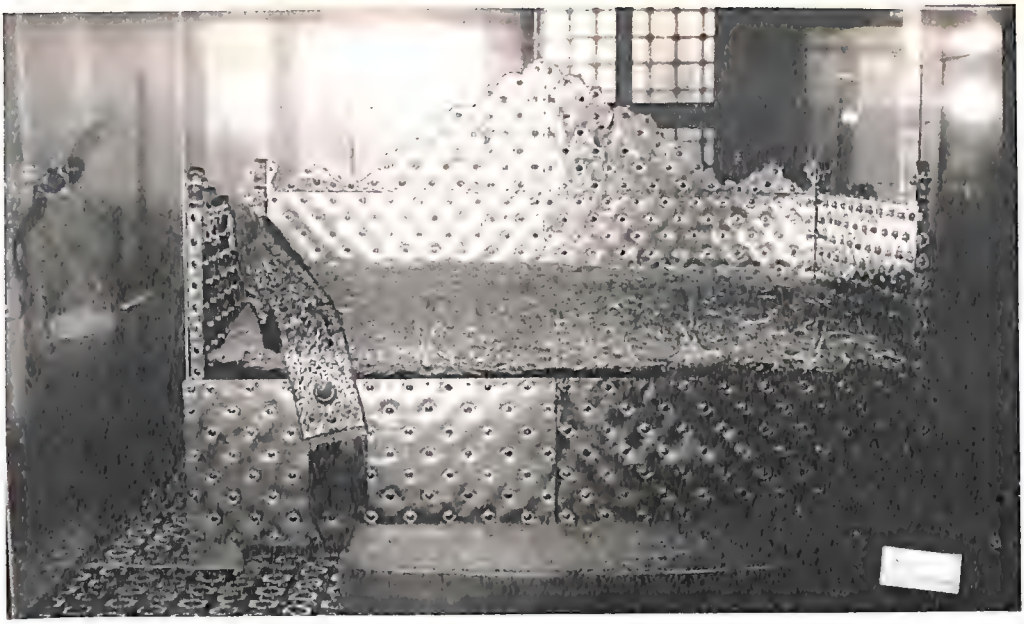

Hazine dairesinin en değerli eşyasından biri: Bayram tahtı.

Hasodabaşı ve Silâhdar'ın rütbeleri vezire, yani mareşale eşitti. Saray'dan çıkınca doğrudan doğruya sadrâzam, yani başbakan olan hasodabaşılar ve silâhdarlar vardır. Esasen Has Oda'nın en kıdemsiz subayı bile Saray hizmetinden çıkınca alay beyi olurdu.

Bir sınıftan diğer sınıfa geçmek için kabiliyet ve başarıya bakılırdı. Aynı sınıfta uzun yıllar bulunan bir Enderûnlu'nun yanında, birkaç yıl içinde Has Oda'ya kadar ilerleyenler görülürdü.

Enderûn kanunları pek sıkıydı. Düzenlenmemiş, tesadüfe bırakılmış hiçbir şey yoktu. Yatılacak, kalkılacak, dinlenilecek zamanlar dakika şaşmazdı. Enderûn öğrencileri, ilmî öğrenimlerini, medreselerden getirilen müderrislerden, yani profesörlerden, askerî eğitimlerini ise yukarıda anılan subaylarından görürlerdi. Bütün dairelerdeki öğrencilerin derslerinden ne dereceye kadar faydalandıklarını haber vermeden teftişe Silâhdar Ağa yetkiliydi. General derecesindeki Enderûnlular, haftada bir geceyi saray dışındada geçirebilirlerdi. Yüksek rütbeli subaylarsa, gece saraya dönmek şartıyle haftada bir gün izne çıkarlardı. Kıdemsiz subaylar, ancak ağalarının nezaretinde şehre inebilirlerdi. General rütbesinde olmayanlar evlenemezler, evlenmek isterlerse, hemen rütbelerine uygun bir görevle saraydan çıkarılırlardı. Bu sıkı disiplinin amacı, Enderûnlular'ın her çeşit insanla temas edip terbiyelerinin bozulması, hükümdarın şahsına ait hizmetlerin aksaması ve saray haberlerinin dışarıya sızması endişesiydi.

Enderûnlular, müderrisler ve ünlü sanatkârlar dışında genç adamlardı. Meselâ Dâmad Makbûl İbrahim Paşa, Hasodabaşılık'tan sadrâzam olduğu zaman, ancak 28 yaşındaydı. Genel olarak Enderûnlular, yaşları otuzu bulmadan dış görevlere atanarak Saray'dan çıkarlardı. Enderûn'dan Osmanlı Türk tarihinin en namlı komutanları, devlet adamları, diplomatları, yazar ve sanatkârları yetişmiştir.

Fes

YAZAN: REŞAD EKREM KOÇU

FES, Kuzey Afrika'nın batısında, Fas şehrinde icat edilmiş kırmızı renkli bir başlıktır. Bütün Osmanlı memleketlerinde ve diğer bazı Müslüman memleketlerinde yayılmış, giyilmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüz yılı içinde Türkiye'de erkekler için kabûl edilmiş ve resmîyete bürünmüş çiçek saksısı şeklinde kırmızı renkli serpuş, kalıpsız hâli ters kapanmış bir çanağa benzerdi. Şöyle de bir bilmecesi de vardır:

Kırmızı çanak, kıllıya kapak.

Memleketimizde giyilirken, devir devir ve her devirde çeşitli olarak kalıplanmış ve o yüzyıl içinde değişik modalarda püsküllerle süslenmiştir. Fesin Türkiye'de evvelâ askerî bir serpuş olarak resmen kabûlü 1827 - 1828 arasındadır. Cumhuriyet devrinde 1925 yılında çıkan bir kanunla da, Türkiye'de fes giyilmesi yasak edilmiştir.

Aslında fesin, Fas şehrinin kurulduğu tarihi de aşan çok eski bir mazisi vardır. Anadolu'nun mitolojik çağlarında Frikya Kralı Midas'ın icat ettiği «Frikya külâhı» fesin ilk örneğidir denilebilir. Frikyalılar'dan sonra fesin eski örnekleri olan çeşitli kırmızı külâhlar Romalılar, Bizanslılar, Ortaçağ'da Avrupalılar, Rönesans asırlarında bilhassa İtalyanlar tarafından giyilmiştir.

Türk lûgatlerinde fesin icat edildiği yer olarak gösterilen Fas, İslâmiyet'in yayılmasından sonra fes giyilen ilk Müslüman memleketi olmasındandır. Cezâyirliler ve Tunuslular da Faslılar gibi fes giymişlerdir. XVI. yüzyılda Cezâyir, Osmanlı İmparatorluğu'na ilhak edildiği zaman, bu memlekette çok kuvvetli «deniz akıncıları» teşkilâtı kurulmuş, o yaman deniz akıncıları, «Cezâyir korsanları» da başlarına fes giymişlerdi.

FESİN TARİHİ

Bu bakımdan fesin Türkiye'de giyilmesi, resmî askerî serpuş oluşundan asırlarca önce, XVI. yüzyılda başlamıştır. XVII. yüzyılda yaşayan büyük Türk yazarı ve seyyahı Evliyâ Çelebî, meselâ Akkâ limanı önünde bir deniz cengini anlatırken: «... cümle kırmızı fesli Guzât-ı Müslimîn'in kalyonun kıç ve baş palavrası üzerinde sîneçâk olarak Allah Allah sedâsına rehâ buldurup...» Daha ötede: «Ardı sıra yeşil alemli iki kalyonda al fesli Cezâyirliler...» diyor.

Yine Evliyâ Çelebî meşhur seyahatnâ-

Sultan Reşad'ın fesli fotoğrafı.

Fesler, gittikçe koyulaşmak üzere, kırmızı, hünnâbî, orta al renk, nar çiçeği renklerinde olurdu. Çocuk feslerine nazar takımı, muska, altın ziynet takılırdı.

mesinde, Istanbul'da Kasımpaşa'yı anlatırken öğreniyoruz ki, daha XVII. yüzyılda Osmanlı donanmasının gedikli bahriyelileri olan Tersâneliler, «Azeb askeri, Azeb taifesi» başlarına fes giymişlerdir: «... Kasımpaşa halkının bir kısmı gemicilerdir ki, cümlesi Cezâyirli elbisesi giyip kırmızı fes üzerine kafesî destar ve arkalarına burniş, demir koparan, kaput, gûnâgûn dolamalar ve bellerinde çatal pala bıçaklar ve ayaklarında tomaklar ve bazıları baldırı çıplak serenbaz ve cundabaz gazilerdir».

XVI. ve XVII. yüzyıllarda, erkek fesleri, Cezâyirli gemicilerin ve onları taklit ile de tersânelilerin başlarında görülüyordu. Istanbul halkından ise erkeklerden önce kadınlar, Istanbul hanımları daha o sıralarda başlarına fes giymişlerdir.

İkinci Sultan Mahmud, 1826'da yeniçeri ocağını kanlı bir şehir muharebesiyle kaldırdıktan sonra, yeniçerilik hâtıralarını da tamamen yok etmek için kökten bir kıyafet intıbakını zarurî görmüştü. «Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye» adı ile yeni Türk ordusu kurulmuş, askere setre pantolon giydirilmiş, fakat baş için münasip bir serpuş bulunamayarak «Şubara, Şobara» denilen ve Yeniçeriler tarafından hiç giyilmemiş ve ancak bostancıların başlarında görülmüş bir keçe külâh serpuş olarak kabûl edilmiş, bostancılardan farklı olsun diye de «şubara»nın üstüne sarık sardırılmıştır.

Devrin ünlü vezirlerinden Mehmed Husrev Paşa, ki sonraları Koca Husrev Paşa diye anılmıştır, 1826'da kaptanbaşılık makamında ve donanma ile beraber Akdeniz'de bulunuyordu.

Türk bahriyelileri, Avrupa devletlerinin donanmalarında olduğu gibi sıkı askerlik talimlerine tâbi tutulmuş, 1827'de Istanbul'a dönerken, efrad ile birlikte zabitlere de Tunus'tan alınan fesler giydirilmiş, kapdanpaşa, büyük amiral olduğu halde, kendi başına da bir fes koymuş ve Istanbul'a döndükten az sonra fesli bahriyelileri, padişahın bir cuma namazı alayına götürmüş, talimli askerin intizamı ve başlarındaki al renkli fesler hem padişahın, hem de halkın fevkalâde hoşuna gitmiş ve II. Sultan Mahmud fesi bütün Türk ordusu mensupları için resmî bir serpuş olarak kabûl etmişti.

Kara askerinin deniz askerinden ayırt edilmesi için de Asâkir-i Mansûre feslerine eğri bir sarık sardırılmıştı, hattâ asker ile de yetinilmemiş, bütün devlet me-

Abdülmecid'in fesli bir resmi.

murlarının ve ulemâ efendilerin de fes giymesi için yeni bir kıyafet nizamnâmesi yapılmıştı. Bu nizamnâmede memurların askerden ayırt edilmesi için fesleri ne hiçbir şey sarmamaları, yani dalfes giymeleri kaydedilmişti. Yalnız ulemâ efendilerin feslerine beyaz tülbend sarmaları bir imtiyaz olarak kabûl edilmişti.

ŞİİR VE BESTELERDE FES

Devrin şâirleri, fesi halka hoş göstermek için fes şânında medhiyeler, şarkılar, gazellerle fesi överken, bu yeni serpuşun bilhassa gençlere gayetle yakıştığını söylediler.

Güftesi bir marş güftesine benzeyen Rif'at Bey'in şu şarkısı, Hicazkâr'dan bestelenmiştir:

Kisve giydî buldu asker şimdi şân
Her birî oldû misâl-î kahramân
Etmedê böylê cemî âsâkirân
Pâdişâhım devletinlê çok yaşa

Pek yaraştî eğri sârık eğri fes
Resminê erbâb-ı irfan dîdi pes
Bû sözû tekrar iderler her nefes
Pâdişâhım devletinlê bin yaşa

İlk asker feslerinin sarıkları eğri sarıldıktan başka, başa da eğri konulduğu anlaşılıyor.

Nikogos Ağa'nın Hüseynî'den bestelediği bir şarkıdan da, asker başındaki eğri feslerin bütün gençler arasında moda olduğu anlaşılıyor:

Bir yanâ eğdir fesin ey nevcivan
Halka halka kâkülün olsun ayân
Parlayıp lahd-î ciğerden âşıkan
Âteş-î aşkınla yansın her zamân

Şu da enderûnlu Şâkir Bey'in Bestenigâr bir şarkısıdır:

Gel meclisê nûş et şarâb
N'olsun bu rütbê ictinâb
Eğdir fesin etmê hicâb
Pek dê güzeldir perçemin

Her yeniliği istemeyen aşırı muhafazakâr ham sofularla, yeniçerilik gelenek lerine bağlı bir ayak takımı kalabalığı ve esnaf kitlesi fesi, sade dalfes giymemekte ısrar ettiler; bunun üzerine asker feslerindeki sarıklar kaldırıldı, fes giymeye mecbur tutulmuş, esnaf takımının da feslerine yemeni, çenber, ağabânî yazma

tülbend gibi şeyler sarmalarına izin verildi ve fes halk başında ancak bundan sonra gereği gibi yayıldı.

Ayıntaplı Aynî'nin aşağıdaki gazeli, fesin tarihçesinde bu durumun tasviridir ki Enderûn-ı Hümâyûn'daki tüysüz delikanlıların da çavuşluk, mülâzımlık, yüzbaşılık gibi rütbelerle ordu hizmetine devredildikleri ve başlarına sade fesler, üzerine hiçbir şey sarılmayan dal fesler giydikleri zamandır.

Giydi gördüm mehcebînim bû gicê
rûyâda fes
Şâh-ı hüsnê tâc ile tâbîr olur mânâda
fes

On beşindê böyle bir yüzbâşı gelmez
kışlayâ
Giyse dê her haftadâ bin nevcivan
dünyâda fes

Elde sîmin tâziyânê belde tîğ-î zer-nişân
Arkadâ gülpenbe harvânî serindê
sâde fes

Sôfi-î dil-mürdenin Hak kâvuğun
taş eylesin
Giymemiş rûz-î ibâdettê şeb-î ihyâda
fes

Baş kabak, yâlın ayak gördû benî
bildî o şûh
Çünkü vardır Ayniyâ âlâda fes
ednâda fes

Aynî'nin yukarıdaki gazelenin son beytinde söylediği gibi fes, kibar ve ricalden ayak takımına kadar herkesin başına yayılınca, o devirdeki Türk musikisi de gîsûlu, perçemli, kâküllü nevcivan başlarındaki kırmızı feslerle uğraştı:

Hüsnün gören seni ister
Aç fesini perçem göster
(Bayatî Şarkı, Tanbûrî)

■

Sünbülistân etmiş etrâfı fesi
Perçemin baştan çıkardı herkesi
(Bûselik Şarkı, Kemânî Şâkir)

■

Seni gördüm o perçemle beğendim
fesle
Niçün ülfet ediyorsun böyle herkesle
(Hisâr - Bûselik Şarkı, Nûmân Ağa)

O devrin fes üzerine türküleri şarkılardan çok asâletlidir;

Aman al fesli al fesli
Eşbeh civanım dal fesli
Aman dalfesli

Dizlik mintanı açmış pek
Fesinde püskül top ipek
İpek kâküllü dal fesli

Aman al fesli dalfesli
Püsküllü mavi al fesli
Sırma perçemli al fesli

Bu da bir Aydın türküsüdür:

Istanbul'dan aldırayım fesini
Nerelerden işiteyim sesini
Ayın ondördüne benzer kesimi
Bizi barıştıran diller övünsün

Türkiye'de daha XVI. yüzyılda fesi ilk defa giymiş olan Cezâyirli gemicilerin feslerinde bir püskül bulunup bulunmadığını bilmiyoruz. Fes, II. Sultan Mahmud devrinde önce askerin ve sonra halkın başında erkek serpuşu olduktan sonra fesi bir de püskül süslemiştir. Aslında fesin sadece bir süs parçası olan püskülün türlü çeşitleri olmuştur.

FES BİÇİMLERİ

Fesin dairevî üst kısmına tabla denirdi. Tablanın ortası delik olup, buraya 2 - 2.5 santim boyunda, ibik denilen fesin kumaşından bir dilcik eklenirdi. Püskül, fese, bu ibik vasıtasıyle takılır, püskülü tutan bir iplik, ibik içinden fes içine alınır ve çıkmaması için içeriden düğümlenirdi.

II. Sultan Mahmud devrinden 1925 yılına kadar fesin şekli devir devir değişmiştir. Bir saksıya benzeyen fesin tablasının darlığına ve genişliğine ve tabla kenarlarına kadar yüksekliğine göre değişen fes şekillerine kalıp denirdi. İlk fesler ki «Mahmudiye kalıp fesler» diye anılmıştır, büyük ve yüksek fesler olmuştur ve mavi iplik iplik ipek püsküllerle süslenmiştir ve püskül tablanın kenarından fesin etrafına fırdolayı yapılmıştır. Şehzâdelerin fesleri, vezirlerin fesleri (meselâ

Sadrâzam Mustafa Reşid Paşa'nın merasim fesi) elmaslarla süslenmiş, murassâ fesler olmuştur.

Abdülmecid zamanında fes biraz küçülmüş, son zamanlardaki şeklini almıştır. Püsküllerde tel, iplik ipek yerine burma ibrişimden yapılır olmuştur. Abdülmecid törenlerde fesine elmaslı bir sorguç takmıştır. Abdülaziz kendi zevkine mahsus kalıpta fes giymiş, yüksekliği az ve tablası da darca olan bu şekil feslere «Aziziye kalıp» denmiştir. II. Abdülhamid zamanında fesin kalıbı tekrar değişmiş, daha dikçe bir fes giyilmiştir.

Fes, kumaşın rengine göre de çeşitli olmuştur. Aslında kırmızıdır, fakat fesler nar çiçeği kırmızısından, karaya çalan koyu güveze kadar bu rengin çeşitleri kullanılmıştır. Fesler, renkleri ile de giyenin ruh hâletini ifade etmiştir. Aşağıdaki satırları büyük çağdaş yazar Ahmed Rasim'in bir yazısından alıyorum:

«Fes, umumiyetle eğri giyilir; kaş üstüne kadar eğik durur. Bazan ön tarafta, tabla ile kenarında hasıl olan çukuru «Yar Tekmesi» denir. Bu çukurun kopuklar arasındaki adı Kuş Yuvası'dır.

«Fes, perçem kâkül üstünde, halka halka kıvırcık saçlar üzerindeki duruşa ve edâya ve simanın da şekline göre açar, yakışır. Kulaklara kadar geçen fes ise bönlük verir. Kenarın gîsûlarla süslü olursa hâl ehlinin ağzında kapatma sünbül saksısıdır.

«Fes renkleri gittikçe koyulaşmak üzere, kırmızı, hunnâbî, orta renk al, narçiçeği, siyah (koyu güvez) tır.

«Çocuk feslerine nazar takımı, muska, ziynet altını takılır. Kulakları tamamen örten fese babayâne, Kel örten, Ayıp kapayan da denilir. Islanıp büzülüşüne Limon kabuğu, sıfır numara kalıba çekilmişine Saksıdibi denilir. Narçiçeği kırmızılığındaki feslere de Abdülhamid zamanında Hafiye fesi denilirdi».

Fesin yapılışını M. Şâkir Ülkütaşır, fes üzerine bir makalesinde şöyle anlatıyor: «Fesler yünden yapılırdı. Fesin dokunuşu çorap örgüsüne benzer ve önce kocaman torba gibi bir şekil alır. Boyama, dink ve zamk ameliyatlarından sonra küçülür, bir külâh şekline girer. Başa giyileceği zaman kalıplanır».

Fes, bir fesçi dükkânından alınıp hiç kalıba verilmeden başa bir külâh gibi geçirilirse ona da «Fabrika kalıbı» denilirdi. Esvap üstü gibi, fesler de sık sık kalıplanma ihtiyacı gösterirdi, fes kalıpçılığı ayrı bir iş, zanaat, geçim yolu idi. Bu zahmetten kurtulmak için, fesin kalıbını uzun zaman koruyan, içi hasırlı feslere de halk ağzında «Şıllık Fes» denildi.

Tel ipek püsküller zamanında ufak bir rüzgârla püskül karışır, yumaklaşırdı; o zamanlar da İstanbul'da zamanımızın kundura boyacıları gibi sokaklarda püskül tarayıcılar dolaşırdı, fesi alır, bir ağaç kalıba geçirir, karışmış püskülü tarar ve fesi sahibine verirdi, bu iş için de küçücük bir para alırdı.

Fes üzerine aşağıdaki parçalar, geçen asırda ve asrımız başında yaşamış kalendermeşreb şâirlerden derlenmiştir:

Saçılmış kâkülü dalfes altından
Her teli yirmi dört ayar altından
Âşık Râzî
Fese bakma kâküle bak kâküle
Benzemez mi katmerli mor sünbüle
Âşık Râzî

Al fesinde kırmızı karanfil
Hem al câmedânı gayet afili
Gördün mü Adalı Tiryandafil'i
Molla Bey'in nevhat hamlacısıdır
Galatalı Hüseyin
Şahin başta Cezâyir'in fesidir
Galatalı Hüseyin

Ali Çamiç Ağa'nın bir kıt'asından da festen püskülün kopup düşmesinin kötüye yorulduğunu öğreniyoruz:

Bildim kötü alâmet
Püskülüm koptu festen
Bülbül misâl şakıyan
Yârim kaçtı kafesten

Boy boy ve cins cins fesler perakende olarak tuhafiye, mağaza ve dükkânlarında, müstakil fesçi dükkânlarında ve fes kalıpçılarında satılır, fes püskülü de oradan alınırdı. Geçen asır sonlarında, 1880 ve 1890 arasında Tunus feslerinin, o memleket halkının kılığında ayak satıcıları tarafından Eminönü'nde Yenicami, Ayasofya meydanı, Sultanahmet meydanı ve Beyazıt gibi kalabalık yerlerde, kaldırımlarda sergiler kurulup satıldığı da görülmüştür. Bunlardan ikisinin resmi, o devrin İs-

Saltanat kayığında fesli hamlacılar.

tanbul hâtırası kartpostalları arasında basılmış, satılmıştır.

1836'da kurulmuş olan Istanbul feshânesinin, fes fabrikasının ordu ihtiyacını karşılayarak 1950'den sonra halk için de fes yapmaya başlaması ile Istanbul piyasasında «Feshane Fesi», «Tunus Fesi» ve Avusturya Fesi» olmak üzere üç cins fes bulunmuştur. Feshane fesleri standart mal idi. Tunus, Avusturya feslerinin ise âlâsı ve âdisi vardı. Fesin âlâsı, ıslandığı zaman, yağmurda boyasının çıkmaması idi.

Feshâne 1848 - 1850 yıllarında 400.000 fes yapmış, halk için ayrılan fesler de 1860'tan sonra Istanbul'da Vezneciler'de, Büyük Kapalıçarşı'da, Tophane'de ve Beşiktaş'ta kira ile dükkânlar tutularak feshâne idaresi eliyle perakende satışa arzedilmiştir. 1880'den sonra feshâne fesleri piyasadan çekilmiş, hattâ çuha ve şayak tüccarlarından Said bin Cebbâre Bey'e «İkinci Ordu Fes Müteahhitliği» verilmiş, Istanbul'daki askerin fesleri de bu zat tarafından tekrar Tunus'tan getirilmiştir. Feshane yine aynı adı taşıyarak, askerin giyimi için bir kumaş dokuma fabrikasına intikal etmiştir. Said bin Cebbâre, getirdiği feslerin içine II. Abdülhamid'in tuğrasını bastırarak piyasanın en meşhur fesçi dükkânlarına dağıtmıştır. Meâli aynı olmak üzere gazetelere fesçiler adına ayrı ayrı ilânlar verilmiştir. 1903'te mart ayı içinde Tercümân-ı Hakîkat gazetesinde görülen bu ilânlarda, fesçi dükkânları şunlardır: Divanyolu'nda fesçi Mustafa Lutfi Efendi, Fındıklı'da fesçi Hasan Çavuş, Üsküdar'da fesçi Mustafa Yâmen Efendi, Beyazıt'ta fes kalıpçısı Hüsnü Efendi, Vezneciler'de fesçi Mehmed Efendi, Beyazıt'ta fesçi Nazmi Efendi, fes kalıpçısı Rıza Efendi.

İlânların değişmeyen metni şudur: «Aldanmak istemeyen tuğralı fes alsın. Şimdiye kadar mağazamdan fes satın alan zevât-ı kirâmın malûmu olmak üzere muamelâtımda istikameti rehber ittihaz ederek, fes satmaktayım. İkinci Orduy-ı Hümâyûn fes müteahhidi şayak ve çuha tüccâr-ı müteberesinde Bin Cebbâre Saâdetlû Said Beyefendi'nin yeni celp etmiş olduğu fesler, alâmet-i fârika olarak Tuğray-ı Garrây-ı Hümâyûn ile müzeyyen ve müveşşah olup, zarafet ve metânet cihetiyle de diğer tacirlerin sattıkları feslere fâik ve fiyatça rekabet kabûl etmeyecek surette ehven olduğunu ilân ederim».

Fes satışlarının en geliştiği zamanlar Ramazan ayları, bilhassa Şeker ve Kurban bayramları arifeleri idi.

ÖLÜMÜNDEN

43 YIL SONRA

Mustafa Necati'yi Anarken

YAZAN: HAKKI NÂŞİT ULUĞ

Mustafa Necati, Atatürk'le.

MİLLÎ Mücadele ve İstiklâl Savaşı'nın kahraman evlâtları arasında ununtulmayacak bir insanı kaybedeli, tam kırk üç yıl oldu. Mustafa Necati'yi 1929 yılına girdiğimiz gece kaybetmiştik. İzmir'e yerleşmiş olan Darendeli Halit Bey'in oğlu öğretmen ve avukat Necati, Yunanlılar İzmir'e saldırtılınca, silâhına sarılmış, Balıkesir'de cephe tutanlarla birlikte «İzmir'e Doğru» gazetesinde büyük mücadeleye katılmıştı.

Cesur, coşkun ve inandırıcı konuşmaları vatandaşlarının kalbinde yer alan Necati, 23 nisan 1920'de Ankara'da toplanan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne seçildiği zaman, otuz yaşını bitirmemişti. O günlerde Anadolu, yer yer meydana gelen huzursuzluk ve ayaklanmalar içinde çalkanıyordu. Meclis, bunların talihsiz sorumlularını yargılamak için «İstiklâl Mahkemeleri» kurmuştu. Necati, bu kadronun içinde yer almıştı. İlkin birinci toplantı yılında kurulan sekiz mahkemeden Sıvas İstiklâl Mahkemesi'ne üye seçilmişti. İkinci toplantı yılında Kastamonu İstiklâl Mahkemesi başkanı oldu. Sakarya'dan önceki karanlık günlerde cephe gerisinin moralini korumak için Meclis, muharrir Nebizâde Hamdi (Trabzon), maarif müdürlerinden Hamdi (Canik) ve Neşet (Çan-

Cesur, coşkun ve inandırıcı konuşmaları, vatandaşlarının kalbinde yer alan Necati, 23 Nisan 1920'de Ankara'da toplanan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne seçildiği zaman henüz otuz yaşını doldurmamıştı.

kırı)'i bu mahkemeye vermişti. Üçüncü toplantı yılında Mustafa Necati, Amasya İstiklâl Mahkemesi başkanı seçilmiş, tarihe geçen hizmetler görmüştü.

Zaferden sonra, yanmış ve yıkılmış Batı Anadolu'nun ihyâsı dâvalarının yürütücüsü hükümet üyesi olarak siyasî faaliyete girişen Necati, 1925 yılında Şeyh Said ayaklanmasından sonra, Meclis'çe Ankara İstiklâl Mahkemesi savcılığına seçilmiş ise de, rahatsızlığını ileri sürerek itizar etmiş, bir müddet sonra Ankara hükümetinin adliye vekili ve maarif vekili olarak hükümette yer almıştı.

Necati, adliyede ve maarifte büyük ıslah hamleleri yapan genç bir inkılâpçı idi. Maarif vekili olduktan sonra, Batı'daki eğitim müesseselerini yakından görmek ve onlardan örnek almak arzusu ile yanıp tutuşuyordu. Gazi M. Kemal'den prensip müsaadesini aldığı bu seyahatin hareket günü, yine Atatürk'ün arzusu ile geri bırakılıyordu, onunla gidecek bir uzman heyeti de emre âmâde bekliyordu.

O günler, Gazi M. Kemal'in kafasında geliştirdiği Arap harflerinin kaldırılması kararının geliştiği zamana rastlar. Necati, bu seyahatinden döndükten sonra, Gazi M. Kemal'i bu yolda fikrî ve fiilî hazırlıklar içinde bulmuş, harp inkılâbının tatbikatında kendisine düşecek büyük görevin ağır sorumluluğunu, hareketin azametini kavramıştı. «Bunu ancak Mustafa Kemal'in varlığı başarabilir» sözü hâlâ kulağımda çınlar.

1928 yılı ağustosuna girilmişti. Gazi M. Kemal, kararını, bir gece Sarayburnu parkında büyük bir halk topluluğu önünde ilân etti. Yeni yazı ile hazırladığı bir konuşmasını Fâlih Rıfkı'ya uzatarak yüksek sesle okutmak istedi. Bu haberi Ankara'da aldığımız günün akşamı, Necati ile başbaşa idik. O, bu işin başlangıcında «matbaa» nın büyük rolü ve hizmeti olacağını söylüyordu. Hâkimiyet-i Millîye'deki dizici arkadaşlarımızın hizmete yetiştirilmesinin ilk işimiz olduğunda mutabık kalmıştık. O da, bakanlığın basımevlerini harekete geçirecekti. Necati, çalışmalarımızı, bir tatbikat olarak yakından izliyor ve nihayet 26 eylül 1928 günü, Gazi'nin «Hâkimiyet-i Milliye» gazetesinde aşağıdaki şekilde bir haber yayınlaması emredilmiş bulunuyordu. Anadolu Ajansı da haberi memlekete şöyle yazmıştı:

«Ankara, 26 (A.A.) — Hâkimiyet-i Millîye gazetesinin istihbaratına göre, hükümet, Millet Meclisi'nden Türk harflerinin tatbikı selâhiyetini aldığı zaman, nihayet kânun-ı evvel (aralık) haftasına kadar bütün Türk gazetelerinin Türk harfleri ile neşredilmesini mecburî kılacaktır. Matbuatımızın hazırlanması için gereken tedbirler de alınmıştır.

Mustafa Necati geceyi gündüze katıyordu; rahatsızdı, kendisine bakamıyor, gençliğine güveniyor, sağlığını ihmal ediyordu. O, hayat ile eğleniyordu sanki... Kendisine göre hayat tarifleri vardı.

Hâkimiyet-i Millîye'yi aralık ayında baştan aşağı Türk harfleri ile basmayı başarmıştık, Gazi Paşa da, Necati de pek beğenmişlerdi. Nihayet 1929 yılına bütün gazetelerimiz Türk harfleri ile çıkmış olarak giriyordu. Ancak Necati'nin hastalığının birden ağırlaştığını öğrenmiştik, elimiz kalem tutmuyordu. Necati'yi, başarılmasına hayatını kattığı bir dâvanın, büyük kültür hareketinin ilk gecesinde kaybetmiştik.

Onu anarken, 1923'te yazdığı «Memet Onbaşı» başlıklı hikâyesini bu sayfalarda yayınlıyoruz.

MEMET ONBAŞI

YAZAN: MUSTAFA NECATİ

ÇOK soğuk ve fırtınalı bir gündü. Lapa lapa kar yağıyor, ormandan uğultular geliyordu, sular her taraftan taşkın hâlini almıştı. Memet Onbaşı çadırında Fatma'sını düşünüyordu. Ona köyün dolambaçlı dar sokaklarında ilk rastladığı gün, gözü ile birlikte ruhu ona nasıl kaymış, ona nasıl yanmış tutulmuştu. Ama, ona altı yıldır hasretti. Bu hasret ateşi kalbini yakıp kavuruyor, Fatma'sı rüyalarından çıkmıyordu. Yollar karla kapanmıştı; düşmana geçit vermiyordu.

Memet Onbaşı'nın artık sabrı tükenmişti; köyüne gidecek, Fatma'sını dünya gözü ile bir kere görecek, gizlice cepheye dönecekti. Bu karar, onbaşının ruhunu sarmıştı. Gecenin karanlığında dağı taşı aştı, fırtınalarla boğuştu ve bir sabah köyüne ulaştı. Doğru evine giden Memet, anasına seslendi. Konu komşu toplandı, Fatma da evinin pencere kapaklarını açınca bir de ne görsün? Memet'i karşısında... Bütün köylü toplanmış onu dinliyorlardı. Fatma da aralarına karıştı, bu sırada iki göz birbirine çarpınca, Memet Fatma'nın hatırını sordu. Bu ses, hasretin boğuk sesi idi. Konu komşu Allah birbirine bağışlasın diyerek onları başbaşa bıraktılar.

O gece köyün coşkun çocuğu Memet, askerlikte biriktirdiği üç beşibirarada'yı Fatma'sının boynuna takmış, fakat saadetin tadına varamamıştı. Cephede açık bıraktığı yer, boş savunma noktası gözünün önünden silinmiyordu. Birlik, onu arasa bulamıyacak, şubesine künyesini «kaçak» diye bildirecekti... Memet, sabahın alaca karanlığında anasının elini, Fatma'sının alnını öptükten sonra, cephenin yolunu tutmuştu.

Dudaklarında Fatma'nın ateş gibi yanan alnının sıcağı içinde, adı kaçağa çıktı ise diye, alevlenen iç azabı, onu yakıp tutuşturuyordu... En yakın karakolun kapısını vurdu; dili tutulmuş gibi idi, yalnız izin kâğıdı sorulduğu zaman yok diyebildi.

Memed'in bileklerine kelepçe takdılar, İstiklâl Mahkemesi'ne teslim ettiler.

Tam altı yıl millet ve memleket için cepheden cepheye koşturulan, kaç yara alan Memet, şimdi kalbinden yaralanmış, İstiklâl Mahkemesi huzuruna çıkarılmıştı.

İstiklâl Mahkemesinin, düşmanı denize dökecekken kıtasını bırakıp köyüne kaçanlar için çok defa ağır kararlar veren bir heyet olduğu biliniyordu. Memet bu heyetin karşısında «kaçak» diye suçlu idi.

Mahkeme reisi, bütün celâllılığına rağmen munis ve yumuşak bir sesle, ama yine de kesin sualler soruyordu. Kaçaklığın ne kadar ağır bir suç olduğunu münasip şekilde anlatıyor:

«— Bunu neden yaptın?» diyordu. Memet, gözleri bulutlu, boynu bükük susuyor, yerde gezinen gözleri yarı kapalı, dudakları bir şey söylemek istiyerek titriyordu... Ve nihayet:

«— Cahillik ettim beyim, affedin...» diyebildi.

Belli idi ki, bazı kaçakların, kanun maddelerini yanlış tefsire kalkarak ezberden söyledikleri uzun cümlelerden ziyade, bu sözü «cahillik ettim» sözü, hâkimler üzerinde iz bırakmıştı. Memet de, biliyordu

Soldan: Feridun Bey, İktisat Vekili Rahmi, R. Peker, Mustafa Necati ve Nâşit Uluğ.

o uğursuz fırtına gecesi çadırını bırakarak ayrılırken vicdanı ile ne kadar uğraştığını... Fakat içinden gelen dayanılmaz bir isteğe yenilerek nasıl köye sürüklendiğini, köyde yirmi dört saat dahi kalmadan ayrılıp, kendiliğinden karakola teslim olduğunu anlatsa, her halde merhamet ederlerdi. Ama, o utanıyor, sıkılıyor, bir türlü söylemiyordu. Derin bir tevekkül ile, kendini sehpada sayıyordu.

Nihayet hâkimler, sorgu ve suallerine başlayınca ve Memet'in macerasını deşince, aşkına dair ilk söz ağzından kaçıverdi... Ondan sonra ağzı birden bire açıldı. Yanık ifadesi, tatlı şivesi ve tuhaf tavırları ile başından geçeni saflıkla anlattı. Aşağılık ve kurnazlıkla belki, belki kurtuluş ümidi var diye, her istintakta ifadesini değiştiren bazılarının mâzeretleri gibi, bu sözleri de sahte olmak ihtimali de vardı. Fakat Memet'in esasında çehresinde öyle saf ve doğruluk görünüyordu ki, hâkimlerin hepsinde, ifadesinin gerçek olduğu kanaatini uyandırmıştı. Nihayet diğerlerine ibret olmak üzere Memet'e arkadaşlarının önünde elli deynek vurulmasına karar verildi. Memet bunu öğrenince kıpkırmızı kesildi; yüzü, uğrunda altı yıldır kan döktüğü bayrağının rengini almıştı, sesi kısılmıştı. Boğuk bir yalvarış mahkeme salonunda duyuldu:

— Eski cezama razıyım beyim, kanun ne diyorsa onu yapın...

Ona, kaçakların cezasının idam olduğu açıkça anlatılınca Memet sarardı.

Verdikleri kararla vicdanları müsterih olan, Memet'in haysiyet ve şerefine düşkünlüğü yüreklerinde ona karşı merhamet uyanan hâkimlerin, sözlerine vakit bırakmadan:

— Aman beylerim, arkadaşlarım önünde dayak yemek... Bunu Fatma duyarsa... Ben idama razıyım, reis bey... diye diye direndi.

Dayak yediğini Fatma'sının duyması, onun gururunu, izzeti nefsini derinden yaralıyacaktı. Böyle bir ceza yüksek ve asîl ruhlu Türk çocuğuna ölümden de ağır geliyordu.

İstiklâl mahkemesinin kararı Memet'in cevabı kadar ulvî oldu: Memet'e on gün izin verilmiş, kaymakama da düğününü yapması emredilmişti.

5 ocak 1338 (1923)

Sultan Aziz'in Bilinmeyen Bir Resmi

YAZAN: KEVORK PAMUKCİYAN

BUNDAN takriben üç yıl kadar önce, Ermeni Patrikhanesi arşivinde Sultan Abdülaziz'in yağlıboya çok muvaffak bir tablosuna tesadüf ettik. Resim, Sultan Aziz'in bilinen fotoğraflarından az çok farklı olmasına rağmen, ressamın padişaha bakarak çizdiğini sanmıyoruz. O zaman mevcut olan bir fotoğraftan istifade edilerek yapılmış olması daha muhtemeldir. 70×60 sm. eb'adında olan tablonun, nereden ve ne zaman buraya geldiği bilinmemektedir. Ancak tablonun sol tarafında bulunan Ermenice harflerle «Akabyan Varjaran 1874» kaydından, mezkûr tarihte Akabyan Varjaran adlı okul için hazırlanmış olduğu anlaşılmaktadır. Resmi çizenin adı ise sağ tarafta «Şahin Sarkisyan» olarak okunmaktadır. Sanatkâr, Ermeni ressamlık tarihine meçhul kalmıştır. Filhakika, Ermeni ressamları ve heykeltıraşları hakkında en mühim eser olan ve 1959'da Kahire'de, ressam Onnik Avedisyan tarafından hazırlanarak «Peintres et Sculpteurs Arméniens» (Ermeni Ressamları ve Heykeltıraşları) adı ile Fransızca olarak neşredilen eserde, Şahin Sarkisyan'ın ismine tesadüf edilmemektedir. Yalnız, yine Ermeni patrikhanesi arşivinde mevcut, eskiden Edirnekapı'da bulunan «Surp Arakelotz» adlı muhtelit Ermeni mektebine ait 20 ocak 1888 tarihli muhtasar bir raporda, Matmazel Şahin Sarkisyan'ın, orada elişi muallimi olduğu zikredilmektedir. Eserinden, usta bir ressam olduğu anlaşılan sanatkârın bugüne kadar karanlıkta kalması, muhtemelen genç yaşta ölmüş olmasına hükmedilebilir.

Bu meyanda şunu da kaydetmek isteriz ki, «Şahin» adı, eskiden beri Ermeniler arasında erkek ismi olarak kullanılmıştır. Meselâ XVII. yüzyılda İstanbul'da yaşamış, devlet nezdinde nüfuzlu, Şahin Çelebî adlı bir Ermeni vardır ki, Eremya Çelebî Kömürcüyan'a (1635 - 1695) göre, 1635'te vefat eden İstanbul Ermeni Patriği Kayserili Kirkor Vartabet, onun sayesinde Galata'daki Surp Kirkor Lusavoriç kilisesinin haziresine gömülmüştür. Kanaatimizce, Şahin Sarkisyan'ın asıl adının «Şahinar» olup, kısaltılarak «Şahin» şeklini almıştır. Meselâ, geçen asrın meşhur Ermeni sarraflarından Khıntir Amira Papazyan'ın (şimdiye kadar bilinmeyen öldüğü tarih, 1854 olarak tarafımızdan tesbit edilmiştir) 1835'te genç yaşta ölen ve Üsküdar Ermeni mezarlığına defnedilen Şahinar adlı evli bir kızı vardır.

Mevzu ile ilgili olduğu için, biraz da bu tablonun asıl sahibi olan Akabyan Mektebi ve onun müessisi ünlü gazeteci Karabet Panosyan hakkında bilgi vermek istiyoruz:

Akabyan Mektebi, Karabet Panosyan tarafından 1869'da, önce Samatya'da kızlar için yatılı olarak açılmıştır. Kısa bir müddet burada tedrisatta bulunduktan sonra, Üsküdar'ın Doğancılar semtinde

Yazıda bahsi geçen tablo. Resmin iki yanında okulun ve ressamın adı görülmektedir.

bulunan bir eve taşınmış ve bu sefer de yine yatılı olarak, erkek talebelere tahsis edilmiştir. Fakat burada da ancak birkaç yıl faaliyette bulunabilmiştir (1).

Karabet Panosyan'a gelince, 1826 veya 1828 yılında Kayseri'de doğup, 25 mart 1905'te Istanbul'da vefat etmiştir. İlk tahsilini doğduğu şehirde yaptıktan sonra, 1842'de Istanbul'a gelerek muhtelif işlerde çalışmıştır. 1846 - 1847 yıllarında Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'de, 1848 - 1850 yıllarında ise, Ziraat mektebinde tahsilde bulunmuştur. 1859'da gazetecilik mesleğine intisap ederek, 1 haziran 1859 tarihinde Ermenice harflerle Türkçe olarak «Münâdî-i Erciyas» adlı haftalık gazeteyi çıkarmaya başlamıştır. 1860 yılı eylül ayında siyasî mahiyet alan işbu gazete 1863'te kapanmıştır. Karabet Panosyan daha sonra, 2 şubat 1866'da, yine Ermeni harfleriyle Türkçe olarak «Manzume-i Efkâr» günlük gazetesini neşretmeye başlamıştır. 1896 yılına kadar devam eden mezkûr gazete, son iki yıl zarfında, haftada iki defa intişar etmiştir.

---

(1) Dr. Vahram Torkomyan, «Eremya Çelebi», Viyana, 1938, III. cilt, s. 167 (Ermenice).

Tarih

Osmanlı çağında yetişen tarihçilere bir bakış

Yazan: İHSAN ILGAR

TÜRKLER, tarih yapmışlar, çağ değiştirmişler, devletler kurmuşlar, taçlar devirmişler, ne yazık ki tarihlerini yazmamışlardır. Türk tarihini yazabilmek için, ayrı ayrı dünya milletlerinin yarı tarihini almak gerekiyor. Orta Asya Türk tarihini aydınlatmak için Çin, Hind tarihini yarı yarıya almak lâzım geliyor. Batıya akınla, Rus, Macar, Alman; güney batıya ilerleme ile İran; İslâmiyet'in doğuşu ile Arap tarihi içinde Türk var. 1071'den sonra Bizans, Balkanlar, Orta Avrupa, Akdeniz devletleri veya devletçikleri ile nihayet İngiltere, Amerika ve Rusya ile tarihî ilişki ve çekişmeler var.

Bütün bunları yazabilmek bir insan ömrünün yetmiyeceği şeyler, ama gönül istiyor ki, Türk'ün tarih boyu rolü ve medeniyeti bu alan içinde belirtilsin. Türk, kendinin nasıl bir ırk ve millet olduğunu öğrensin, bilsin!

Biz bu yazımız da, Anadolu Türkleri daha doğrusu Türkiye'nin bazı tarihçilerini tanıtmak istiyoruz.

Kuruluş devrinde Osmanlı padişahları, hâdiselerin kaydedilmesine hiç ehemmiyet vermemişlerdir.

Fâtih'in babası II. Murad zamanına kadar ilk devre ait tarih yazanlar pek nâdirdir. Birkaçı geçmeyen bu tarihçiler içinde en bilineni **Âşık Paşa-zâde**'dir.

Tesbit edebildiğimiz birkaç tarihçimizi kısa bilgilerle sunarken, birçok tezkerelerde tarih yazmış oldukları bildirilen Oruç Bey, Yahşi Fakih'in ne yazık ki ne eserine, ne de hayat hikâyelerine bir yerde rastlıyamıyoruz. Kimbilir Anadolu'muzun hangi tekke ve zaviyesinin kitaplığında daha elden geçmemiş ne eserlerimiz var. Gerçi bizim sahafların eli ile bunların kıymetlileri de Avrupa kitaplıklarına, üniversitelerine kaymaktadır ya!

çilerimiz

Bugün Istanbul kitaplıklarında bulunan yazma eserlerin II. Abdülhamid tarafından tanzim ettirilen katoloğu kullanılmaktadır. Bu katoloğ çok eski ve mevcudu az ve eksiktir.

Bir heyet ile Türkiye çapında, bütün kitaplıklardaki yazmaların, kaç tarihinde, kimin tarafından yazıldığını gösteren, sayfa adedi ve kısaca neden bahsettiğini özet olarak tanzim ettirilecek bir yazmalar kataloğunun yapılması, Türk irfanına büyük hizmet olacaktır.

Bu eserler yeni dilde birkaç nüsha hazırlanırsa, Istanbul'daki kütüphanelerde, Ankara'da Millî Kütüphane'de, basılmasa bile — çünkü basımları uzun zaman alır — ilim adamlarımızın, gençlerimizin, yazarlarımızın hizmetine konulmuş olur.

Ayrıca, ilişkilerimiz olan Balkan, Akdeniz devletlerinin tarihlerinin çevrilmesi de mühim bir meseledir. Çünkü, kötü gördükleri bazı olayları, Türk tarihçileri yazmaktan çekinmişlerdir.

İskendernâme yazarı, şâir Ahmedî ve kardeşi Hamzavî'yi bir tarafa bırakırsak, üzerinde durulmaya değer Türk tarihçileri şunlardır diyebiliriz.

Şunu da belitmeliyim ki, İskendernâme'de, Türk tarihine ait çok mühim kısımlar vardır.

ÂŞIK PAŞA - ZÂDE

XV. yüzyılda yaşamış ilk Türk tarihçilerindendir. Asıl adı Ahmed, mahlası Âşıkî'dir. Dedelerinden olan şâir Âşık Paşa dolayısıyle bu mahlası almıştı. Babası Âşık Paşa'nın torunu Yahyâ Bey'di. Kendi hâlinde bir derviş olduğundan ne zamanında ne de daha sonraları, eseri basılıncaya kadar tanınmamış silik bir tarihçi olarak kalmıştır.

1400 yıllarında Çorum'un Mecidözü ilçesinin Elvan Çelebî köyünde dünyaya gelmiştir. Hayatını kendi eserine dağınık bir şekilde serpiştirmiş olarak görüyoruz.

İlk olarak 1413'te Geyve'de, Orhan Gazi'nin imamı Yahşi Fakih'in yanında görüyoruz. 1421'de Düzmece Mustafa olayı dolayısıyle Köse Mihal oğlu Mehmed Bey, sürgün edildiği Tokat'tan Bursa'ya gelirken, Elvan Çelebî tekkesine uğramış, Derviş Ahmed Aşıkî'yi de yanına alarak Ulubat köprüsü başında mevzilenmiş olan II. Murad'ın ordusuna getirmiştir.

1436'da onun Hicaz'a gittiğini öğreniyoruz. Konya, Şam ve Mısır'da birçok ilim adamlarıyle tanışan Âşıkî'nin bu seyahatlerde ilim dağarcığını genişlettiğini görmekteyiz.

Hicaz dönüşü, Rumeli ileri gelenlerinden akıncı Paşa Yiğitoğlu İshak Bey'e katılarak Üsküb'e gitti. Onunla Sırbistan'a yapılan akınlara katıldı. 1438'de II. Murad'ın Macaristan'a yaptığı seferlerde bulundu. 1448'de Jan Hunyad ile yapılan savaşa katıldı. 1457'de, Fâtih Sultan Mehmed'in oğulları Mustafa ve Bâyezid'in sünnet düğününe davetli olarak katıldı. Fâtih'ten ihsan aldı. Istanbul'da dedelerinden Âşık Paşa adına, Haydar mahallesinde bir mescit yaptırdı.

Âşık Paşa-zâde'nin eseri «Tevârih-i Âl-i Osman» dır. Bugün Âşık Paşa-zâde Tarihi olarak tanınan bu eser, XV. yüzyıl sonlarında yazılmış bir Osmanlı tarihidir.

Ahmed Âşıkî, Yıldırım Bâyezid devrine kadar olan olayları, Orhan Gazi'nin imamı Yahşi Fakih'den nakletmiş, Yıldırım Bâyezid'in, Macarlar'la olan savaşına Kara Timurtaş Paşa-zâde Umur Bey'den, Timur ile olan Ankara savaşını, Yıldırım'ın yanında bulunanlardan faydalanarak yazmıştır.

II. Murad'ın Ulubat kıyılarında Düzmece Mustafa ile savaşırken Sırbistan'a, Macaristan'a yapılan akınlarda ve II. Mu-

rad'ın savaşlarında bulunarak gördüklerini kaleme aldığını anlıyoruz. Bundan başka, Fâtih Sultan Mehmed devrini baştan sonuna kadar, ayrıca II. Bâyezid zamanını da (1497) yılına kadar gördüklerine ve edindiği bilgiye dayanarak tesbit etmiştir. Eser halk dili ile halk için yazılmış hissini vermektedir. Osmanlı devletinin kuruluş devrini bütün eksikliğine rağmen en iyi anlatan bir eserdir.

Hayatı maceralı geçen Âşık Paşa-zâde, XVI. asırda pek fazla tanınmamış olduğundan Taşköprülü-zâde, meşhur «Şakaayık» adlı eserine onu almamıştır. Âşık Paşa-zâde, Mûsâ Çelebî ile savaşmak için Rumeli'ne geçmiş, Mihaloğlu Mehmed Bey'le savaşlara katılmış, akınlardaki başarısı dolayısıyle, II. Murad'dan beş bin akça ile iki at ihsan almış, İkinci Kosova muharebesinde de bir düşman öldürdüğünden, 1457'de ayrıca, padişah kendisine bir at hediye etmiştir. Aynı yıl Mora savaşına da katıldığını yine eserinden öğrenmekteyiz.

NEŞRÎ MEHMED

XV. yüzyıl sonlarında yaşamış tarihçilerimizdendir. Bursalı, Karaman veya Kütahyalı olduğunu iddia eden kaynaklar vardır. Neşrî'nin doğum tarihini kesin olarak bilmiyorsak da, 1481'de Bursa medreselerinde öğretim görevlisi iken öldüğüne dair kayıt vardır. Âşık Paşa-zâde Ahmed, Âşıkî ile aynı çağda yaşamış olduğu hâlde, onun gibi taraf tutup, cepheden cepheye koşmamış, ilimle uğraşmıştır. Tarihin yazılması emrini II. Bâyezid'den almış, Osmanlı devletinin kuruluşundan zamanına kadar yazdığı tarihine «Cihannümâ» adını vermiştir. Şiirleri, tasavvuf ve kelâm ilmine ait eserleri de olduğu bilinmektedir.

DURSUN BEY

Bursa'da doğup büyüyen Dursun Bey'in asıl adı Tûr-ı Sînâ'dır. Defterdarlık yapmış, büyük görevlerde bulunmuştur. Baba adı kesin olarak bilinmiyorsa da, Bursa beyi Cebe Ali Bey'in, amcası olduğunu kendisi eserinde yazmaktadır. Tımar sahibi olduğunu yazdığına göre, babası ümerâdan veya tımar sahiplerinden olup ölümü dolayısıyle kendisine kalmış olması muhtemeldir.

Fâtih'in zamanında görevi icabı, İstanbul'un fethinde bulundu. Mesleği itibariyle askerdi, fakat kuvvetli bir medrese tahsili yapmıştı.

Fâtih'in Ayasofya'ya girişi sırasında beraber bulunmuş ve meşhur beyti, onun ağzından tarihe geçirmiştir.

İstanbul'un alınışından sonra tımarı bırakarak amcasının emrine girmişti. Amcası Cebe Ali Bey'e, İstanbul şehrine Türkler'i yerleştirmek için Bursa'daki görevi kalmak üzere, şehirdeki bina ve arazinin tesbiti işi verilmişti. Amcasının yerine bu görevi hemen hemen Dursun Bey yaptı. Padişaha sundu. Görevindeki çalışkanlığı, Fâtih tarafından bilindiği için, hiç yanından ayrılmadı. 1461 yılına kadar dîvân kâtipliğinde bulundu.

Târîh-i Ebu'l - Feth adlı eseri 1442 yılından 1488'e kadar 46 yıllık olayları içine alır. Bu eseri, Tarih-i Osmânî Encümeni bastırmıştır. 198 sayfa tutan eserin ön sözünü Mehmed Ârif Bey yazmıştır.

Dursun Bey, Belgrad kuşatmasında da Fâtih'in yanında idi. Yalnız görevi savaşa katılmak değil, savaşın yazılması içindi. Sadrâzam Mahmud Paşa da kendisini takdir etmiş, yanına almıştı. Mehmedoğlu Mehmed Bey komutasında düşman memleketi içine gönderilen akıncılara, Dursun Bey, ikmal işlerinde görevli olarak katılmıştı.

Daha sonra Trabzon'a, Pontus üzerine açılan sefere katıldıktan sonra, Anadolu defterdarı oldu. Unkapanı civarındaki «Cibali» semtine adını veren amcası, Cebe Ali Bey'dir. Dursun Bey daha sonra Anadolu defter kethudâlığına kadar yükseldi. Devlet defterdarı oldu.

Ölümü kat'î olarak bilinmiyorsa da, eserini Hicrî 903 ile 905 arasında yazmıştır ki, bunu yazdığında ihtiyarlamış olduğunu kendisi eserinde yazmaktadır.

Tarih, Fâtih'in ilk tahta çıkışından, Vezîr-i âzam Hadım Ali Paşa'nın Mısır kuvvetleriyle Adana'da yapmış olduğu savaşla son buluyor. Yani kırk sekiz yıllık bir devreyi ihtiva etmektedir. 1442'den 1488'e kadar.

Eserde bir sıra yoktur. Bazen kısa geçilmiş, bazen de içinde bulunan olaylar daha geniş yazılmıştır. Cem olayı hiç işlenmemiştir.

Istanbul, Âşık Paşa-zâde zamanında fethedildi. Bu gravür, Fâtih'in Istanbul'a girişini tesbit ediyor.

KEMÂL PAŞA-ZÂDE

Tokat'ta veya Edirne'de doğduğu sanılan ve Kemâl Paşa-zâde diye tanınan Ahmed Şemseddin, Kemâl Paşa-zâde Süleyman Bey'in oğludur. Doğum tarihi bilinmiyor ise de, 1534'de vefat ettiği tesbit edilmiştir. Önceleri askerlik mesleğine girmiş, II. Bâyezid'in bazı seferlerine katılmıştır. Daha sonra kendisini ilme vererek, medreseye devam etmiş, öğretim görevlisi olarak vazife görmüştür. İlmî şöhreti yayılınca Edirne'de kadılığa getirilmiş, 1515'de Anadolu kazaskeri olmuştur.

Bu devrede, Kaabız adlı bir İranlı bilgin Istanbul'a gelmiş, camilerde verdiği vaızlarda, Hz. İsâ'nın, Hz. Muhammed'den üstünlüğünü iddia eder olmuş, kim karşısına münazaraya çıksa, onu ilmi ile yenmesini ve susturmasını bilmişti. Kanunî de bu adamı işitip çağırtmış, Kemâl Paşa-zâde ile, «İsa mı, Muhammed mi?» tartışmasını huzurunda yaptırmış, Ahmed Şemseddin'in ilmi karşısında, Kaabız'ın pes etmesi üzerine, boynunu vurdurmuş, kendisini de şeyhulislâmlığa yükseltmişti (1526). Bu görevde sekiz yıl kalabilmiş, 1534'de vefat etmiştir.

Geniş bir İslâmî kültürü olan Ahmed Şemseddin'in pek çok eseri vardır. Tarih-i Âl-i Osmân adlı eseri, Osmanlı devletinin kuruluşundan, onuncu padişah olan Kanunî devrine kadar olan zamanı kapsar.

İslâmî mevzulara dâir ayrıca yüzden fazla risâle kaleme almıştır.

İDRİS-İ BİTLİSÎ

Türk devlet adamı ve tarihçisi olan Bitlisli İdris'in doğumu hakkında bir bilgimiz yoksa da, 1520'de öldüğünü bilmekteyiz. Ömer Yesir tarikatine mensup olan Sofu Hüsameddin'in oğludur. Akkoyunlu Sultanı Uzun Hasan'ın oğlu Yakup Bey'in yanında, daha sonra Safevî Türk hükümdarı Şah İsmail'in hizmetinde bulunduktan sonra Çaldıran savaşı sıralarında Yavuz Sultan Selim'in hizmetine girdi. Doğu bölgesinin Osmanlılar'ın eline geçmesinde mühim hizmeti oldu. Mardin, Musul bölgeleri onun yardımı ile Osmanlı ülkesine katıldı. Memleketin iç işlerinin ve idaresinin düzenlenmesinde, Mısır seferinin hazırlanmasında büyük gayreti görüldü. Yavuz Sultan Selim'le beraber Mısır seferine katıldı.

İlk sekiz Osmanlı padişahı devrini anlatan, 1300 yılından 1514'e kadar geçen

Tarihçi Âli zamanında Osmanlı tahtında bulunan II. Sultan Selim.

olayları içine alan Heşt Behişt (Sekiz Cennet) adlı Farsça manzum bir tarih yazdı. Oğlu Ebulfazl Mehmed de babasının eserine zeyl yapmış, II. Mahmud, Osmanlılar'ın ilk devirlerine ait olan bu eseri pek beğenerek Abdülbakî Sâfi'ye, Türkçe'ye çevirtmiştir.

HADÎDÎ

Şâir ve tarihçi olarak bilinir. Edirne'de, Firecik'te doğmuşsa da, tarihini bilmemekteyiz. Ölümü ise 1533'de Istanbul'da olmuştur.

Baba sanatı olan demircilikle meşgul olmasından kinâye, şiirlerinde Hadîdî takma adını kullanmıştır. Kuvvetli bir medrese tahsili görmüştür. Hayatı hakkında fazla bir bilgiye sahip değiliz. Yalnız Zeynîye tarikatinden olduğu, bir ara Istanbul medreselerinde öğretim görevlisi bulunduğunu bilmekteyiz. Şehnâme tarzında yazdığı Şehnâme-i Âl-i Osmân adlı mazum tarihi, Osmanlı devletinin kuruluşundan 1530 yılına kadar süren bir devri içine alır. Hoca Sadeddin'in Tâcu't - Tevârîh'ine, Hadîdî'nin eserini kaynaklarından biri yaptığı söylenir.

Şâir de olan Hadîdî Çelebî, gazellerinde ve kasidelerinde devrinin ustaları arasında olduğu görülür. Dîvân şiirinin sanat ve söz oyunlarını başarılı bir şekilde kullanmakta da hüner sahibi idi.

ŞEHDÎ

Antakyalı olan Şehdî, çok kuvvetli bir medrese tahsili görmüş, Şam ve Bağdad'a giderek, devrin İslâm âlimleri ile ilgi kurmuş, büyük bir âlim ve şâirdi.

Kendisi ilk Osmanlı şehnâmecisidir. Fâtih'in emriyle şehnâmeciliğe tayin olunmuş, uzun bir çalışma sonucu manzum bir Osmanlı tarihi yazmaya başlamışsa da, ömrü bu eseri tamamlamaya yetmemiş, Yavuz Sultan Selim'in son zamanlarında vefat etmiştir. Birçok tezkerede bu eserden bahsedilmiş, kimi tezkerede eserin dört bin beyit, bazılarında ise on bin beyitten ibaret olduğunun yazıldığı görülmüşse de, ne yazık ki bugüne kadar bu esere rastlanmamıştır. Anadolu'da veya özel kütüphanelerden aranması çok yerinde olur. Belki de bir Avrupa kitaplığında boynu bükük, tetkikçi beklemektedir. Bugün Londra, Paris ve diğer Avrupa kitaplıklarında on binleri aşan Türk yazma eserleri olduğunu üzüntüyle öğrenmekteyiz.

ÂLİ

XVI. yüzyıl ilim ve fikir adamlarımızdan olan tarihçi Âli, 1541'de Gelibolu'da doğdu. Adı Mustafa, babası Hoca Ahmed Efendi'dir. İlk tahsilini Gelibolu'da tamamladıktan sonra Istanbul'a geldi. Büyük sıkıntılara katlanarak tahsilini kademe kademe tamamladı. Kuvvetli bir medrese tahsili yaptı. 1552'de Habib Hâmid'den kafiye, 1557'de Sürûrî'den tefsir, fıkh ve başka ilimler öğrendi.

Medresede öğretmenliğe başladı ise de, bundan memnun olmadı; memuriyete geçti. 1560'da Şehzâde Selim'in Kütahya valiliği sırasında hizmetinde bulundu. Kuvvetli tahsili, ona bu görevde yeni ufuklar hazırladı. Tarihçi oldu. Daha yüksek vazifelere getirildi.

1562'de Şam beylerbeyisi Lala Şahin Paşa'nın yanına gitti. Altı yıl kadar bu vilâyetin dîvân kâtipliğini yaptı. Paşanın azli üzerine Istanbul'a geldi ise de, az sonra Ferhad Paşa'nın dîvân kâtibi olarak Bosna'ya gitti. Burada da sekiz yıl kaldı, Taşlıcalı şâir Yahyâ ile tanıştı. Bosna'dan dönüşünde Lala Mustafa Paşa ile İran seferine tezkireci olarak katıldı (1577). İran Şahına ve Istanbul'a yazılan mektuplar, onun kaleminden çıktı. 1579'da Haleb'e tımar defterdarlığına gitti. Orada hazırladığı «Câmiü'l - Hubûr der Mecâlis-i Sûr» adlı eseriyle ve bunu pek beğenen Üveys Paşa'nın tavsiyesini alarak Istanbul'a geldi ise de, beklediğini bulamadı. Defterdarlıktan uzaklaştırıldı. 1585'de Erzurum, bir yıl sonra da Bağdad defterdarlığına gönderildi. Talihsizlikler peşini bırakmıyordu.

Bir süre sonra azledildi. Uzun müddet açıkta kaldıktan sonra 1588'de Sıvas defterdarlığına verildi ise de azl emri kısa süre sonra ulaşarak tekrar Istanbul'a dönmesine sebep oldu.

1591 ve 1593'de iki defa yeniçeri kâtipliğine getirildi. 1595'te önce Sıvas, sonra da sancak beyliği ile beraber Amasya defterdârı oldu. En son görevi Cidde sancak beyliği idi. Yaşlanmıştı. Havasıyle uyuşamadı, bir yıl sonra 1599'da vefat etti.

Âlî, devrinin iyi bir maliyecisi olduğu kadar, âlim, şâir bir tarihçi idi. Hayatının türlü macera ve üzücü olaylar içinde geçmesine rağmen, hiçbir dakikasını boş geçirmemiş, devrinin ilim, fikir ve şiir âlemine, tarih, edebiyat, din, ahlâk, tıp ve ekonomiye ait küçük, büyük elli kadar eser bırakmıştır. Fakat bütün bu eserlerine rağmen, onu şöhrete götüren tarihçiliği olmuş, Künhü'l - Ahbâr adlı meşhur tarihi onu tanıtmıştır.

Bundan başka, Menâkıb-i Hünerverân, Heft - Meclis, Nusretnâme, Hâlâtu'l -Kaahire Min-el - Âdât-iz - Zâhire, Zübtetu't - Tevârih, Mir'âtü'l - Cihad, Sâhiku'l - Efkâr, Mir'âtü'l - Avâlim, Nâdirü'l - Muhârib gibi küçüklü büyüklü yazma eserleri vardır.

Âli, Künhü'l - Ahbâr'ı, 1591'de Istanbul'da yazmaya başlamış, 1598'de tamamlamıştır. Bu eseri yazabilmek için, yüz otuz kadar esere baş vurduğunu söyler. Hazret-i Âdem'den başladığı tarihini, dört büyük ciltte kendi devrine, III. Sultan Mehmed'e kadar getirmiştir. Birinci ve ikinci ciltler, peygamberler tarihi ile Araplar'ı anlatır. Üçüncü ve dördüncü ciltler ise Türk ve İslâm devletleri ile Osmanlı devleti tarihini içine almaktadır. Bu kısımda ufak parçalar hâlinde Avrupa milletlerinden söz eden kısımlara da rastlanır.

Âli'nin tarihinin bir özelliği de, Yükseliş devrimiz olan XVI. asırdaki edîb, şâir ve ilim adamlarımızdan bahsetmesidir. Bu kısımda Türk irfanına hizmet edenlerin hayatları, eserleri tetkik edilerek geniş bir bilgi verilmiştir.

Âli'nin diğer bir kıymetli eseri de, Menâkıb-ı Hünerverân'dır. Bu eseri 1586'da Bağdad defterdarı iken yazmıştır. Bir sa-

nat tarihi hüviyetini taşıyan bu eser, Batılı sanat tarihçileri tarafından çok tutulmuştur. Eserde, Doğu'da ün kazanmış, yazı, süsleme sanatı, ressam, ciltçi gibi üstadların hayat ve eserlerinden kısa ve faydalı bilgiler vermiştir.

Lala Mustafa Paşa'nın İran seferini anlatan Nusretnâme'nin minyatürlü güzel bir sayısı, Topkapı Sarayı'ndadır. Altın yaldızlı cilt ve minyatürler, görülmeye değer bir sanat kıymeti taşır. Ayrıca Türkçe ve Farsça dîvânları da vardır. Bu elli kadar eserinin en kıymetlilerinden biri de, Nasihatü's - Selâtıyn'dır. Halep defterdarı iken 1581'de yazdığı eserinde, III. Murad devrinin iç karışıklıklarını büyük bir medenî cesaretle tenkid etmiş, kötülükleri sert ve acı bir lisanla ortaya koymaktan çekinmemiştir.

Âli, büyük bir tarihçidir. Olayları yalnız anlatmakla kalmamış, geniş bir görüşle eleştirmesini de bilmiştir. Bu yönden Batı ilim âlemi de kendisini değerlendirmektedir. Meşhur tarihçi Kantemir: «Osmanlı tarihçilerinin en vakurudur» der.

Âli, kendini pek beğenen ve herkese yukarıdan bakan görüşü yüzünden çok çekmiş, sefahate düşkünlüğü ve müsrif davranışı birçok defa görevden azline sebep olmuştur. Şâir, hattat ve âlim bir insan olan Âli'nin en başarılı tarafı, tarihçiliğidir.

HOCA SADEDDİN

1536'da Istanbul'da doğan Hoca Sadeddin Efendi, Yavuz Sultan Selim'in meşhur nedîmi Hasan Can'ın oğludur. Bolluk içinde büyümüş, kuvvetli bir tahsil görmüş, III. Murad'a şehzâdeliği sırasında öğretmenlik etmiştir. Şehzâde Murad padişah olunca, büyük şöhreti dolayısıyle, servete ve refaha ulaştı. Eğri savaşında, ordunun bozulması üzerine büyük bir celâdetle padişahın atının dizginlerine yapışmış, onu bırakmamıştı. Sefere çıkmasını da zaten o sağlamıştı. Osmanlı haşmetini Kanunî devrine ulaştırmak istiyordu. Bir aralık şeyhulislâmlık pâyesine de ulaştı. Ölümünün 1599 yılında olduğu, değişik kaynaklarda yazılıdır. Türbesi, Eyüp'tedir. Hoca Sadeddin Efendi'nin eseri, tarihlerin tâcı anlamına gelen ve Neşrî Mehmed Efendi'den faydalandığı söylenen «Tâcü't - Tevârîh»dir.

Tarih, Osmanlı devletinin kuruluşundan, II. Selim'in sonuna kadar geçen zamana ait olayları anlatır. Eserin sonunda da, ilk dokuz padişah zamanında yaşamış bilginlerin, İslâm din âlimlerinin biyoğrafi ve eserlerine ait kısım bulunmaktadır.

Ayrıca, Selim - nâmesi de tarihine eklenmiştir. Tarihleri 1862 ve 1863'de iki büyük cilt hâlinde basılmışsa da, bugünkü dile çevrilerek, yeni Türk harfleriyle basılması himmet beklemektedir.

SELÂNİKÎ MUSTAFA EFENDİ

Hoca Sadeddin Efendi ile çağdaştır. Medrese tahsili gören ve devlet hizmetlerinde de vazife alan Mustafa Efendi'nin doğum tarihi bilinmemekte ise de ölümünün 1600 tarihlerine rastgeldiğini bilmekteyiz. Haçova savaşı da dahil olmak üzere savaşlara da katılan tarihçimiz eserinde, yaşadığı çağın tarihini sunmakta, kitap 1563'den 1600'e kadar olan savaş ve olayları oldukça geniş bir şekilde yansıtmaktadır.

Selânikî tarihi kısmen basılmışsa da, doyurucu değildir. Bu eserin de yeni dile çevrilmesinde ve basılmasında fayda vardır.

LUTFİ PAŞA

Kanunî devri sadrâzamlarından olan Lutfî Paşa, Arnavut soyundan olup, küçük yaşta saraya alınarak terbiye edilmiş, iyi bir tahsil görmüştü. Köprülü-zâde, Türkiyat mecmuasında kendisi hakkında uzun ve esaslı bir etüd yayınlamıştır.

İki yıl kadar sadrâzamlıkta kalabilen Lutfî Paşa, Kanunî Sultan Süleyman'ın kız kardeşi Şâh Sultan'la evlenmişti. Paşa, 1535'te Ayas Paşa'dan sonra sadrâzam olmuştu.

Sadâretten ayrılınca Dimetoka'ya çekilmiş, kendini ilme vermişti. Ölümü orada olduysa da, Şam'da gömülü olduğu söylenir. Oraya nasıl gönderildiği, vasiyeti icabı mı olduğu bilinemez. Tarihe, edebiyata, ahlâka, siyasete ve dine ait Türkçe, Arapça yirmiden fazla eser yazmış olduğu bilinir. «Lutfî Paşa Tarihi» diye bilinen eseri, oldukça haşin bir üslûpla yazılmıştır. Özellikle devrinin devlet adamlarını bitaraflığın dışında bir dille cımbızlar.

Tarihçi Hoca Sadeddin'in tenkidine uğrayan Yıldırım Bâyezid.

EBU'L - FAZL MEHMED EFENDİ

Büyük âlim, tarihçi ve devlet adamı Bitlis'li İdris'in oğludur. İlim ve idarecilikte babasını izlememiştir. Ölümü 1563'tür. Kuvvetli bir medrese tahsili gördü. Arapça ve Farsça'yı babasından öğrendi. Kadılık ve birçok yerlerde defterdarlıklarda bulundu.

Babasının Heşt Behişt eserine zeyl yazmış, Vassaf tarihini özetleyerek tercüme etmiş, kahramanlığına âşık olduğu Yavuz Sultan Selim için «Kudûmiye» adlı bir kitapçık yazdığı gibi, uzun çalışması ile insanlığın yaradılışından Kanunî devrine kadar uzanan bir genel tarih yazmıştır. Tophane civarında yaptırdığı camiin yanında gömülüdür.

CELÂL-ZÂDE KOCA NİŞANCI MUSTAFA ÇELEBİ

Kanunî Sultan Süleyman devrinin tanınmış devlet adamlarındandır. 35 yıl nişancılıkta, yani padişahın yanında onun emir ve kanunlarını yayınlamak hizmetinde bulundu. Seydî Bey'le beraber «Kanunnâme-i Âl-i Osmân»ı hazırladılar. Bağdad seferinde Seydî Bey'in şehid olması üzerine nişancı oldu. 1496'da Tosya'da doğdu. Babası, Tosya Kadısı Celâl Efendi'dir. Bir aralık, o devirde hariciye nâzırlığı demek olan reîsülküttâblıkta bulundu. Sadrâzam İbrahim Paşa ile Mısır'a gitti. Çalışkanlığı ve dürüstlüğü sayesinde paşanın ve padişahın takdirini kazandı. 1568'de vefat etti.

Üç önemli eseri vardır. Derecâtü'l - Mesâlik Tabakaatü'l - Memâlik, kendisi dîvân kâtibi iken, padişahla katıldığı seferlerde tuttuğu notlardır. Bunda, padişahın bütün seferleri anlatılmıştır. En fazla sosyal mevzularda işlenmiştir. Rönesans'ın Avrupa'da eserler vücuda getirmesi, geniş, özlü bir surette anlatılmıştır. Bundan başka Enîsü'l - Selâtıyn ve Celîsü'l - hanakin, Selimnâme adlı eserleri bulunmaktadır.

Kardeşi Salih Çelebî de, devrinin bilginlerindendi. Arapça'dan bir hayli tercümeler yapmış, dinî eserler yazmış, Budin, Rodos fethine ait tarihî eserler meydana getirmiştir.

Kanunî Sultan Süleyman.

KANUNÎ'

Yavuz Sultan Selim öldüğü Manisa'da idi. Vefat haberini

Tahsin Tunalı

22 EYLÜL 1520 sabahının ilk saatlerinde gün ışırken, Yavuz Sultan Selim son nefesini verdi. 50 yıllık ömründe son işittiği kelimeler, nedîmi Hasan Can'ın okuduğu Yâ - Sîn sûresinin âyetleri oldu.

Vezîr-i âzam Pîrî Mehmed Paşa, büyük cihangirin cenazesini ağlayarak ziyaret etti. Son defa olarak heybetli yüzünü gördü. Şahin burnunu seyretti. Ateşli bir çift elâ gözü örten göz kapaklarına baktı. Göz yaşlarını sildi. Otağ-ı hümâyûndan çıktı. Vezirleri günlük mutad hükümet toplantısına çağırdı.

Dîvân-ı Hümâyûn, sefer hâlindeki ordunun bulunduğu Istanbul - Edirne yolunda toplandı. Vezîr-i âzam, büyük haberi bildirdi. Dîvân, saltanatın yeni sahibi erişinceye kadar bu haberin herkesten gizlenmesine karar verdi.

Saltanatın rakipsiz sahibi Veliaht - Şehzâde Süleyman, Manisa'da sancakbeyi olarak «Saruhan Tahtı»nda oturuyordu. Yavuz'un tek oğlu idi. Babası öldüğü gün 25 yaşını 4 ay, 25 gün geçen genç bir adamdı. Haberi üç gün sonra aldı. Hemen yola çıktı. Istanbul'a geldiği zaman, Yavuz Sultan Selim Han'ın ölümü üzerinden 8 gün geçmişti.

Sultan Süleyman'ın Istanbul surlarına erişmek üzere olduğunu öğrenen Pîrî Mehmed Paşa, ölüm haberini Orduy-ı Hümâyûn'a bildirdi. Teessür büyük oldu. 8 yıl içinde devlete Suriye ve Lübnan'ı, Filistin ve Hicaz'ı, Yemen ve Mısır'ı, Sudan ve Bingazi'yi, Doğu Anadolu ve Musul'u, Cezâyir'i ve daha nice ülkeleri kazandıran büyük hükümdarın cenazesi görününce, asker, külâhlarını atarak ağlaşmaya başladı:

— Bre hây Selim Han! diye feryad edenler yere çöküyor, ordunun yürüyüşü duruyordu.

Pîrî Mehmed Paşa, yanına dâmadı ikinci vezir Çoban Mustafa Paşa ile üçüncü vezir Ahmed Paşa'yı aldı. Orduyu Istanbul'a getirdi.

30 eylül günü Sultan Süleyman, Osmanoğulları tahtına oturdu. Ertesi gün, Yavuz'un cenazesi Istanbul'a gelecekti.

Sultan Süleyman, babasının cenazesini surların önünde karşıladı. Cenazesinin ardından yaya olarak Sultanselim'e kadar yürüdü. Sayısı yüz binleri bulan bir kalabalık, sokakları doldurmuş, cenazeyi takibe çalışıyordu. Cenaze namazı, Yavuz'un büyükbabası olan Fâtih'in camiinde kılındı. Sultanselim'de hazırlanan yerde merhum hükümdarın na'şı toprağa bırakıldı. Sultan Süleyman, buraya bir türbe ve tek

NİN CÜLÛSU

zaman Veliaht-Sehzâde Süleyman alınca beş gün içinde Istanbul'a geldi.

kubbeli muhteşem bir cami yapması için Mimarbaşı Ali'ye emir verdi. Padişah sıfatıyle ilk iradesi, böylesine hayırlı bir iş için oldu.

Zaten ne kadar hayırlı tesadüfler ve fevkalâde şartlar bir araya gelerek Sultan Süleyman'ı «Cihan Tahtı»na sevketmişti! Kur'ân-ı Kerîm, «Süleyman» ismine izâfe edilen yüceliklerle doluydu.

Sâd sûresinde 34 - 39. âyetlerde şöyle buyuruluyordu: «Süleyman, Allah'a dönüp O'na sığındı: 'Allah'ım', dedi; 'beni yarlıga! Bana öyle bir saltanat ver ki, benden sonra kimse böyle bir saltanata erişmesin. Şüphe yok ki her istediğimizi veren Sen'sin!' Biz de ona rüzgârları musahhar kıldık. Rüzgâr, tatlı tatlı eserek, Süleyman'ın emrini dilediği yere iletirdi... Bu devlet, bu saltanat, Bizim vergimizdir».

Nemel sûresinin 30 - 31. âyetleri ise şöyleydi: «Rahmân ve Rahîm olan Tanrı'nın adını andıktan sonra, bana karşı başınızı dikmeyin; boyun eğip bana gelin!» Bu sözleri Peygamber Hazret-i Süleyman, Belkıs'a söylemişti.

Türk milleti, yeni padişahın, saltanatı boyunca, bu âyetlerin sırrına mazhar ola-

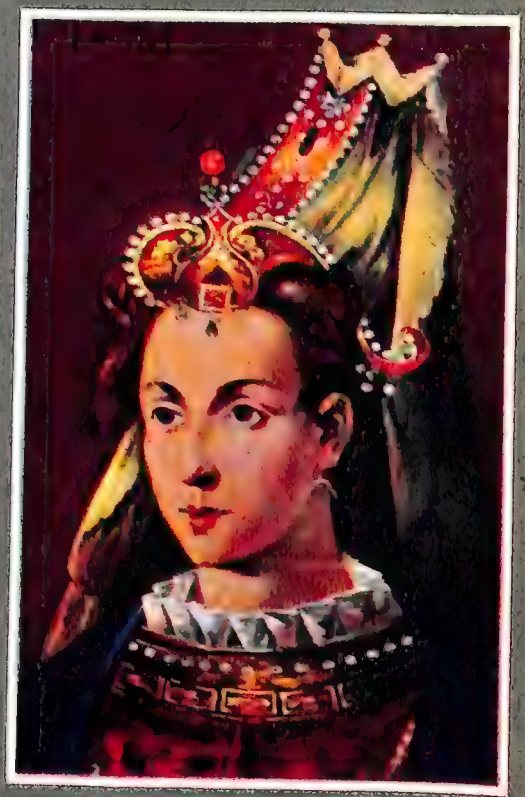

Hangi veliaht, tahta lâyık olabilmek için, Sultan Süleyman derecesinde iyi yetiştirilmişti? Çocuk yaşında sancağa çıkan, 17 yaşında rakipsiz veliahtlığa yükselen bu şehzâdeden Tanrı, hiç bir lûtfunu esirgememişti. Babası tarafından, bir cihan devletinin tahtı için hazırlanmıştı. Türkçe, Arapça, Farsça, Sırpça öğrenmişti. Büyük bir hükümdara lâzım olacak her türlü bilgiyle mücehhezdi. İyi ata biniyor, silâh kullanıyor, muharebe tâbiyesini biliyordu. Yakışıklı, cerbezeli, vakur, cazip, genç, sıhhatli idi. Eşsiz bir adalet duygusuna sahipti.

Devlet, böyle bir hükümdarla şeref kazanmıştı. Bu padişah, şanlı atalarını aratmayacaktı. Fâtih'in gerçek torunu, Yavuz'un oğlu idi. Ama devlet de öylesine bir devletti ki, yeni hükümdarına şan ve şeref veriyordu. Genç hâkan, şan ve şöhret uğruna, kabiliyetleri ne dereceye erişiyorsa, o son dereceye kadar isteklerini gerçekleştirebilecek her türlü, ama akla gelebilecek her türlü imkâna sahipti. Bu eşsiz imkânların mutlak mâlikiydi.

Dünyanın en kudretli ordu ve donanması, en düzenli devlet teşkilâtı, en zengin ülkeleri, en muntazam maliyesi, nihayet en kabiliyetli milleti emrindeydi. İlim ve sanat adamları, kumandanları, beylerbeyileri, en yüksek seviyede insanlardı. Medreseleri ilim, tekkeleri sanat yuvası olan Anadolu ve Rumeli toprakları, mâmur, müreffeh, bahtiyar memleketlerdi. Huzur ve asayiş fevkalâdeydi. İstanbul gibi bir şehirde bile günde bir zabıta vakasından fazla bir nizamsızlık olmuyordu.

Genç hükümdar ilk iki seferinde dünyanın en müstahkem iki kalesini aldı: 1521'de Belgrad'ı ve 1522 - 1523'te Rodos'u. O Belgrad ki, II. Murad, Fâtih, II. Bâyezid devirlerinde kuşatılmış, fakat düşürülememişti. O Rodos ki, Fâtih devrinde üç defa donanma gönderilmiş, fethedilememişti. Artık Sultan Süleyman'ın şöhreti yalnız oturduğu taht itibarıyle değil, şahsiyeti itibarıyle de âlemşümûl oldu. Rodos'un düştüğünü öğrenen Papa VI. Adrianus, teessüründen oracıkta ölüverdi. Orası, Hıristiyanlar için işte böylesine aziz bir kale idi.

Bu muvaffakıyet, bu fütuhat, bu şan ve şeref, genç hükümdara her istediğini yapmak gücünü kazandırdı. Babasından kalan sadrâzam Pîrî Mehmed Paşa'yı tekaüde sevk etti. Pîrî Paşa, Mevlânâ hanedânından bir büyük vezirdi. Amcası Zenbilli Ali Cemalî Efendi de hâlâ şeyhulislâmdı. Yılda 200 000 akça dirlikle malikânesine çekildi.

Böylesine fedakârlık kimin için, hangi bahtı açık şahsı sadâret makamına getirmek için yapılmıştı?

Bu devletlû, İbrahim Ağa idi. Efendisi Sultan Süleyman'la aynı yıl, Epir'de, Korfu adasının karşısındaki Parga kasabasında doğmuştu. Babası, gemi sahibi Cenevizli İtalyan bir balıkçıydı. Asıl adı bilinmeyen İbrahim, çocukken Türk korsanlarının eline düşmüş, Manisa'ya götürülmüş, orada yaşlı, çok zengin bir Türk hanımına satılmıştı.

İşte çocuğa bu hanım «İbrahim» adını verdi; köle değil, oğul muamelesi yaptı. Hocalar tuttu. Türkçe, Arapça, Farsça, musiki, edebiyat öğretti. İbrahim, çok istidatlıydı. Fevkalâde zekiydi. Herşeyi öğreniyor, her hareketi beğeniliyordu. Çok güzel kemençe çalmaya başlamıştı. İtalyanca, Hırvatça, Rumca gibi Garp dillerini de konuşuyordu.

İbrahim, büyüdü; delikanlı oldu. Manisa'ya sancakbeyi olarak Veliaht - Şehzâde Süleyman gelmişti. Bir gün şehirde gezinirken uzaktan latif bir kemençe sesi duydu. Musikiye meraklıydı. İlgilendi. Sazı çalan kimseyle görüşmek istedi. İbrahim, şehzâde-i civânbaht hazretlerinin huzuruna çıkarıldı. Terbiyesi, zekâsı, bilgisi, konuşması ve sanatkârlığıyle Sultan Süleyman'ın âdeta gözlerini kamaştırdı. Sık sık Manisa sarayına dâvet edilmeye başlandı.

Kölesinin müstakbel padişahla arkadaş olduğunu gören Manisalı ismini bilmediğimiz hanım, İbrahim'i azat etti. Sultan Süleyman, İbrahim'e Manisa sarayında yüksek bir görev verdi.

Şehzâdenin mizacına göre hareket etmeye fevkalâde dikkat eden İbrahim Ağa, Sultan Süleyman'ın devamlı şekilde artan iltifatlarına nail oldu. Yavuz'un tek oğlu, tahta çıkınca, İbrahim'i, Saray-ı Hümâyûn'un en yüksek ve hükümdara en yakın mevkiine getirdi, hâsodabaşı yaptı. 25 yaşında saray nâzırı ve Enderûn-ı Hümâyûn'un âmiri olan İbrahim Ağa, hızla devlet teşkilâtını, idaresini, Osmanlı ricalini öğrendi ve tanıdı.

Kanunî Sultan Süleyman'ı tasvir eden bir Batı gravürü.

İşte bu harikulâde tesadüfler silsilesi ve müstesna talih, İtalyan aslından zavallı bir köleyi, hem de daha 28 yaşında iken, Türk Cihan Devleti'nin en yüksek iktidar makamına getirdi.

2 yıl, 9 ay, 5 gün hâsodabaşılıktan sonra İbrahim Ağa'nın bütün vezirler atlanarak birden sadrâzam yapılması, pek de iyi karşılanmadı. Bu yaşta bir sadrâzamı Osmanlı tarihi kaydetmemiştir. Usûl, hâsodabaşının önce vezir olmasıydı.

Ama İbrahim Paşa, getirildiği pek azametli makama pekâlâ lâyık olduğunu ispat etmekte gecikmedi. Doğuştan diplomattı. Bilhassa devletin hiç de kolay olmayan ve bütün dünya ile ilgili bulunan dış siyasetini çok iyi idare ediyordu.

Belgrad'ın fethedildiği 1521 yılında Mehmed Giray Han da Rus ordularını yok etmiş, Moskova'yı yakmış, kardeşlerinden Sâhib Giray'ı han olarak Kazan'a göndermişti. Osmanlı nüfuzu Ural Dağları'na erişmiş oldu.

Yavuz ne kadar Doğu ile ilgilenmişse, oğlu da o derecede Batı ile meşguldü. Zaten bu yıllarda Avrupa'da geçen pek mühim olaylar, bütün dikkatleri bu kıta üzerine çekiyordu.

XVI. asır başlarında Papa, lâ-yuhtî (yanılmaz, hata etmez) sayılır, her hareketinin ilâhî olduğu ve asla yanılmayacağı, dinî bir inanç olarak kabûl edilirdi. Bu inanç, Katolik'liğin esaslarından bir akide idi. Aksine herhangi bir şüphe, küfür ve dinden sapıtmakla eşitti. III. Innocentius, her hareketinin, aslında kendisi tarafından değil, Tanrı'ca yapılmış sayılacağını, açıkça söylemeye kadar işi azıtmıştı. Papa tarafından verilen bir hüküm, aynen Tanrı tarafından verilmiş addedilirdi. Hiçbir Hıristiyan, Papa'ya karşı sayılacak bir dâva açamaz, hattâ istekte bulunamazdı.

15 mart 1517'de Lateran Konsili kapanırken, bütün Hıristiyan dünyasında kiliseye ait para ve mallardan onda birinin Papa'ya verilmesi karar altına alındı. Bu, Hıristiyan dünyasının Papa lehine fakirleşmesi demekti. Bu para, Papa tarafından güyâ Türkler'e karşı kurulacak Haçlı orduları için kullanılacaktı. Fakat ekseri Hıristiyan devletler, Konsil'in kararına şiddetle itiraz ettiler; Türkiye ile asla başa çıkılamayacağını ileri sürdüler. Gerçekten Papa, Türkler'e karşı kullanılmak üzere topladığı parayı har vurup harman savurdu. 100 000 altın liretini yeğeni Lorenzo'ya bağışladı.

Papa, yalnız yaşayanların ruhunu selâmete çıkarmak için değil, ölmüşlerin ruhunu da Arâf'tan kurtarıp Cennet'e yollamak için büyük meblâğlar topluyordu. Kristof Kolomb, «Kimin ki parası vardır, hattâ ruhunu bile Cennet'e götürmeye muktedirdir!» demekte haklıydı.

Bu ortam içinde Almanya'da Luther adında bir rahip ortaya çıktı. 16 haziran 1520'de Papa, Luther'in eserlerindeki 40 cümlenin küfür olduğu, yazarının da dinden sapıttığı hakkında bir ferman yayınladı. Luther, 60 gün içinde bu cümlelerindeki sözlerinden dolayı sapıttığını, tövbe ve istiğfâr ettiğini beyan etmeyecek olursa, aforoz edilecekti. İnatçı bir râfızî sıfatıyle Hıristiyan toplumunun bünyesinden kesilip atılacaktı.

Bu ferman yayınlandığı zaman, ne Papa'nın, ne de Hıristiyan âleminin, Luther'in yola geleceği hususunda en küçük şüphesi yoktu. Zaten Luther'i yakalatıp ateşe attırmak yerine Papa bu türlü hareketi tercih etmişti ki, genç Alman papazı küçük düşsün ve fikirlerinin ardından gelecek kimse bulunmasın.

Luther'in cevabı sert ve kesin oldu: Pa-

pa'nın fermanını, büyük bir cemaatin önünde ateşe attı. Asırlardan beri papaların kendilerini soymasından bizar olan Alman hükümdarları, Luther'i desteklemeye karar verdiler. Almanya, hattâ Avrupa, büyük ve uzun bir din harbinin eşiğine gelmiş oldu. Zaten herşey böylesine bir çatışmanın çıkacağını işaret ediyordu. Gerçi devir, Rönesans devriydi. Fakat sanatta harikalar veren Rönesans, ahlâk ve âdetleri değiştirememiş, belki eskisinden fazla bozmuştu.

Papa, kendisine gönderilen elçileri bile Roma varoşlarında kendi hesabına soydurtan adamdı. Bütün kardinalleri rüşvetle tayin etmişti. Beğenmediği, hoşlanmadığı herhangi bir kimseyi, kiralık katillerini göndererek bıçaklatıyordu. Figarolu rahip Don Niccolo de Pelegati, Roma'da bir adam öldürmüş, aynı gün bir kiliseye gidip günah çıkartarak, işlediği suçtan kurtulduğuna kani olmuştu. Aynı rahip, dört adam daha öldürmüş, birçok kadın ve kızı kaçırtarak odalık diye kullanmıştı. Birçok kimseyi soymuştu. Ferrara şehrinde öldürdüğü adamların sayısı birkaç düzineyi bulunca, nihayet tevkif edildi.

Kız kardeşleri ile münasebette bulunanların haddi hesabı yoktu. Hattâ bu iş, moda hâline gelmişti. Kızları ile münasebette bulunan babalar da vardı ve bilhassa yüksek sosyete bu âdeti benimsemişti. Papa VI. Alessandro ile Rimini diktatörü Sigismondo Malateste, kızlarını hamile bırakmışlardı. Bu sonuncusu, oğlu Roberto'ya da tasallut etmek istemiş, fakat delikanlı öz babasına hançer çekince muvaffak olamamıştı. Papa III. Paulus'un oğlu Parma diktatörü Pierluigi, Fana piskoposu olan rahibe zorla tecavüz etmişti. Hiçbir rahibe yoktu ki, hiç olmazsa rahiplerle düşüp kalkmasın.

Vatandaşlar, devlet idaresini ellerinde tutan zümre tarafından her türlü muameleye lâyık görülüyorlardı. Kuzey İtalya'da Como gibi küçücük bir şehirde, bir tek yıl içinde 41 kadın, cadılık yapmak gibi hayalî bir suçtan diri diri yakılmıştı.

Bütün ümitler, hem İspanya kralı, hem Almanya imparatoru olan genç Charles - Quint'de birleşmişti. Böylesine acayip bir devdi. En kudretli Hıristiyan devleti olan İspanya, Almanya imparatorluğu gibi büyük bir devletle birleşince, bir kat daha korkulu hâle geldi.

Bir an için Charles - Quint'in, Türk tehlikesine karşı koyabilecek tek adam olduğu sanıldı. Böylesine bir misyon için Tanrı tarafından o kadar taht ve taca sahip kılındığına inanan Hıristiyanlar az değildi. Avrupa, Osmanlılar'ın hamle gücü karşısında şaşkındı. Ural Dağları'na, Moskova'ya, Polonya'ya erişen bu hamlenin hangi noktada kırılacağı meçhuldü. Cezâyir'e yerleşen Barbaros Hayreddin Paşa, Akdeniz'i ele geçirmiş, başta İspanyollar olmak üzere Avrupa'ya kan kusturuyordu. Akıncıların hangi an Büyük Macar Ovası'na, Avusturya'ya, Venedik varoşlarına dalacakları meçhuldü.

Kanunî'yi tahta çıktığı günlerde gösteren tablo.

Ama Charles - Quint, tâbîleri olan küçük Alman hükümdarlarının ümidini boşa çıkardı. Luther'i değil, Papa'yı tuttu. Küçük Alman rahibinin partiyi kaybettiği sanıldı.

Ancak Sultan Süleyman, böyle bir şeye fırsat vermedi. Bütün gücüyle Luther'i savundu ve Charles - Quint'e cephe aldı. Charles - Quint'in imparatorluk sıfatını asla tanımadı. «İspanya Kralı Karlos»un Fransa, Macaristan gibi devletleri de yutmasına, Avrupa'yı birleştirip, Luther'i ezip, karşısına geçmesine katiyen müsaade etmeyecekti. Ne kadar uzun olursa olsun bu mücadeleyi göze alacaktı. Luther'i tutup, Hıristiyan dinini ikiye bölmeye, İspanya ve Almanya'yı ayırmaya, Macaristan'ı, Fransa'yı yutturmamaya kararlıydı.

Günümüzdeki Amerikan polisleri zaman zaman öğrencilerle uğraşmak zorunda kalmaktadır.

Amerikan Polisinin Kaderi

YAZAN:
THOMAS J. FLEMING

ÇEVİREN:
OSMAN ÖNDEŞ

AMERİKALI sosyolog William Mc Adoo, 1904 yılında New York şehri emniyet müdürlüğü görevine atandıktan kısa bir süre sonra, Amerikan polisinin ruh hâletini şu sözlerle açıklamıştı:

«Polisler, hakikatte tam bir isyan hâlinde idiler. Kalbleri işlerinde değildi. Görevlerinden dolayı gurur duymuyorlardı ve devriyeye çıkmamak için bahaneler aramaktaydılar.

«Yüzü gülmeyen, düşman hâline getirilmiş ve cesaretini kaybetmiş bir kitlenin başarısından bahsedilemezdi.»

Amerika tarihinde polislik, daima ilgi görmeyen, şüpheli bir kuruluş seviyesinde kalmıştır. XVIII. yüzyılda Amerika'daki bütün İngilizler ve köylü sınıflar nezdinde polis, nefret edilen bir kurulustu âdeta. Bu başıbozuk düzen, daha doğrusu düzensizlik, büyük karşaşalıklara yol açmıştı. 11 haziran 1837'de on beş bin kişi, yani Boston şehrinin altıda bir nüfusu, caddelerde döğüşmüş, şehri harabeye çevirmiş

lerdi. Bu olaylardan sonra, hakikî anlamda bir polis teşkilâtı kurulmasına yönelindi.

Fakat yine de namzet seçiminde bir usûl, esas gözetilmiyordu. Fizik görünüş, boy, yapı sağlamlığı, tahsil gibi özellikler hep siyasî baskıya göre dikkate alınan veya alınmayan teferruat hâlindeydi.

Kısacası, polis siyasî organların oyuncağı olmuştu. Meselâ, New York belediye başkanı veya belediye meclisi dışında hiçbir kimse bir polisi başka yere tâkat diğer bir cephesiyle son derece kirli işlerin merkezi, hattâ idare mekanizması olmuştur.

Amerikan iç savaşı sırasında sadece New York bölgesinde 20.000 fahişe çalışıyordu. Bu fahişeler asla serbest bırakılmıyor, muhtelif kanun dışı örgütlere girmeye zorlanıyorlardı. Kazançları da kendilerine bırakılmazdı. Onlardan toplanan paralar, belirli çeteler arasında taksim olunurdu. Ağır kanunlara rağmen polis, fahişelerin faaliyetlerini önleyemedi-

Amerikan polisinin 1900'de, sokak kadınlarıyle uğraşmasını tesbit eden bir fotoğraf.

yin yetkisine sahip değildi. Polis, siyasî makamlar elinde olduğu için, ekmeğini kaybetmek korkusu için seçim sandıkları çevresinde cereyan eden olaylara el sürmezdi bile.

1851 yılında Amerikan polisinin çoğunluğunu İrlanda asıllılar teşkil etmekteydi. Buna bir nevi istilâ diyorlar. Meselâ, 1933 yılında 20.000 kişilik polis teşkilâtında büyük bir çoğunluk İrlanda asıllı olanlardaydı. 1965 senesinde New York polisinin % 30'u, yani 8.500 kişisi İrlanda asıllı olarak tesbit edilmiştir. Cesaretleri, atılganlıkları ile Amerika gibi göçmenlerle dolu bir kıt'ada emniyeti sağlamakta polis çok önemli görevler başarmış, fakat diğer bir cephesiyle son derece kirli işlerin merkezi, hattâ idare mekanizması olmuştur.

Amerikan iç savaşı sırasında sadece New York bölgesinde 20.000 fahişe çalışıyordu. Bu fahişeler asla serbest bırakılmıyor, muhtelif kanun dışı örgütlere girmeye zorlanıyorlardı. Kazançları da kendilerine bırakılmazdı. Onlardan toplanan paralar, belirli çeteler arasında taksim olunurdu. Ağır kanunlara rağmen polis, fahişelerin faaliyetlerini önleyemediği gibi, muhtelif nüfuzlu adamların fahişeleri yöneten örgütlerdeki yatırımları ve çıkarları yüzünden sık sık engellenmekteydi. Bu olay sonraları gün ışığına çıkmış ve büyük skandallara sebep olmuştur.

Oy kaygusunun, oy kazanma hırsının, polisi devlet ve idare mekanizmasının oyuncağı hâline getirdiğini gösteriyor. Meselâ Saint Patrick gününde bir nevi ayaklanma olayı yaratanlar, yirmi polisi de yaraladıkları hâlde, Belediye Başkanı Boss Tweed tarafından serbest bırakılmışlardır. «Tweed Skandalı» diye bilinen bu olay, polisin kendini koruma çabasını arttırmıştır.

DEVLET ADAMLARI VE GANGSTERLER

Amerika'yı saran büyük gangster kuruluşları, uzun yıllar korkunç işler çevirdiler. Zengin firmalardan, şahıslardan haraçlar alınıyor, karşı koymaya kalkışanlar öldürülüyor, insan kaçırmaları oluyor ve mukabilinde fidye isteniyor, eroin, içki kaçakçılığı, kumar âletleri işletilmesi hep bu kanun dışı topluluklar tarafından yürütülüyordu. Amerika'da bazı siyasîlerle, gangsterlerin ilişkileri uzun süre polisi

1968'de gangster kurşununa hedef olan bir polisin cesedi, arkadaşları arasında.

çaresiz bırakmıştır. Ancak Richard Vaux, şahsî insiyatifini ve medenî cesaretini kullanarak polislerini pislik yuvaları üzerine sevk edebilmiştir. Bu maksatla 60 seçme polisi, gece gündüz demeden Schuylkill Ranger çetesinin bölgesine yaydı. New York şehrinde de Dead Rabbit'ler aynı tarz baskıya mâruz kaldılar. New York'ta eğlence yerlerinin bulunduğu Bowery sokağının adını taşıyan «Bowery Boys» çetesi dahi sinmek zorunda kaldı.

1900 yılı başlarında New York'un doğu kesimlerine Yahudi ve İtalyan asıllı haydutlar hâkimdi. Bunlarla da mücadele başladı. Ama Amerika'nın gangsterlerden temizlenmesi, uzun zamana mâl olmuştur.

1850 ve sonralarında Amerikan polisi akıl hayâl almaz, karışık ve pis işlerle uğraşan bir devlet kuruluşuydu. Asâyişi temin etmek yerine, sabıkalıları yakalamaya kalkışan polisler, sabıkalıların koruyucusu diğer polisler tarafından önleniyordu. Bir gün şu ve bu şekilde yakalandığı öğrenilen bir gangster, ertesi günü muhtelif bahanelerle polisin elinden kaçıyordu. Hapishanelerdeki mahkûmlardan muntazaman haraç alanlar da yine polislerdi! Polislerin çoğu, devriye çıkmayı reddeder, serkeş ve karaktersiz olanlardan pek çoğu, âmirleri tarafından korunur ve siyaset makamlarının kanunsuz teşebbüslerine kalkan olurlardı...

METROPOLİTEN POLİSİ

1857 yılında New York'ta, eyâlet meclisine Cumhuriyetçiler hâkim oldular ve polisin kontrolünü Belediye Başkanı Fernando Wood'dan alıp New York ile Westchester de dahil olmak üzere bütün eyâlet bölgesini kaplamak üzere «Metropoliten» denilen bir polis kuvveti kurdular. Ne var ki, yine siyaset sahnesinde Belediye Başkanı Wood'un «Belediye Zabıtası» denilen kuvvetleri ile Metropolitenler, şehir meclisi merdivenlerinde kavgaya tutuştular. Çünkü birçok kişinin kanun dışı haraç, rüşvet gibi çıkarları bahis konusuydu.

Atik ve dayanıklı olan İrlandalılar 1857' de yeniden polis teşkilâtını ele geçirmek başarısını kazandılar.

1857 yılında New York polis teşkilâtı başına atanan John A. Kennedy, polisi XIX. yüzyıl icaplarına uygun bir şekilde modernize etmeye çalışmıştır. Yeni bir icat olan fotoğraf makinesi, Kennedy zamanında teşkilâta girdi. Eyâletteki hırsız, dolandırıcı ve sair kanun dışı kişilerin kimliklerini hâvi arşiv bölümü kuruldu. Liman polisi, morslu muhabere sistemi, hep onun başarılarıdır, ama mevcut devrimci kanunlar çıkartılamadığından çalışmaları akamete uğramıştır. Meselâ evvelce bahsettiğimiz yirmi bin New York'lu fahişe yine de sanatlarını icraya devam etmiş, yapılan baskınlarda, polisle fahişelerin, halkın önünde gayet dostâne sohbet ettikleri bile görülmüştür. 1866'daki şiddetli içki yasağına rağmen 9.250 salondan yalnız 754'ünün çalışma lisansı alınmıştı...

POLİS ÇETELERİ

İlk adımda acı olan taraf, İrlandalılar'ın donattığı polis kuruluşunun politikacılar elinde istismar edilmiş olmasıdır. Bu devirde, teşkilâtın içinde, yaşanılan olayları inceleyen bir yazar, sonucu «ümitsiz bir barbarlık» diye nitelendirmişti.

Tâyinler, terfiler, emniyet teşkilâtının karargâhı olan Tammany'de müzayede ile, pazarlıkla yapılır hâle gelmişti. Devriye hizmetleri, semtlere göre üç yüz dolardan, on beş bin dolara kadar fiyata sahipti. Semt karakollarındaki komiserlerin emrindeki polisler bir çeteyi teşkil eder ve sorumluluklarındaki semtin haracını toplarlardı. Böylece bütün polis teşkilâtının bir yılda 7 milyon dolar haraç sağladığı tahmin edilmiştir.

Karakolların kiralama bedellerinin ucuz veya pahalı oluşu, zengin veya fakir bir semtte oluşuna, dükkân sayısının azlığına veya çokluğuna göreydi. Bir karakol bölgesini kiralayan ve hâliyle asâyişi temin etmek üzere atanan komiser, emrindeki polisleri semt dükkânlarına gönderir ve aylık haraç toplanırdı. Polisler, bu ameliye sırasında kendilerine önemli bir pay ayırırlardı. Halkın, elbiselerinden, bir de ahlâksızlıklarından ötürü «Yeşil iyi adamlar» diye ad taktıkları polislerin, bir tahkikat sırasında, bir günde 8.000 dolar haraç topladıkları tesbit edilmiştir.

1894 yılında New York eyâlet meclisi, Senatör Clarence Lexow ve 46 yaşındaki kanun adamı John W. Goff'u soruşturma maksadıyle görevlendirdi ve Lexow, New York polis teşkilâtının pisliklerinin çoğunu halkın gözleri önüne serdi. Onun gayreti ile polis akademisi kuruldu. Polisin itibarlı hâle getirilmesi için ciddî teşebbüslerde bulunuldu. Diğer şehirler bu bakımdan New York eyâletinin politikasını takip ettiler. Bütün tedbirlere rağmen, yine de poliste satın alınabilir pek çok kişi vardı. 1931 yılında polis meseleleri üzerinde araştırma yapan Bruce Smith, Chicago polisini, siyasetin elinde oyuncak şeklinde görmüş ve bu rezalet yuvasının yakılarak otadan kaldırılmasını teklif etmişti.

Polisi birtakım kuru vaadlerle haysiyetli yapmaya çalışanlar, polisin gayr-ı meşrû gelir kaynaklarını kesenler, bu defa polisin açlık ve geçim sıkıntıları ile karşılaştılar. Polis, yaşama standardına uymayan maaşına kalıp, haraç, rüşvet kapıları kapanınca feryada başladı. 1919'da Boston polisi greve başladı ve grevler sirayet etti. Konu muhtelif çekişmeler ve maaş arttırmaları ile devam etmiş ve nihayet 1967 yılında, küçük şehirlerde yıllık maaş toplamının 5500, büyük şehilerde ise 7.000 dolar olmasına karar verilmiştir. Bugünün Amerikan polisi, sağlam bir karakter ve disiplin temeli üzerine kurulmuş güçlü bir devlet organıdır.

Polisin zaman zaman pek komik görevler aldığı da olmuştur. Meselâ 1898 yılında birçok eyâletler, kadınların giydikleri mayoları müstehcen bulmuş ve mayoların eteklerini diz hizasında olacak şekilde sınırlamıştı. Bu mayolar, bir çeşit entari şeklindeydiler. Yalnız denize girip çıkılınca, vücude yapışıyor, vücut çizgilerini meydana çıkarıyordu. Polis, eyâlet konseylerinin uzunluk kararını kontrol için bizzat şerit metrelerle ölçmek zorunda kalmış ve bu görev, hoş olduğu kadar

Amerikan polisinin, plajlarda etek boyu ölçmesiyle alay eden bir karikatür.

Bu afiş, bir dergide polislerle ilgili bir yazının yayınlanacağını bildirmekte ve gemi azıya alan atı durdurmaya çalışmasını överek, onlara itibar kazandırmaya çalışmaktadır.

komik yazıların, karikatürlerin yayınlanmasına vesile olmuştur.

Mafia gibi beynelmilel ganster kuruluşlarını, Bony and Clyde, Derflinger, Al Capon gibi canilerin çevrelerini kasıp kavurdukları senelerde, devlet, polis teşkilâtının itibarını koruduğu derecede, bu teşkilât da memlekete yararlı olabilmiştir.

Şehirlerde çeşitli grupların birbirleriyle giriştikleri çatışmalar, zaman zaman meydan savaşı hâline geldiğinden, Amerikan polis teşkilâtına 1905 yılında motosikletli ekipler ve mitralyöz monte edilmiş bir nevi topçu birlikleri ilâve edilmişti. Halkın 1800 yılında Boston'u cehenneme çeviren zenci kadın Maria'nın adına atfen «Kara Maria» dedikleri, işte bu mitralyözlü motosikletlerdi.

1900 yılı evveli ve sonraları Amerika'da işçi meselelerinin Arap saçına döndüğü yıllardır. Sendikaların birer ganster organizasyonu hâline getirilmek istenilmesi, polisin muhtelif yollardan baskıya alınarak hazsıklıklara göz yumdurulması hep bu yıllara tesadüf eder.

Amerika halkı polise değer vermediği gibi, kendileri için koruyucu olduklarını unutup uzun süreler yerici esprilerle alay dahi etmişlerdir. Charlie Chaplin'in sessiz film türü eserlerinde bu konu pek anlamlı olarak işlenmiştir.

Türkiye'de

YAZAN: Dr. SEDAT KUMBARACILAR

HER yaşta insanın oyuna ihtiyacı vardır. Sosyal hayatımıza renk katan oyunlar bizde uzun yıllar İslâmiyet'in etkisi altında kalarak bazan günah sayılmış, bazan da tamamen yasak edilmiştir. Oyunlar bazan doğudan, bazan da batıdan memleketimize gelmiştir. Bunların bir kısmı tarihe karışmıştır. Bir kısmı da hâlâ oynanmaktadır. Bu oyunları tek tek gözden geçirelim:

TAVLA

Türkler tavlaya rağbet göstererek birçok nevilerini oynamışlardır. Küşad, Osmanlı, gülbahar, frenk küşadı, tokat gibi birçok oyun sistemleri üzerinde durmuşlardır. Bunların içinde en hesaplısı olan Osmanlı'yı bilhassa kuyumcular oynardı. Yenikapı'da Tulumba meydanında, Kapalıçarşı'da Varakçı Hanı'nda birçok kahvelerde saatlerce Osmanlı oynanırdı.

Her evde tavla bulunurdu. Uzunçarşı'da satılan tavlalar içinde çok itina ile yapılanları vardı. Sedef kakmalı olanlar bilhassa aranırdı. Mâhir bir doğramacı olan II. Sultan Abdülhamid'in bizzat yapmış olduğu tavla, çok zariftir.

AŞIK OYUNU

Koyun bacağından çıkan kemiklerle oynanırdı. Bu oyunu iyi oynayanlar parmakla gösterilirdi. Artık, pek eski zamandan kalma bir oyundur. Âsûrî ve Keldânîler devrinde oynandığı bilinmektedir. Bâbil şehri kazılarında bir mezarda, insan kafatası altında sekiz, on aşık kemiğine rastlanmıştır. Bu adam şüphesiz bir kumarbazdı. Bu kemikler İstanbul Şark Eserleri Müzesi'ndedir. Dört taraflı olan aşığın her tarafının ayrı ismi vardır. Bey, ağa, hizmetçi, hırsız bu oyunun ıstılahlarıdır.

BARBUT

Aşık oyununa benzeyen bir oyundur. Bilhassa aşçılar çift zarla oynarlardı. Beyazıt meydanında sıra kahvelerin arkasında aşçılar kahvesi vardı. Burası, işlerini bitirip gelen aşçılarla dolar ve barbut oynayarak vakitlerini geçirirlerdi. Bir zamanlar kumar yasak edilmişti. Bilhassa aşçıların kumar oynadıkları biliniyordu. Takip edildikleri için artık kumar oynayamaz olmuşlardı. Fakat, bunun da kolayını bulmuşlardı. Bir mendili düğümlerler, düğümü evvelâ açan kazanırdı.

İSKAMBİL

İskambil oyununun birçok nevileri vardı. Tramvay, prafa, altmış altı, otuz bir... Meraklıları kahvelerde akşamlara kadar oynarlardı. En ziyade Küçükpazar'da Hamdi'nin gazinosunda oynanırdı. Beşiktaş'ta, Eyüp ve civarında oynanmazdı. Oynanmamasının sebebi, Beşiktaş'ta sarayın bulunmasından, Eyüp'ün ise mukaddes tanınmasından ileri geliyordu.

SATRANC-I UREFÂ

Tarihe karışmış oyunlardan biridir. İki kişi ile ve tek zarla yüz haneye ayrılmış bir mukavva tablo üzerinde oynanırdı.

Her hanede bir kelime yazılı olurdu. Rıza, karar, gurbet, hicran, adâvet, nedâmet, kavga, rica, teessüf, zillet, soldan başlarsak, en alt hanelerde bulunan kelimelerdi. Böylece devam edildiğinde şu kelimelere rastlanmaktadır: Arzu, adem, hacâlet, meşakkat, zahmet, ta'n-ı halk, ze-

Eski Oyunlar

val, dûzah, mihnet, bin sohbet, devam, rakiyyet, eyyam, fırsat, zaman, merhamet, cefa, haset, kin, isti'na, sitem, sevda, aşk, fikir, encam, intizar, nifak, ağyâr, akıl, safa, haslet, ümit, firkat, helâl, kûy-ı cânan, insaf, kemâl, azar, sadâkat, hamd, hasret, kesret, tecrübe, afv, ahlâk-ı hamîde, terahhüm, zevk-ı dil, selâmet, ittihad, güzel, şûriş, şübhe, sahrây-ı cünûn, uşşâk, tesellî, nazar, tecellî, mahv, mücadele, devam, vefa, ferah, vicdan, kerem, aşk-ı mecâzî, rü'yet, evham, vahdet, izzet, müşâhede, mihnet, sabır, neşat, esrar, edeb, şefkat, cemâl, kaza, hâlet, bâd-ı aşk, mürüvvet, hâl maksut, aşk-ı hakikî, rağbet, iftihar, gurur. En üstte, oyunun kazanıldığı Visâl hanesi bulunmaktadır. Bu kelimeler harekelenmiş böylece doğru okunması sağlanmıştır.

Zarı atan «dü», yani iki isabet ederse, resimde görüleceği gibi (s. 49), alt sırada ortadaki **Nedâmet** hanesinden sola doğru iki hane ilerler, diğer zarı atan **nedâmet** hanesinin yanındaki **dâvet** hanesinden sağa doğru ilerlerdi. Şayet fişin gittiği hanede yılanın kafasına rastlanırsa, kuyruğu bulunan haneye tekrar iner, bu suretle oyuna devam edilirdi. Hanelerde ilerlenince oklara tesadüf edilir, fiş, okun arkasına tesadüf ettiği zaman ucunun bulunduğu haneye çıkılırdı. Bu suretle ilerlenir, **visâl** hanesine ilk varan, oyunu kazanırdı.

PEÇİÇ

Bugün oynanmayan oyunlardan biridir. Sekiz katır tırnağı ile oynanırdı. Bu taşların bir yüzü, bir de tersi vardır. Taşlar avuç içinde karıştırılarak atılırdı. Yüzüstü veya tersine bir şekil alırsa, sekiz sayı kazanılır ve böylece oyuna devam edilirdi. Taşların ikisi açık, ikisi kapalı olursa yirmi beş mevkiine konur ve taş dikdiğinden dolayı tekrar atmak yetkisini kazanırdı. Üç defa yirmi beş tesadüf ederse, bütün taşlar yanar, oyuna tekrar başlanırdı. Taşların ikisi kapalı, diğerleri açık olursa on iki, bir taş kapalı diğerleri açık olursa yedi, üçü kapalı, beşi açık olursa altı, dördü kapalı, dördü açık olursa beş, üçü açık, diğerleri kapalı olursa üç taş yürütülürdü.

BEÇİZ OYUNU

Sarayda, Enderûnlular tarafından oynanan bir oyundu. Konaklarda da oynanırdı. Oyunu karşılıklı iki kişi idare ederdi. Dört kişi de oynayabilirdi. Altı zarla oynanırdı. Bu oyunun zarları tavla zarından farklıdır. Zarın bir tarafında yek bulunmaktadır. Diğer tarafları beyazdır.

Zarlar sallanarak atılınca biri siyah, diğerleri beyaz olursa «beçiz», biri beyaz diğerleri siyah olursa «dest», hepsi beyaz olursa «bahar», siyah olursa «çaka», dört siyah olursa «çehâr», üç siyah olursa «se», iki siyah olursa «dü» denirdi.

Başlangıç hanesine «bank» denilir. Beçiz gelirse bank hanesinden yirmi beş, çaka gelirse altı, bahar gelirse on, dü gelirse iki, çehâr gelirse dört, se gelirse üç hane ilerletilirdi. Oyuna karşılıklı devam edilirken karşı tarafın fişine rastlanırsa, karşı taraf açığa çıkarılır. Oyuna yeniden başlaması icab ederdi.

SATRANÇ

Doğu'dan Batı'ya aktarılan satranç, Tür-

I. Sultan Hamid'in Lala İsmail Ağa'ya hediye ettiği kitabın unvan sayfası.

kiye'de asırlardan beri oynanmaktadır. Fâtih Sultan Mehmed'le Yavuz Sultan Selim, ustalıkla oynarlardı. Padişahlar, nedimleri arasına satranç ve damacıbaşıları da alırlardı. Hekimbaşı Emîr Çelebî'nin ölümü de bir satranç oyunu yüzünden olmuştur. IV. Sultan Murad da mâhir bir oyuncu idi. Ekseriya onunla oynardı.

Şâir Fitnat Hanım'la sadrâzam ve şâir Dâmâd Râgıb Paşa da ünlü bir satranç oyuncusu idi. Şâir Haşmet'le satranç oynadıkları ve bu esnada Haşmet'in nükteler savurduğu meşhurdur.

Satranç'ın Truva savaşında bulunanları, savaştan sonra eğlendirmek için Agribos hükümdarının oğlu Yalak tarafından icad edildiği zannolunmakta ve bu oyun Yunanlılar'a mal edilmekteydi. Homer'in şiirlerinde, Peteiye oyunundan bahsetmesi, birçok kimselerde bu zannı uyandırmış, sonradan bu oyunun beşer taşla oynanan iptidaî bir oyun olduğu anlaşılmıştır.

Satrancın, Romalılar'ın «Diyo desim Sekripta» ve Mısırlılar'ın «dama» oyunuyla da bir münasebeti olmadığına göre, bu oyunun başlangıcını Asya'da aramak lâzım gelir.

Satrancın ilk defa Çinliler tarafından oynandığını ileri sürenler, Çin'de «Çiang - Çui» oyununun ilk görünüşte satranca benzemesinden yanılmışlar ve yanlış olarak bu tezi savunmuşlardır.

Eski Hind edebî eserlerinde satranca dair bilgi bulunduğu gibi, Firdevsî «Şehnâme»sinde, iki manzume yazarak bu oyunu anlatmıştır.

Satrancı ilk defa benimseyen Araplar'a göre satranç, Hindliler tarafından oynanmıştır. Arap tarihçisi Mes'ûdî, kendi zamanında, o zamana kadar oynanan tavlanın bırakılarak yerine satranç oynanmaya başlandığını yazmaktadır.

Böylece, tavla gibi, satrancın da çok eski olduğu anlaşılmaktadır ve Asya menşelidir.

Satranç, Hindistan hükemâsından Hersa bin Dahre tarafından ilk defa oynan-

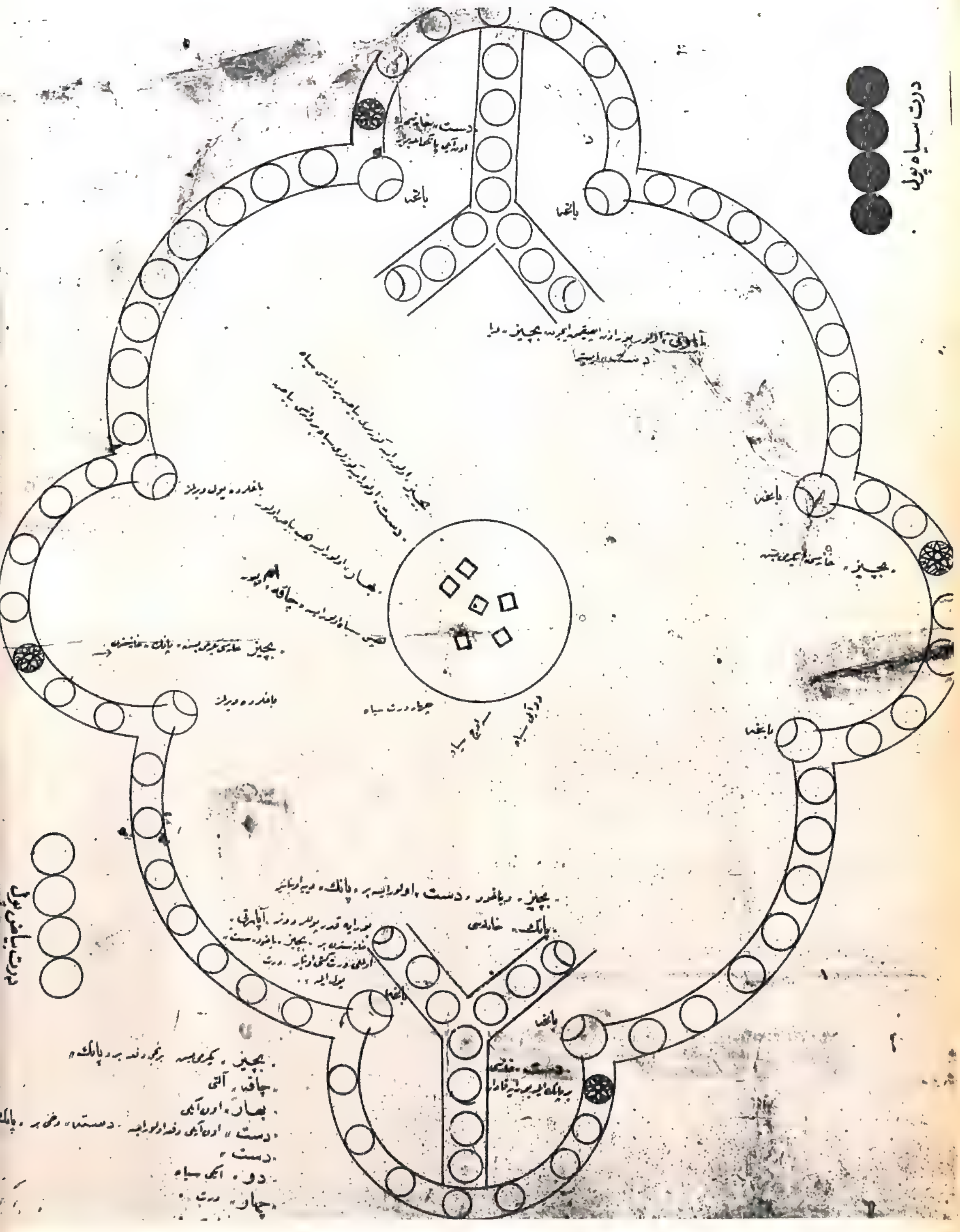

Beçiz oyunu bu levha üzerinde oynanırdı.

(٦) السنهٔ مختلفه‌ده اولان اسامی و اشکالی

اسوجه Swedish	فلمنکجه Dutch	دنمارقه و نوروجه Danish and Norwegian	آلمانجه German	انکلیزجه English	ترکجه	طاشلرك اشکالی
Kung	Koning	Konge	König	King	شاه	♔
Drottning	Koningin	Dronning	Dame	Queen	فرزین	♕
Torn	Kasteel	Taarn	Thurm	Rook یا Castle	رخ	♖
Löpare	Raadsheer	Löber	Läufer	Bishop	فیل	♗
Häst	Paard	Springer	Springer	Knight	آت	♘
Bonde	Pion	Bonde	Bauer	Pawn	پیاده	♙

اسپانیولجه Spanish	روسجه Russian	پورتکیزجه Portuguese	ایتالیانجه Italian	فرانسزجه French	جپانجه	طاشلرك اشکالی
Rey	Tsar یا Korol	Rai	Re	Roi	王 او	♔
Reina	Ferz یا Korolina	Rainha	Donna	Dame	女王 جورو	♕
Torre	Ladia	Torre	Torre	Tour	塔	♖
Alfil	Slone	Bispo یا Delphim	Alfiere	Fou	僧	♗
Caballo	Kogne	Cavallo	Cavallo	Cavalier	武士	♘
Peon	Piechka	Peao	Pedone	Pion	歩夫	♙

بو جدولدن مستبان اولدیغنه کوره فرنکلر شطرنج مهره‌لرینك هیئت اصلیه‌سی
بوزه‌رق اوزرلرینه خاچلر یاپشدروب زمانلرینه زوالی شطرنجی دخی خرصتیان ایتمشلر.
فرنکلرك بو حرکتلرینه قارشو ترقیات صنایع جدیده‌یه مطابق اولمق اوزره شطرنجه
ملی برشکل ویرمك استلمش ایسه‌ده مصارفات کلیه‌یه وقت مساعد اولمدیغندن اوکبی اصلاحات
وقت آخره تعلیق ایدلمشدر.

Hacı Mahmud Ef
No 6347
6.34.

Eski bir eserde satranç taşlarına memleketleri tarafından verilen isimlerin şemasını belirten bölüm.

mış, Elcellac ibni Sessa tarafından bütün dünyaya yayılmıştır. Bazı Hind hükümdarları satrancı benimsemişler ve halkın bu oyunu oynamasını Istemişlerdir.

Yalnız Hindce ve İngilizce olarak dört bin kadar kaideden bahsedilmiştir. Araplar'ın da buna yakın kaidelerinden bahseden pek çok neşriyatı olmuştur.

SATRANCA DAİR ESERLER

Sahaflar Şeyhi-zâde Es'ad Efendi kütüphanesinde 1858 numarada «Eş - şatranç te'lîf-i Ebul - Muzaffer ibni Sa'id Arefe Bilcellac» ismindeki 162 sayfalık eserde satrancın oyun şekilleri tablolarla gösterilmiş ve bunlara dair bilgi verilmiştir. Bu yazma kitap II. Sultan Bâyezid tarafından hazînedârı Firuz Ağa eliyle 892 şevvalinde Memlûk Yusuf ibni Abdullah'a hediye edilmiştir.

Es'ad Efendi kitapları arasındaki Hindce kitapta, yüze yakın kaide anlatılmaktadır.. Hem tabip ve hem de müneccim olan Hacı Bayram'a ait büyük boyda yazma bir eserdir. 2866 numara ile kayıtlıdır.

Bağdad'lı Vehbi'nin kitapları arasında 2246 sayıda kayıtlı elli sayfalık Türkçe eserde, doksan altı şekil, oyun tarzı vardır.

Lala İsmail Ağa'nın kitapları arasında bulunan (Kitabu'ş - Şatranc min müntehebâtü'ş-şavlî ve'l-adlî) ismindeki Arapça eserde, muhtelif şekil ve kaidelerden bahsedilmektedir.

Kitap I. Sultan Abdülhamid tarafından Lala İsmail Ağa kütüphanesine vakfedilmiştir.

Lala İsmail Ağa kütüphanesinde bulunan «Risâle-i şatranc-ı Arabî» ismindeki eserin müellifi, Ebu Zekeriyyâ Yahyâ bin İbrahimü'l - hakîm'dir. Kitapta, satrancın kaideleri şemalarla anlatılmaktadır.

Vezir Şehid Ali Paşa kütüphanesinde bulunan «Risale-i sagire fi şatranc», yedi sayfalık olup, Arapça'dır. Satrancın sahâbe ve tâbîleri tarafından benimsenen edebî ve güzel bir oyun olduğu belirtilmektedir.

Mahmud Ağa kitapları arasında 1892'de basılmış, maarif encümeni âzâsından Nusret Ali Hân-ı Dehlevî'ye ait satranç risâlesinde, satranca ait bilgi bulunmaktadır.

Satranc-ı Urefâ bu levha üzerinde oynanırdı.

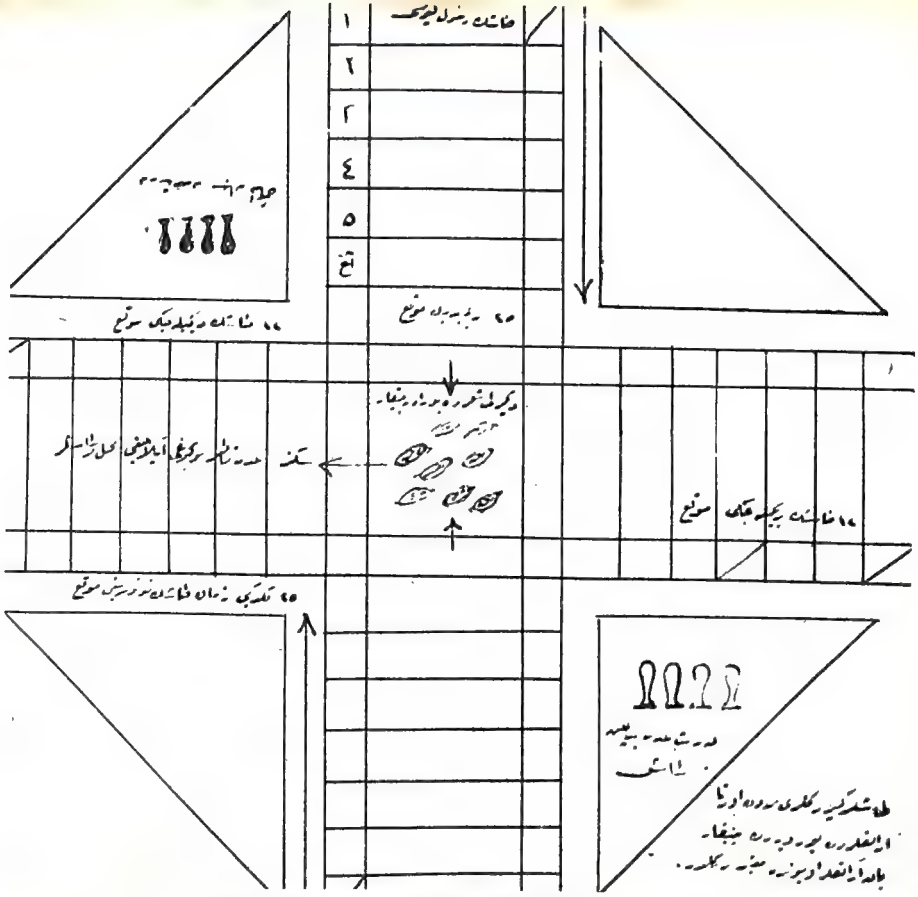

Peçiç oyunu bu şekil yardımıyla oynanırdı.

DAMA

Bu oyunun ilk defa Mısırlılar tarafından oynandığı bilinmektedir. Satranca nazaran daha kolay bir oyun olduğundan, kadınlar için icad edilmiş bir oyundur. Sultan Abdülaziz'in damacıbaşısı vardı. Padişah bu oyuna çok meraklıydı.

KUMAR VE KUMARBAZLAR

Sarayda kumar oynanmazdı. Kumar oynayanlar yakalanır yakalanmaz saraydan çıkarılırdı. Atâ tarihinde şu bilgi vardır:

«Hâne-i hassa ağalarından mezunen hânesine timara veyahut hastaları da hastaneye gidenlerden işret ve kumar ve sair rezail ef'alden bir fi'li mürtekip olan bulunup da duyulursa, anahtar ağası, silâhdar ağaya beyân ve hikâye ve ağa dahi huzur-ı hazret-i padişahî'ye arz ve ifade ile istihsal-i ruhsat eylediğini anahtar ağasına beyan eyledikten sonra anahtar ağası, müttehim olan has odalıyı hırka-ı saadet bâb-ı mübârek-i pîşgâhına çağırarak, kovulduğunu beyân etmek mânâsına olmak üzere, pençesini hissedecek derece müttehimin arkasına koyar ve müttehim olan bunu hakkettiğini anlar, birşey söylemeyüb derhal kavuğunu giyer evine gider. Has odaların terbiyeleri bundan ibarettir. Bunların ziyade emektarlarından bazılarına biraz müddet sonra acınarak ekmek parası verildiği işitilmiştir (cilt I, sayfa 191).»

Kumar, tarihlerimizde yazılı olduğuna göre, zaman zaman yasak edilmiş ve kumarbazlar takip edilerek cezalandırılmıştır. Vâsıf tarihindeki bir fıkrayı buna misâl olarak göstermek mümkündür. Vâsıf, Beykoz'da İncirliköy'deki baskını anlatmakta, «İncirliköy'de kumar oynandığı haber alındığında, oynayanlar katl, kahve ve dükkânlar hedmedildi» demektedir. «Ocağına incir dikildi» sözü, bu hâdiseden sonra lisanımıza girmiştir.

Kumarbazlar, yasağa rağmen çok defa alışkanlıklarından vaz geçmezlerdi. İki kumarbazın köprü başında arabaların arkasını gözledikleri dikkati çekmişti. Bunlar, tek ve çift numaralı araba adedini hesap ediyorlar, belirli bir zamanda tek veya çift araba adedinin hangisi fazla ise o kazanmış oluyordu.

BASÎRETÇİ ALİ EFENDİ

ISTANBUL'DA Yarım Asırlık Vekaayî-i Mühimme

ISTANBUL'DA ELLİ YILLIK ÖNEMLİ OLAYLAR

Sadeleştiren:
ŞEMSETTİN KUTLU

İstanbul, 1972
Hayat Tarih Mecmuası ilâvesidir.

Kitap ve Yazarı Hakkında

XIX. yüzyılın ikinci yarısında çıkardığı «Basîret» adlı gazeteden dolayı «Basîretçi Ali Efendi» diye anılan yazarın, doğum tarihi hakkında kesin bir bilgi olmamakla birlikte, 1840 - 1850 yılları arasında dünyaya gelmiş olduğu kuvvetli bir ihtimaldir.

Basîretçi Ali Efendi düzenli ve yeterli bir öğrenim görmedi. Zekî ve girişken bir genç olduğu için kendi kendisini yetiştirdi. İlk gençlik yıllarında bir süre o zamanın bazı gazetelerinde önemsiz işlerde çalıştı. Bu tecrübelerinin verdiği cesaretle 1867 yılında — belirli bir sermayesi de bulunmadığı halde — «Basîret» adlı gazeteyi kurdu. Kendisinin yazarlık kabiliyeti yoktu. Fakat zamanının en usta kalemlerini gazetesinde toplamayı başardı. Bu yüzden «Basîret» kısa zamanda çok tanındı ve çok tutundu.

1870 Fransız - Alman savaşında «Basîret» gazetesi tarafsız bir tutum takınmadı. Aksine, belirgin bir biçimde, Almanya tarafını tuttu. Bilerek veya bilmeyerek yaptığı bu işin mükâfatını görmekte de gecikmedi. Savaş bittikten kısa bir süre sonra, gazetenin kendileri lehinde yaptığı yayınlardan çok memnun kalmış olan Almanya Başvekili Bismark, Ali Efendi'yi Almanya'ya davet etti. Metinde de görüleceği üzere bu davet Ali Efendi için, maddî ve mânevî bakımlardan, büyük faydalar sağladı.

Ali Efendi gözüpek bir gazeteciydi. Bu yüzden zamanının hükûmet ve devlet adamlarıyla başı sık sık derde girmiştir. Sık sık para cezasına veya hapislere mahkûm edildiği, bunlardan ders almayıp yine de bildiğini okuduğu için «Basîretçi Ali Efendi» diye ün salan bu gazeteciye bazı arkadaşları «Basîretsiz Ali Efendi» diye takılmışlardır.

Gazetesi yüzünden büyük nimetlere ve sık sık ufak belâlara uğrayan Ali Efendi, nihayet 1878 yılında, gerçekten büyük ve ömrünü sürgünde geçirtecek derecede devamlı bir belâya daha uğradı: Bir iki gün sonra «Çırağan Baskını» nı yapacak olan Ali Suavi, daha önce, onun gazetesine kısa bir yazı yollamış ve — başaracağından çok emin olduğu — baskın olayını bu yazısında üstü kapalı olarak halka ilân etmişti.

Sonuç olarak baskın başarıya ulaşamadı. Ali Suavi öldürüldü. Bu baskını düzenlemekle suçlanan pek çok kişi arasında Basîretçi Ali Efendi de yakalanıp yargılandı. Güç belâ idamdan kurtuldu

ama, Kudüs'e sürgün edilmekten yakasını kurtaramadı. Böylelikle 1878'den 1908 yılına kadar tam otuz yıl Kudüs'te sürgün olarak kaldı. İkinci Meşrutiyet'in ilânı üzerine, artık yetmişe merdiven dayamış geçkin bir ihtiyar olarak, İstanbul'a döndü. Bir zamanlar gününün yıldızı olan «Basîret» gazetesini yeniden kurdu. Ne var ki devir devran çoktan değişmişti. Teknik değişmişti, eleman değişmişti, gazeteciliğin havası ve ortamı değişmişti. Bütün bunlardan daha önemli olarak Ali Efendi şimdi 1860'ların, 1870'lerin ateşli ve dinamik genci değil, otuz bu kadar yıllık sürgünde mihnet ve yoksulluk çeke çeke eriyip bitmiş bir ihtiyardı. Bu sebeple — hele o günlerin atak ve ateşli gazeteleri arasında — «Basîret» in kendi değil, adı bile okunmadı. Ali Efendi, eski günlerin hayali ile ve büyük ümitlerle kurduğu gazetesini, derin ümitsizlikler içinde kapamaya mecbur kaldı. Büyük bir yeis içinde bir köşeye çekildi ve 1911 yılında öldü. «Basiret» in bu ikinci çıkışında, onun yaşamaması için çalışanların başında, o günlerin en ünlü gazetesi «Sabah» da vardı ve «Sabah» ın sahibi Mihran Efendi, eski «Basîret» in debdebeli günlerinde bu gazeteye mürettip olarak girmiş, Ali Efendi'nin sonsuz nimetlerini görmüş olan bir Ermeniydi...

Ali Efendi, Kudüs'ten döndükten sonra, o zamanın geleneğine uyarak hâtıralarını yazdı. Bunları «İstanbul'da Yarım Asırlık Vekaayî-i Mühimme» adı altında bastırdı.

«İstanbul'da Elli Yılın Önemli Olayları» adı altında okuyucularımıza sunduğumuz bu eser, Basîretçi Ali Efendi'nin bu kitabının — dilinin günümüz diline uydurulması ve bazı açıklamalar ilâvesiyle — yeni harflerle ilk yayınlanışıdır.

Metni günümüz diline ve anlatımına aktarırken Ali Efendi'nin biraz çetrefil ve dağınık olmakla birlikte kendine özgü bir karakter taşıyan üslûbunu bilhassa muhafaza etmeye önem verilmiştir.

Bu arada, özellikle son bölümlerde, yazarın fazla hissî davrandığına ve yargılarından bazen çok mübalâğaya kaçmış olduğuna dikkati çekmek yerinde olacaktır. Böyle davrandığı için yazarı kınamak da kolay kolay mümkün değildir. O günlerin gerektirdiği hava ve Ali Efendi'nin ömründen kaybettiği en aziz otuz yıl göz önünde tutulursa, kendisinin bu öfkesini hoşgörürlükle karşılamak yerinde olacaktır.

Şemsettin Kutlu

ÇEŞİTLİ ilimler, maarif ve politikadan bahsetmek üzere 1282 (1867) de «Basîret» adı ile günük bir gazete çıkarmak istedim. Müsaade edilmesi için usûlü üzere yazdığım dilekçemi, Hariciye Nâzırı Fuad Paşa'ya takdim olunmak üzere, bu nezâretin müsteşarı Said Efendi'ye verdim. Said Efendi, nâzır paşanın odasına girip, biraz sonra çıktığında dilekçemin arkasına kırmızı mürekkeple yazılmış havalesini bana gösterdiler. Bu havalede: «İşbu arzuhâlin şimdilik muhafaza edilmesi» işareti yazılmıştı.

— Acaba bunun sebebi nedir? Diye sual ettiğimde:

— Şimdi Girit'te karışıklık var. Sana izin verilecek olursa, birtakım Rumlar da gazete çıkarmak istediklerinden, onlara da verilmek lâzımdır. Evraktan numarasını alınız da, bu kargaşalık son bulduktan sonra tekrar müracaat ediniz. O vakit müsaade olunacaktır; buyurdular.

Diye cevap verdi.

Artık Girit'teki karışıklığın ortadan kalkmasını beklemekten başka çare yoktu. Ben de bunu yaptım ve iki sene bekledim.

Mâhut karışıklığın nihayet ortadan kaldırıldığını görür görmez hemen yine müsteşar Said Efendi'nin yanına gittim. Durumu nâzır paşaya anlattıklarında, nâzır paşa bizi istemiş, huzûruna çıktım. Matbuat Müdürü Macid Bey'i çağırdılar. «Şimdi ruhsatını alıp getiriniz,» emrini verdiler. Yarım saat sonra ruhsatname yazıldı, nâzır paşaya takdim olundu. Bunun üzerine nâzır paşa:

— İşte ruhsatnameniz; hemen bir, iki güne kadar gazeteyi çıkarmanızı arzu ederim, buyurduklarında ben biraz tereddüt ettim. Nâzır paşa bu hâlimden vaziyeti anlayıp, muhasebeci efendiyi çağırarak, kulağına birşey söyledi. Sonra:

— Haydi muhasebeci efendi ile gidiniz ve ara sıra beni ziyaret ediniz, buyurdular.

Muhasebeci efendi ile gittik. O: «Nâzır paşa hazretleri size bir yardım olmak üzere üç yüz lira verilmesini emrettiler» deyip, bu miktar parayı elime teslim etti.

O vakitler matbaa bulmak pek zor olduğundan, Vezirhanı'nda Tatyos'un kırık dökük bir makinesine müracaata mecbur oldum. Pazarlığı kesip nüshası yirmi paraya olmak üzere ve küçük boyda olarak «Basîret» i çıkarmaya başladım. Gazetemizin yazar ve tercüme işleri kadrosu şu kimselerden meydana geliyordu: Sonraları Erzurum mektupçuluğunda iken vefat eden Subhi Paşazâde Âyetullah Bey, Yemen mektupçuluğunda bulunduğu yıllarda ölmüş olan İsmail Efendi, Karadağ muharebesinde şehid olan Polonez Ferik Mustafa Celâleddin Paşa ve tanınmış yazarlardan Polonez Mösyö Karski — ki Hayreddin imzasını kullanırdı — ve adliye mektuçusu rahmetli Hâlet Bey...

Vaktâ ki 1287 (1870) senesinde Fransa ve Prusya devletleri arasında savaş meydana geldi. Bu iki büyük devlet arasında savaş ilân edilip de çatışma başladığı zaman, gazetenin yazarları hepimiz bir araya gelip nasıl bir yol tutmamız gerektiğini konuştuk. Ortaya önce:

Bu iki büyük devlet birbirleriyle muha-

rebeye başladılar. Her gün telgraflar geliyor. Biz bunların ikisinden birisini tutmayarak tamamen tarafsız kalmalıyız, bir gazete için tarafsızlık en iyi yoldur, meselesi atıldı. Mustafa Celâleddin Paşa söze başlayarak:

— III. Napoléon tarafından gelmekte olan telgraflarda: «Askerime, Kral Wilhelm'in sarayında çorba içireceğim, Kraliçe Ogüsta'nın salonunda dans ettireceğim» deniyor. Çünkü harbin ilk günlerinde Fransız ordusundan bir müfreze Prusya sınırını geçip bir gümrük noktasını zaptetmişti. Prusya tarafından gelen telgraflarda da: «Dünkü gün filânca yerde meydana gelen kanlı bir çarpışmada bizden üç yüz telef ve bir o kadar da yaralı, Fransızlar'dan on telef ve sekiz yaralı verilmiş ise de Cenâbı Hakk'ın lutuf ve yardımıyla galebe bizim tarafta kalmıştır.» gibi doğru ve dürüst yazılmakta olduğundan, Prusyalılar'da daha gerçeğe dayalı bir yol tutulmuş olduğu görülüyor. Bu halde bizim de tutacağımız yol, Prusyalılar'ınki gibi olmalıdır, yollu sözlerle düşüncelerini ifade etti.

Bunun üzerine başyazarımız Âyetullah Bey:

— Pekâlâ ama bugün III. Napoléon'un şöhreti ve azameti cihanın dört köşe ve bucağını tutmuştur. Bundan başka Bâbıâlî Fransız politikası taraftarıdır. Sizin dediğiniz gibi hareket edersek sonra bir felâkete yakalanmış olmayalım, diyerek kendi görüşünü açıkladı ise de, sonunda çoğunluğun reyi ile Mustafa Celâleddin Paşa'nın fikri kabul olundu.

10 000 BASIYORUZ

ARTIK savaş iyiden iyiye şiddetlenmişti. Prusyalılar Fransa toprağında ilerlemeye başladılar. Beyoğlu'nda Havas ve Röyter telgraf şirketine, altı aylığı yetmiş beş İngiliz lirasına abone olduk. Gece gündüz muharebelere dair telgrafları muntazam olarak alıyoruz. Bu arada «Basîret»i biraz daha büyütüp genişleterek dört sütun üzerine ve bir nüshası kırk paraya olmak üzere günde on bin sayı basmaya başlamıştık. Vezirhanı'ndan Asmaaltı'ndaki Papasyan'ın matbaasına taşındık. Nihayet Fransa - Almanya muharebesi sona erdi. İki devlet arasında sulh anlaşması imza edildi.

Bir gün gazete idarehanesinde otururken odaya, belinde kırmızı kuşak, arkasında kısa ceket olduğu halde, genç bir adam içeriye girdi. Kendisini buyur ettim. O bana kendisini tanıttı:

— Galiba beni tanıyamadınız, kendi kendimi takdim edeyim, diyerek. Ben, Bağdad'ta çıkan resmî Zevra gazetesinin yazarı Ahmed Midhat'ım.

Bu zat, bugünkü günde sıhhiye nezareti ikinci reisi olan atûfetlû Ahmed Midhat Efendi idi.

— Sizin velinimetiniz Midhat Paşa hâlen Bağdad'ta vali olarak bulunmaktadır. Ne sebepten dolayı öyle bir efendinizi terkettiniz? Yollu sorduğumda cevap olarak:

— Öyle lâzım geldiği için istifa ettim; paşa hazretleri de istifa etmek niyetindedir, dedi.

Burada halen bir memurluğa tâyin edilip edilmediğini sordum. Cevabı: «Hayır, daha bir memurluğum, vazifem yoktur» oldu. «Eğer kabul ederseniz sizin gazetenizde çalışmak istiyorum. Biraz Fransızca da bilirim, tecrüme de yaparım» demesiyle ben de kendisine şu cevabı verdim:

— Esasen vilâyetlerde çıkan resmî gazeteler içinde «Zevra» gazetesi kadar serbest ve güzel makaleler yazan bir başkası olmadığı gibi, bazen «Ahmed Midhat» imzasıyle yazılan kendine mahsus yazılar da dikkat nazarımızı çekmektedir; onun için sizi memnunlukla gazetemiz kadrosuna alabiliriz. Ve bugünden başlayarak size şimdilik bin kuruş maaş vererek isminizi gazetemizin defterine kaydettim.

Böylece kendisi gazetemizin yazı ailesi arasına girdi ve yazmaya başladı.

HÜSNÜ PAŞA'NIN ETTİKLERİ

BASİRET'in iki üç seneden beri devam eden neşir hayatında o zamanlar başımızda Hüsnü Paşa adında bir zaptiye müşirimiz vardı. Bu, Hüsnü Paşa son derece hileci ve hattâ kan dökücü bir adam olduğu halde, sırasında dervişlikten de dem vururdu ve elinden tesbihi düşürmezdi. Hülâsa etmek lâzım gelirse her telden çalardı. Bukalemun gibi bir adamdı.

İşte bizim biçare Basîret bu adamın her türlü kötülüklere elverişli pençesine

düşmüş bulunuyordu ve bundan kurtulmak da öyle kolay bir iş değildi. Buna en başta gelen sebep onun bize olan şahsî garazı idi. Biz, onun yaptığı zulüm ve kötülükleri ve bir zabıta âmiri olarak yaptığı müstebitçe davranışları ara sıra gazetemize yazardık. Biz yazdıkça o da hakkımızdaki hiddet ve şiddetini artırırdı. Bu adamın tamamen başına buyruk ve tamamen zalimce yaptığı türlü işleri sadrâzamlık makamı — her nedense — görmemezlikten gelir, bu olmazsa umursamaz davranırdı. Hâl böyle olunca kendisi de her aklına eseni yapar, yaptıklarından dolayı da hiç bir makam tarafından sorumlu tutulmazdı. Öyle keyfî davranışları olurdu ki akıl almazdı. Meselâ, gece fenersiz dolaşırlar diye, yakaladıklarını habseder; öte yandan kanlı katilleri affederdi. Müşirlik dairesinin karşısındaki umumî hapishane binasına, kapıları demirden olmak üzere, birkaç mahzen yaptırıp hazırlatmışmıştı. İşine elvermeyen birisi, en adî bir suç ile bile yakalansa, hemen bu mahzenlerden attırır, sonra gûya üşümesin, içerinin rutubetinden rahatsız olmasın diye adamın yanına içi tepeleme kömür dolu bir mangal koydururdu. Zavallı suçlu:

— Aman efendim, temmuz ayındayız; mangalın lüzumu yoktur, diye feryat etikçe:

— Sen bilmezsin, her ne kadar temmuz ayında isek de burası rutubetlidir, soğuktur. Müşir Paşa efendimiz size acıdıkları için böyle emrettiler, siz rahatınıza bakın, diyerek demir kapıyı kapayıp giderlerdi.

Adam sıcaktan veya kömürün zehriyle boğulup öldükten sonra da, ertesi günü biçare için: «Eceli ile vefat etmiştir» yollu bir mazbata düzenlerler ve cenazesini kaldırırlardı. Bu gibi olaylar, bir kere değil, pek çok kere olmuştur.

Bu adamın, gûya memleketin muhafazası ve güvenliğin devamlı olması adına halka yaptığı bu kadar zulüm ve istibdada rağmen onun zamanında Istanbul'da o kadar asayişsizlik vardı ki bunları sayıp dökmeye imkân yoktur.

Meselâ gece saat dokuzdan sonra Bâbıâlî caddesinde hırsızlar adam soyarlar, zaman zaman da cinayetler olur, fakat bunları yapanların hemen hiç birisi yakalanmazdı. Biz bütün bu olup bitenleri haber aldıkça, mesleğimizin icabı olarak, «Basîret» e yazardık. Hattâ bir keresinde:

«Hırsızlar geceleri göklerden zenbil ile yere inip işlerini gördükten sonra yeniden zenbille göklere çekilip gidiyorlar. Buna zaptiye müşir-i Felâtûn - tedbîri — bu cümleyi yazmaz isek Hüsnü Paşa çok kızardı — ne yapabilir? O bu hususta mazur değil midir?» diye yazdığımız bir yazıya pek ziyade canı sıkılmış olduğundan, kendisinin en yakın dost ve yardımcıları olan Fikri ve Refî Efendiler'e: «Bundan böyle «Basîret» gazetesinde zabıta olaylarına ve bu olaylara aykırı düşecek tarzda herhangi bir yazı görecek olursanız derhal bana bildiriniz» şeklinde tekrar tekrar tenbihte bulunmuştu. Fikri, sonraları paşa olup Bitlis valiliğinde, Refî Efendi ise Preveze mutasarrıflığında vefat etmişlerdir. Artık bunlar her gün bizim gazeteyi inceden inceye tararlar, bir zayıf tarafımızı bulmak için bahane ararlardı.

Yazarlarımızdan Mösyö Hayreddin tarafından bir seferinde bir fıkra yazılmıştı. Bu fıkrada: «Avrupa'da gazeteciler o kadar itibardadır ki, bunlardan hariciye nazırlığına kadar yükselenler vardır. Türkiye'de ise bir zaptiye neferi kadar bile haysiyetleri yoktur» cümleleri vardı. Bu yazıyı Hüsnü Paşa'ya gösterirler. Bunun üzerine Paşa benim yakalanıp nezarete götürülmem için emir verir. Matbaaya bir çavuş ile bir nefer gönderir. Bunlar beni yakalayıp biri sağ tarafımdan, öteki sol tarafımdan, ellerini pantolonumun kemerine sokup — bir katil götürür gibi — Hamidiye caddesinden geçirerek Zaptiye Müşirliği dairesine götürürler. Ben bunlara yolda:

— Niçin beni böyle götürüyorsunuz, ben kaçmam, dediğimde:

— Müşir Paşa efendimizin emri böyledir. Diye cevap vermeleri üzerine sesimi çıkaramadım. Beni doğruca zaptiye müdürü Arnavut Kâzım Bey'in — ki İzmit mutasarrıfı iken oradan emeklidir — odasına, oradan da Müşir Paşa'nın huzuruna çıkardılar. Paşa hiddetle:

— Bugünkü çıkan «Basîret» e yazdığın şu fıkrayı beğendin mi? Sen bunu yazmakla sadece zaptiye neferini tahkir etmedin, doğrudan doğruya padişah hazret-

Zamanında önemli olayların cereyan ettiği Sultan Aziz.

lerinin şahsını tahkir etmiş oldun, diyerek, bir zaptiye neferinin huzuruna getirilmesini emretti.

Nefer geldi:

— İşte bak, bu neferin arkasındaki elbise ve kırmızı kaytanları ve belindeki tokası, bütün bunlar hep padişah hazretlerinin alâmetleridir. O halde cezanı şimdi görürsün, diyerek zaptiye divanına havale etti.

Sanki işler kanun dairesinde yürütülecekmiş gibi, Giritli Salih Efendi reisliğinde bir mahkeme heyeti kurdurdu. Zaptiye divanı adını verdiği bu mahkemede Kazasker Gürcü Şerif Efendi, müftü ve on tane de üye bulunmaktaydı. Halbuki bütün bu «Divan-ı Zaptiye» sözden ibaretti. Asıl Divan-ı Zaptiye Müşir Hüsnü Paşa'nın kendisiydi.

Biz bu divana girdiğimiz zaman, benden gazeteye yazılan bu fıkranın mânâsını açıklamamı istediler. Ben gerekli açıklamayı yaptım. Fakat ne çare ki bunlar da Müşir Paşa'nın fikirlerinin hizmetkârı olduklarından, kendimi her ne kadar müdafaa etmek istedimse de hiç bir şekilde tesiri ve faydası olmadı. Nihayet reis oradakilere:

— Biz karar için konuşacağız, sanığı dışarı çıkarın, diye emretti.

Beni odadan çıkarıp teneffüs odasına aldılar. Bir saat kadar orada bekledim. Bir saatten sonra beni çağırdılar. Tekrar Divan-ı Zaptiye'ye girdik. Reis bana hitap ederek:

— Bakın; yazdığınız o fıkra üzerine mahkeme oybirliğiyle sizin doksan altı gün hapsinize karar vermiştir. Bu kararı Müşir Paşa Hazretleri yerine getirecektir; başka bir diyeceğiniz var mıdır? demesi üzerine ben:

— Hiç bir diyeceğim yoktur. Yalnız sizin de bildirdiğiniz üzere doksan altı günü hapishanede geçireceğim. Bundan başka çarem yoktur, dedim.

Bunun üzerine:

— Al çavuş, bunu götürünüz, dediler.

«DİLİNİ TUTSAN OLMAZ MI?»

ÇAVUŞ beni doğruca biraz evvel adı geçen İstanbul müdürü Kâzım Bey'in odasına götürdü. Kâzım Bey beni böyle görünce:

— Canım bu kaçıncı defadır ki böyle

mahkûm oluyorsun. Ne kadar çok paran varmış. Artık dilini tutsan olmaz mı? diyerek, öteki mahkûmlar gibi beni aşağıda caniler hapishanesi kapısına eriştirdiklerinde, gardiyan hemen kapıyı açmak üzere davranmakta iken ben Kâzım Bey'e:

— Yanımda üç dört yüz liram ve altın saatimle kordonum var. Beni bu hal ile içeriye sokarsanız caniler arasında yeni bir cinayete sebebiyet vermiş olursunuz, dedim. Kâzım Bey:

— Emanet olarak bana veriniz de bende kalsın, deyince:

— Sana değil, senin müşirine bile emniyet edemem. Matbaada kardeşim vardır, onu çağırınız da kendisine vereyim, cevabını verdim.

Kardeşim geldi. Emanetleri ona teslim ettim. Beni parmaklıklı kapının içerisine soktular. Oradaki caniler beni gördükleri zaman:

— İki üç saatlik misafirimiz yine geldi, yollu söylene söylene yanıma sokulmaya başladılar.

Biz bunlarla havadan sudan sohbetler ederken içlerinden birisi, yavaşçacık cebimde bulunan gümüş kutuyu, bir başkası da mendilimi aşırdılar. Farkına vardım ama katiyen ses çıkarmayıp susmayı uygun buldum.

Bir saat kadar sonra, daha önceki hapislerimde olduğu gibi, aziz dostlarımdan Matbaa-i Âmire Müdürü Bekir Efendi'yi — ki halen Vezirhanı'nda serbest olarak matbaacılık yapmaktadır — çağırtıp bu sefer de Müşir Paşa'ya ait olmak üzere yüz elli lira maktu vergiyi yahut da kurtuluş parasını hemen götürüp yerine teslim etmesini söyledim. Bekir Efendi dediğimi yaptı. Neticede biz de iki saat sonra hapishaneden çıkarıldık.

Hâsılı Hüsnü Paşa beni böyle dört defa zaptiye divanında mahkûm ettirip caniler hapishanesine soktu ve aynı şekilde dört defa serbest bıraktırdı. Artık bu hususta ne kadar vergi vermiş olduğumu okuyanlar hesap etsinler. Asıl belâ neresinde? Ben böyle hapishaneye atıldıkça, «ya maazallah birkaç saat değil de, bir gece kalacak olursam temmuz ayında üşümemek için yanıma mangal koyarlarsa ne yapardım?» diye düşünüp korkardım.

Bir paskalya yortusunun üçüncü günü: **Padişah Hazretlerinin Hıristiyan tebaası, yortularını herhangi bir olay meydana gelmeden tam bir güven ve rahatlık içinde geçirdiler. Bu ise «zaptiye müşir-i Felâtûn - tedbîri» devletlû Hüsnü Paşa Hazretleri'nin gayretleri sayesinde olmuştur. Cenâb-ı Hak Müşir Paşa Hazretleri'ni nice nice böyle paskalyalara yetiştirsin diye dua ederek sözümüzü tamamlarız.** şeklinde bir fıkra yazıp mürettiplere verdiğim zaman, yazar arkadaşlarımız bunu gazeteye koydurmamak için çok ısrar ettilerse de: «Hiç olmazsa şu kadarcık yazarak öcümü almış olurum» diye düşünerek ve başıma gelecekleri bile bile onu gazeteye koydurdum. Müşir Paşa bu yazıyı görmüş; Fikri ve Refî Efendiler'e gerekli tembihleri vermiş de olduğundan, artık ufak bir bahane arıyorlar ya, tesadüf olarak birkaç gün sonra, Üsküdar'da bulunan Haremeyn tercümanı Hadım Hasan Efendi'nin ölmüş olduğu haberini yazmıştık. Meğer bu Hasan Efendi Osmanlı hanedanının sevdiği bendelerinden biriymiş. Haberi okuyan padişah bu ölüm haberine çok üzülmüş. Öte yandan meğer Hasan Efendi de vefat etmemiş imiş. Birkaç gün sonra hanedandan bazı kimselerin evlerine gidip sağlığını ispatlamış, padişah hazretlerine de görünüp yüz lira da ihsan almış. Bundan sonra doğru Hüsnü Paşa'nın yanına varıp:

— Henüz hayatta bulunduğum halde Basîret beni öldürmüş, bu yüzden padişahımız efendimizi de meyus etmiş. Sözleriyle şikâyette bulunmuş.

Hüsnü Paşa, padişahın annesinin meyus ve müteessif olduğunu işitir işitmez: «Bundan daha güzel fırsat olmaz» diyerek beni çalyaka bir tezkere ile yeniden şu bizim meşhur zaptiye divanına havale eder. Padişahın annesinin ince, müşfik ve yüce kalbini kederlendiren bir havadis yazdığımızdan dolayı, adı geçen divan, o gün yüz yirmi gün müddetle hapsimize karar verir. Bu karar gerekli yerlerce tasdik olunduktan sonra Kâzım Bey bizi tekrar hapishaneye tıkar. Allah razı olsun, Bekir Efendi bizi bu sefer de yüz yirmi lira masrafla, iki saat içinde bir daha kurtardı. Bakınız: Ortada ne savcı var, ne de yazılan yazının herhangi bir cezayı gerektirdiğine dair bir madde. Ama elden ne gelir? Müşir Paşa'nın fikri bu-

dur ve canı neyi isterse onu yapar.

Hapishaneden çıktığımda Hüsnü Paşa beni yine huzuruna çağırdı. «Basîret» i elime verip:

— Yazmış olduğunuz şu fıkrayı okuyunuz da dinleyelim, dedi. Ben ise hiç ehemmiyet vermeyerek o yukarıdaki paskalya duasını yüzüne karşı okudum.

— Başka dua bulamayıp da aslım Rum olduğu için de paskalya duası yazdın? Öyle değil mi?

Demesi üzerine:

— Efendim, bu bir duadır, paskalya münasebetiyle yazılmıştır. Bunda gizli bir maksat yoktur. Cenâb-ı Hak daha nice nice bayramlara yetiştirsin duasından bunun ne farkı vardır? Dedim ise de bir türlü inandıramadım.

— Artık bundan sonra aklını başına topla!... dedi.

Oradan döndüm, matbaaya geldim. Hüsnü Paşa, bundan kısa bir zaman sonra «Hüsnü Efendi» rütbesine indirilerek sürgüne yollandı. Biz de şerrinden kurtulduk diye sevinirken, aradan bir sene geçti geçmedi, yeniden zaptiye müşiri olarak sürgünden dönüp Istanbul'a geldi. Kendisi sürgünde iken, zayıflara vurmayı istemediğimizden, hakkında hiç bir şey yazmamıştık. Zaman geçti, bir ara valilikle Yanya'da bulunurken Arnavutlar tarafından öldürüldü. Kötülük yapanlara Allah er geç cezasını verir.

ALMANYA'YA DÂVET EDİLİYORUM

BİZ yine konumuza dönelim: Fransa - Almanya muharebesi devam ettiği sırada İmparator III. Napoléon, Sedan denilen müstahkem mevkide, Meç adlı Fransız kalesinde, ordularıyla birlikte, Almanlar'a teslim oldu. Artık Prusya orduları Paris'e doğru yürümeye başladı. Paris'in içinde halkçılar, sosyalistler adı altında birtakım yağmacılar çıkıp, iç ayaklanmalar adamakallı arttı. Fransız siyaset adamları, bu ayaklanmaların devamı sonunda devletçe pek çok kötülüklerin meydana çıkacağını anladıklarından dolayı bu ayaklanmacıları, bizzat düşmanları bulunan Almanlar'a tepelettiler. Bundan sonra iki devlet arasında barış anlaşması yapıldı. Her iki devletin de orduları yerli yerlerine dağılıp savaşa son verdiler.

Aradan bir sene geçmişti. Bir gün matbaada otururken, Alman elçiliği kavaslarından birisi içeri girip üzeri kırmızı mumla mühürlü bir mektup uzattı. Açıp okuduğum zaman bunun, «Basîret» gazetesi imtiyaz sahibinin, yani benim bir mesele için konuşulmak üzere Almanya elçiliğine çağrıldığım, pazartesi günü elçilikte beklendiğimden bahseden bir yazı olduğu anlaşıldı. Mektup, Almanya devletinin Istanbul Büyükelçisi Fon Kayzerling tarafından imzalanmıştı.

Gazetenin Almanca mütercimi Tevfik Bey'i de birlikte olarak (sonradan Tahran elçiliği başkâtipliğinde bulunmuş olan rahmetli Tevfik Bey), pazartesi günü, Büyükdere'deki Almanya büyükelçiliğine gittik. Elçilik baş tercümanı Baron Testa'yı — Hâlen Düyûn-ı Umûmiye'de Alman dâinler vekilidir (1).— görüp, büyükelçi Fon Kayzerling cenaplarının odasına girdik. Elçi hazretleri bizi kapıdan karşıladı. Sohbete başladığımız sırada çantasından bir mektup çıkarıp okudu. Mektupta yazılanlar şunlardı:

«Basîret gazetesi imtiyaz sahibi ile buluşup görüşünüz. Son muharebeler sırasında devletimiz ve milletimiz hakkında yazmış olduğu yazılardan dolayı kendisi bizi minnettar etmiş. Kendisine benim tarafımdan, Alman milleti adına teşekkür ettikten sonra, bütün yol masrafları elçilik tarafından ödenmek üzere, zahmet edip Berlin'e kadar gelmesini rica ettiğimi bildiriniz. Buraya geldiği zaman kendisiyle görüşmekten çok memnun olacağımı da bildiriniz.»

Bize okunan bu mektup, Almanya Başvekili Prens Bismark tarafından yazılmıştı. Prens hazretlerinin elçiliğe bu mektubu yazmalarının sebebi de şöyle anlaşılıyordu: Almanlar'la Fransızlar arasında savaş başladığı vakit, başvekil Istanbul'daki elçiliklerine şöyle bir emir vermiş: «Istanbul'da çıkan gazetelerden en itibarlısı hangisi ise, her günkü nüshasında savaş hakkında çıkan yazılarını günü gününe tercüme ettiriniz ve aslı ile birlikte bize gönderiniz.»

Elçilik de bu emre uyarak «Basîret»

(1) Düyûn-ı Umûmiye, bazı Avrupa devletlerinin, Türkiye'den olan alacaklarını, memleketin bazı gelir kaynaklarına el koyarak elde etmek için Türkiye'de kurdukları bir idare idi. Bu devletlerin, bu idarede bulunan temsilcilerine de dâinler vekili denirdi.

gazetesini seçmiş ve bu suretle bizim gazetede çıkan bütün bu tarz yazılar, savaş devam ettiği sürece, Almanca'ya çevrilip muntazaman başvekilliğe gönderilmiş. O koca dâhî prens başvekil, o kadar işler, savaşın gaileleri ve meşguliyetleri ve öteki siyasî meseleleri arasında yine de fırsat bulup bizim «Basîret»in yazılarını muntazaman okur imiş. İşte bundan dolayı bizi Berlin'e davet etmekte imiş.

Bunu öğrenince, prens hazretleri gibi yüksek ve değerli bir zâtın hakkımda göstermiş oldukları bu yüce iltifatlarına karşı derin teşekkürlerimi ve memnuniyetimi bildirdim. Bu arada:

— Ancak elçi hazretlerinden hususî bir ricam olacak, dedim. Müsaade ederlerse bu daveti sadrâzam paşa hazretlerine arzedeyim; ondan izin isteyeyim. İki gün sonra gelip kendilerine cevabımı bildiririm.

Elçi memnun olacağını ve iki gün sonra beni tekrar bekleyeceğini söyledi.

Ertesi gün sadrâzam Âlî Paşa'nın Bebek'teki yalısına gidip, bana yapılan davet hakkında kendisine arz-ı mâlûmat ettim ve izin verirlerse gitmek arzusunda bulunduğumu ilâve eyledim. Sadrâzam son derece memnun oldu ve:

— Size millet adına ben de teşekkür ederim, dedi. Zira şimdiye kadar böyle büyük bir zâtın Türk ve İslâm gazetecilerinden birisini bu şekilde dâvet etmesi hiç görülmemişti. Vakit geçirmeden hemen dâveti kabûl ediniz ve gidiniz. Bu arada size bir şey hatırlatayım: Orada alafranga değil alaturka, yani bize mahsus hareket ve davranışlarda bulunursanız daha yerinde olur. Böylelikle hem prensi memnun etmiş hem de bizi temsil etmiş olursunuz.

Sonra, mühürdârı Mustafa Bey'e de bir işarette bulundu. Sadrâzamın huzurundan çıktım. Mühürdar Mustafa Bey beni kendi odasına götürdü.

— Sadrâzam paşa hazretleri tarafından size küçük bir yardım olmak üzere, diyerek elime bir çıkın para verdi. Ayrıldıktan sonra saydım: Beş yüz lira idi. Halbuki, tercümanım da yanımda olmak şartıyle, birinci mevki olarak bütün masraflarım, prens hazretlerinin emriyle elçilik tarafından yapılacağını, konuşmamız sırasında sadrâzama söylemiş de bulunuyordum.

Ertesi gün tekrar Almanya elçiliğine gittim. Berlin'e gitmeme sadrâzamın memnunlukla izin verdiğini bildirdim. Üç güne kadar yola çıkabileceğimi ve yolculuğu Tuna üzerinden yapmak istediğimi söyledim. Elçilik, yol masrafımıza karşılık olmak üzere, adımıza on bin franklık bir çek yazdı. Parayı bankadan alacaktık. Kendisine, sadrâzam tarafından beş yüz liralık harçlık verildiğini ve bundan dolayı milletimin sayesinde ayrıca bir paraya ihtiyacım bulunmadığını ısrarla ifade ettimse de: «Prensin emri böyledir, bunun dışına çıkamam» cevabıyle kendisi de mukabil ısrarda bulundu.

KÜÇÜK BİR RÜŞVET

Üç gün sonra gazetemizin Fransızca - Almanca mütercimlerinden Sarafim Efendi'yi beraberime alıp bir Avusturya vapuruna binerek önce Varna'ya, oradan da Rusçuk'a vardım. Burada yine Avusturya'nın Tuna'da işleyen vapurlarından birine bindim. Ertesi gün Vidin'e yanaştık. Çünkü babam orada kadı olarak vazife görmekteydi. Bir hafta kadar Vidin'de kaldım; sonra yine Tuna vapuruyla Tameşvar'a çıktım. Gümrükte benim yol sandığımı aradıkları zaman, İstanbul'da her okkası için üç buçuk lira para vermiş olduğum üç okka tütün için:

— Sekiz lira gümrük parası vereceksiniz, dediler.

Ben bu kadar para vermek istemedim. Otelde durumu otelciye anlattığımda:

— İki lira veriniz size tütününüzü geri getireyim, dedi. Çünkü ben sekiz lira vermediğim için gümrükçüler tütünleri zaptetmişlerdi. İki lira verdim, gerçekten bir saate kalmadan bizim tütünler geri geldi.

O gece şimendifere binip Peşte'ye vardık. İki gün burada kalıp, Budin'i ve Peşte'yi gezdim. Peşte'de meşhur asma köprü üzerinden geçerek Budin'deki bazı Osmanlılar zamanından kalma eserleri ve yine burada gömülü bulunan «Gülbaba» türbesini ziyaret ettim. Adı geçen türbe, Avusturyalı bir türbedarın idaresinde olup gayet güzel bir bahçe içinde ve gayet muntazam bir kubbe altındadır. Bu zât, Hicrî 948 senesinde Macaristan muharebesinde şehit olmuş büyük evliyâdan biri olup, hâlen gömülü bulunduğu türbenin çevresindeki mahalleye Macarlar «Gülbaba Mahallesi» dedikleri gibi, hal-

Yazıda bahsi geçen Sadrâzam Mahmud Nedim Paşa.

kın birçoğu iyileşmesi için hastalarını buraya getirip türbesine sokarlar ve onun kerâmetinden, ruhanîyetinden medet umarlar imiş. Rahmetli Sultan Abdülaziz hazretleri de, Avrupa'ya yaptığı seyahatten dönüşlerinde, Peşte'ye vardıkları zaman bu türbeyi ziyaret etmeyi arzu buyurmuşlar. O zaman Viyana'daki Osmanlı elçiliği — padişah gelip görmeden — türbeyi mükemmel bir surette tamir ettirmiştir.

Tameşvar'da kaldığım sırada Segedin adlı kasabayı da gördüm. Orada da pek çok Osmanlı eserleri ve mezarları vardı. Bunlardan bir mescitle, bir mektep binasını ziyaret etmiştim.

Peşte'den hareketle Viyana'ya vardım. Viyana'da inmiş olduğum otelde Tuna Valisi Ömer Lutfi ve nehirler idaresi reisi Dilâver Paşalar ile, posta ve telgraf nâzırı Feyzi Efendi'yi ve bunlardan başka daha bir kısım, kara ve deniz, yüksek rütbeli Osmanlı subayları ile buluştum. Ayrıca Osmanlı elçiliğine gidip, Viyana Büyükelçimiz Halil Şerif Paşa'yı ve başkâtip Refet Bey'i ve Peşte Başkonsolosu Es'ad Bey'i gördüm.

Viyana'ya niçin gelmiş olduğumu Halil Şerif Paşa'ya söylediğimde buna pek memnun oldu. Benim için bir kolaylık olmak üzere şunları söyledi:

— Buraya bir günlük mesafede, Gaştayn denilen bir dinlenme köyünde kaplıcalar vardır. İmparator Vilhelm hazretleri, dinlenmek ve banyo almak için, on günden beri oradadırlar. Prens Bismark da yanında beraberdir. Berlin'e kadar zahmet etmenizdense, bence Gaştayn'a gitmek sizin için daha kolaylık olur.

Bunun üzerine ben de, posta arabasına binerek, Salzburg üzerinden Gaştayn'a vâsıl oldum. O gece bir otelde kalıp, ertesi günü Prens Bismark'ın kalmakta olduğu otele vardım. Kendisinin hususî müşaviri olan Mösyö Köller'in odasına gittim. Bu zat, bir aralık Almanya devletinin İstanbul büyükelçiliğini yapmıştı. Kart de vizitimi kendisine verip Prens hazretleriyle görüşmeye hazır olduğumu söyledim. Mösyö Köller, işi bildiğinden, kartımı alıp Prens hazretlerine göstermiş. Geri geldi:

— Biz, burada yabancı bir memlekette bulunuyoruz, bu hâlde bir yabancı ile görüşmemiz doğru olmaz. Üç güne kadar İmparator hazretleri ile Berlin'e döneceğiz; oraya gelsinler de orada görüşürüz.

Cevabını getirdi. Biz de tekrar araba

ile Viyana'ya döndük.

Prens Bismark'ın bizimle Gaştayn'da acaba neden görüşmemiş olduğunun sebebini, bu gibi meselelerin ehli olan bazı kimselerden sorduğumda: «Prens Bismark gibi bir siyaset dâhîsinin nereye, niçin gittiği, kimlerle ve ne maksatla görüştüğü hafiyeler tarafından her gün Viyana'ya jurnal edilir. Bu yüzden sizinle orada görüşmek istememiştir» yollu cevaplar aldım.

PRENS BİSMARK'IN HUZURUNDA

VİYANA'YA döndükten bir gün sonra, şimendifere binerek, Berlin'e gittim. Otele indiğimin ikinci günü otelciyi çağırıp, imparator hazretlerinin Gaştayn'dan avdet edip etmediklerini sual eylediğimde, bir gün önce dönmüş olduklarını söyledi. Kendisine:

— Öyleyse Prens Bismark'ın evini bilen bir arabacı getirtiniz, dedim.

Bir araba geldi. Tercümanımla beraber bindik, konağa vardık. Bizi alt katta bir odaya aldılar. Biraz istirahat etmemizi söyledikten sonra, kartımı istediler; verdim. Derhal bir mösyö geldi. Türkçe konuşarak benimle sohbet etti, hatırımı sordu. Tercümanımı aşağıda bırakıp, beni yukarıya çıkardı. Bir salona girdiğimiz sırada:

— Aman mösyö; ben prens hazretlerini tanımıyorum. Eğer yanlarında başka kimseler de bulunmakta ise beni kendilerine takdim ediniz ki onu tanımış olayım, dedim.

— Hayır, sizi yalnız olarak kabûl ediyorlar, deyip beni içeriye aldı.

Odaya girdik. Prens ayakta idi. Benim sırtımda o zamanın alaturka ceketi vardı. Yerle beraber kendisini selâmladığım sırada, Prens hazretleri elini uzatıp «Hoş geldiniz» mânâsında bir şeyler söyledi ve karşısındaki sandalyeye oturmam için işarette bulundu. Oturduk. Tercüman efendi vasıtasıyle iltifat buyurdukları sırada, önünde bulunan sigaralardan bir tanesini ikram etti. Ben her ne kadar «İçmem» dedim ise de:

— Türkler sigara içerler, esasen bu tütün de Türk tütünüdür, dediler.

Kibritle yaktım. Hangi yolu tercih ederek geldiğimi, yolda zahmet çekip çekmediğimi sormaları üzerine, Tuna yolundan geldiğimi ve zahmet çekmeyip, rahat bir yolculuk yaptığımı arzettim.

— Fransa ile savaşta bulunduğumuz sırada, gazeteniz olan «Basîret» in aslî nüshaları ile birlikte, bunlardan tercüme edilmiş yazıları İstanbul'dan elçiliğimiz vasıtasıyle getirtip okurdum. Olan biteni doğru olarak yazdığınızdan dolayı size memnunluğumu ve ayrıca ordumuz hakkındaki dürüst görüşlerinizden ötürü de teşekkürlerimi bildirmek isterim. Türkler'in Almanlar'a ve Almanlar'ın da Türkler'e karşı olan sevgi ve saygıları, öyle kolay kolay zedelenmeyecek kadar eskidir, buyurdular.

Konuşmamız ve kahve içmemiz yirmi dakika kadar devam etti. İzinlerini isteyerek ayağa kalktım.

— Pek acele ettiniz; ama yorgunsunuz, yine görüşelim, diyerek dönmeme müsaade etti.

Dışarı çıktığımda, bana tercümanlık eden mösyö ile, başka bir odada oturduk. Kendisi, İstanbul Türkçesi üzerine, güzel Türkçe konuşuyordu. Bunu belirttikten sonra Türkçe'yi nerede öğrendiğini sordum. Berlin'de, Doğu Dilleri Enstitüsü'nde Türkçe öğrendiğini, bundan başka İstanbul'daki Almanya elçiliğinde de epeyce bir müddet bulunduğunu; Prens Bismark hazretlerinin özel kâtibi olduğunu, bundan başka Berlin Tıp Fakültesi'nin müdür muavini, adının da Doktor Burş olduğunu tafsilâtı ile anlattı.

Oradan birlikte kalkıp merdivenden aşağı indik. Dışarıda bizi bekleyen çok süslü ve güzel bir araba gördüm. Doktor Burş ve tercümanımla birlikte yeni bir binaya gittik. Doktor Burş, burasının bizim için ayrılmış bir misafirhane olduğunu ve Berlin'de istediğimiz yerleri gezmek için de arabanın daima emrimizde bulunduğunu söyleyerek vedâ edip gitti.

Biz, benim tercümanla birlikte, bir müddet odamızda oturduk. Bir zaman geçtikten sonra bizi öğle yemeğine çağırdılar. Yemek salonuna gidip birkaç mösyö ile beraber yemeğimizi yedikten sonra, arabaya binerek biraz gezinti yaptık. Böylece bir hafta geçirdik.

Bir hafta sonunda Prens tarafından tekrar dâvet olundum. Kendisine gitmek üzere araba ile sokaklardan geçerken, büyük bir telâş ile ilâve olarak çıkan gazetelerin satılmakta olduğunu gördük. Konağına

varıp prensin huzuruna çıktığımda:

— Sizi bugün çağırışımın sebebi, sadrâzamınız Âlî Paşa'nın vefat etmiş olduğunu, büyük bir teessürle bildirmek içindir. Türkler, büyük bir sadrâzam kaybettiler; Avrupa ise büyük bir adam kaybetti.

Dedi. Ve sonra şu sözleri söyledi:

— Fransa ile yaptığımız savaşın sonlarına doğru her iki tarafı da en önce barış yapmaya çağıran devlet adamı bu Âlî Paşa idi. Bu büyük adamın barışa dâvet eden değerli yazılarını — dikkatle ve itina ile muhafaza edilmesi için — devlet arşiv dairesine koydurttum. Gerçekten büyük bir diplomat olduğundan ölümü, telâfisi imkânsız kayıplardandır.

Kendisinden ayrıldıktan sonra misafirhanemize gelirken sokaklarda hâlâ ilâve olarak çıkarılan gazetelerin gürültüsü vardı. Sonradan öğrendik. Âlî Paşa'nın ölüm haberi üzerine borsadaki çeşitli tahviller büyük ölçüde düşüş göstermiş. Çarşıların kalabalığının bir sebebi de bu imiş.

Berlin'de yirmi dokuz gün kaldım. Prensin has misafiri olarak bulunduğum bu yirmi dokuz gün içinde birçok mektepler, fabrikalar ve daha çeşitli yerler gezdim, gördüm. Bu arada yeri geldikçe Türkler'e mahsus cömertliklerde de bulundum. Nihayet birgün yine Prens Bismark'ın yanında bulunduğum zaman, artık yurduma dönmeme izinlerini rica ettim. Bana:

— Pek çabuk gitmek istiyorsunuz; daha görülecek çok yerler ve şeyler var. Biraz daha kalsanız olmaz mı?

Dediklerinde, ben de cevap olarak, şu sıralarda Mısır'da bulunmam lâzım geldiğini ifade ettim. Dönüşte hangi yolu tercih edeceğimi sordular. Ben de Agusburg'a uğrayacağımı, oradan gazetem için bir baskı makinesi ile daha başka bazı yardımcı eşya alacağımı, söz arasında söylemiş bulundum. Prens hazretleri:

— Ooo, çok iyi, oradaki fabrikatör benim ahbabımdır, sizden fazla para istememeleri için kendisine bir mektup yazıp vereyim, dedikten sonra, yanındakilere bir mektup yazılmasını emrettiler. Mektup yazılıp getirildi. Prens bunu imzalayıp elime verdi. Yanından ayrıldım.

HEDİYE BASKI MAKİNESİ

Şimendifer istasyonuna, yanımızda yine Doktor Burş olduğu hâlde geldik. Burada kendisi bana kapalı bir zarf teslim etti ve vedâlaşarak ayrıldı. Şimendifer hareket ettikten sonra tercümanıma «Acaba bu nedir?» diye sordum. Almanlar'ın, bir ahbaplarından ayrıldıkları zaman, şimendiferde vakit geçirsin diye, onlara bir roman hediye etmelerinin âdetlerinden olduğunu anlattıktan sonra:

— Bu da herhalde o çeşitten bir şey olmalıdır, diye tamamladı.

Elimdeki zarfı yırttım. İçinden her biri yüz lira itibariyle on adet banknot çıktı. «Oh ne âlâ!...» diyerek cüzdanıma yerleştirdim.

Gece Münih'e vardık. Yolcuların burada yemek yemeleri için şimendiferin yarım saat kadar kalacağını haber aldık. Ben, bundan istifade ile kâğıtları alıp, sarrafa bozdurarak bin lirayı bavulumun içine koydum. Sabaha karşı Agusburg'a vâsıl olduk. Bir otele gittim. Ertesi gün matbaa makineleri yapan fabrikaya gidip fabrikatörü odasında gördüm. Fabrikatör başta bizi iki Türk ziyaretçi zannedip kahve ısmarladı. Ben, o sırada prensin mektubunu eline verdiğim zaman bana karşı olan dostluk ve saygı havasını bir kat daha arttırdı. Bunun üzerine makineler dairesine götürüp orasını bana uzun uzun gezdirdi. Burada yalnız matbaa makineleri değil, daha pek çok şey, bu arada bilhassa çeşitli savaş silâhları da yapılmaktaydı. Hattâ o sırada Osmanlı devleti tarafından ısmarlanmış silâhlar da vardı. Bunlardan kırk sekiz mitralyöz yapılması tamamlanmış, sadece üzerlerine Osmanlı devleti tuğralarının kazınması işi kalmıştı. Şimdi bunlar yapılıyordu.

Bu fabrikanın büyüklüğüne ve iş hacmine göre, içinde faaliyet hâlinde bulunan beş bin işçinin hiç gürültü etmeden çalışmakta oluşlarına çok şaşmış ve hayran kalmıştım.

Elle çevrilecek olursa, saatte iki bin, motorla çevrilirse beş bin nüsha basabilecek bir matbaa makinesi ile başka küçük bir makine ve bir makas makinesi ve ayrıca Fransızca harflerle yine matbaa için lüzumlu olabilecek çeşitli eşya ve âletler satın aldım. Bunların toplam fiyatının ne kadar tutacağını sorduğumda, bin üç yüz liraya ulaştığını söylemesi üzerine, bu paranın yarısını burada ve öteki yarısını da Istanbul'daki gümrükte vereceğimi söyler söylemez:

— Aman efendim; alacağınız herşeyin

parası, Prens tarafından ödenmek üzere, kendilerinin hesabına geçirilmiştir. Bana emirleri böyledir. Sizden beş para bile alamam. Esasen bu gördükleriniz modeldir. Siz şimdi bunlardan hangilerini beğenecek olursanız, sizin için en kısa zamanda yenileri yapılıp, en geç bir ay sonra Istanbul gümrüğüne gönderilmiş olacaktır. Bir ay sonra onları Galata gümrüğünden alırsınız.

Diye cevap vermez mi?... Artık bunun üzerine ne kadar müteşekkir kaldığımı tasavvur etmeli. Derhal Prens Hazretlerine, derin teşekkürlerimi bildiren bir telgraf çektim.

Fabrikatör de, hakkımda büyük bir hürmet ve itibar göstermiş olmak için, beni kaldığım otelden aldırıp kendi evine misafir etti. Kendisinin biri erkek, ikisi kız olmak üzere üç çocuğu ve bir de zevcesi olup, bunların hepsi beni nasıl ağırlayacaklarını âdetâ bilmezlerdi.

Ama, yazık ki, ben bugünlerde şiddetli bir tifo hastalığına yakalandım. Tedavim için bir hastaneye yatmak üzere fabrikatörden ricada bulundum ise de, ricamı kabûl etmedi. Doktorları evine getirterek beni evinde tedavi ettireceğini söyledi. Halbuki madamı ve çocukları daima yanıma gelmekte bana hürmet ve hizmet etmekte bulunduklarından, bunun, onların için tehlikeli olacağını ve benim mutlaka bir hastaneye yatırılmam için şiddetli rica ve ısrarlarda bulundum. Bunun üzerine artık bir hastaneye yatmaklığıma razı oldu. Şehirde, sörlerin çok muntazam bir hastanesi bulunduğunu haber almıştım. Oraya gittim. Şuna dikkat ettim ki, Almanlar da — tıpkı Türkler gibi — misafirsever insanlardır. Benim orada kaldığım süre içinde fabrikatörün çocukları, sanki benim çocuklarımmış gibi, sık sık hastaneye gelip «Törkiş, Törkiş...» diyerek yanıma sokulurlardı. Ben ise, yakalanmış bulunduğum hastalık onlara da geçer korkusuyle üzülürdüm. Benim yüzümden hastalanıp ölürler diye de korktuğumdan:

— «Yanıma yaklaşmayınız...»

Dedikçe, aldırmayıp, madam ve mösyö elleriyle ilâçlarımı verirlerdi. Almanlar da, Türkler gibi, bir garip kimseye yardım etmenin Allah'ın nezdinde çok büyük sevabı olduğu inancındadırlar.

Hastanede yirmi gün kadar kaldım ve tedavi gördüm. Hele sörlerin hastalara karşı gösterdikleri şefkati insan takdir etmekten kendini alamıyor. İyileşip hastaneden çıkacağım sırada biraz para vermek arzusunda bulundum ise de, bunu katiyen kabûl etmediler. Fakirlere yardım etmek üzere bir kumbaraları bulunduğunu, ancak oraya kendi elimle bir şeyler koyarsam kabûl olunacağını, araştırmalardan sonra öğrendim. Hemen bu sandığın başına gidip, yirmi Osmanlı lirası bıraktım.

MISIR SEYAHATİM

FABRİKATÖR, benim sıhhatimi kazandığıma çok memnun olup, birkaç gece daha evinde misafir olarak alıkoydu. Sonra oradan ayrılıp yine Viyana'ya geldim. Bir hafta kadar bu şehirde kalıp, oradan Triyeste'ye indim. Zaten Mısır Hıdîvi rahmetli İsmail Paşa'nın kızının evlenme ve düğünü merasimi yapılacağından, Hıdiv hazretleri özel olarak beni Mısır'a dâvet etmiş bulunuyorlardı. Bir vapura binip İskenderiye'ye gittim.

Mısır'da yirmi beş gün kadar devam eden misafirliğim esnasında gerek İsmail Paşa'dan, gerek hıdiv ailesinin öteki üyelerinden ihsan ve lutuflara nail oldum.

Kahire'den şimendifere binerek İskenderiye'ye geldim. Orada dört gün kaldım. Şehrin görülmeye değer yerlerini gezip gördüm. Zaten İskenderiye'nin, eski Mısır Valisi Mehmed Ali ve İbrahim Paşalar'ın gayretleriyle Avrupa şehirlerinden hiçbir farkı kalmamıştı. Son olarak Hıdiv İsmail Paşa'nın çalışmalarıyle, kalan son noksanları da giderilmiş bulunduğundan, âdetâ Fransa'nın Marsilya şehriyle boy ölçüşüyor, belki ondan de üstün görünüyordu.

Mısır'da bulunduğum sırada Hıdiv İsmail Paşa, Kahire şehrini tarla hâline getirip, onu yeni baştan kurarcasına bayındırlaştırıyor ve küçük bir Paris hâline getirmeye çalışıyordu.

İskenderiye'den vapura binerek Istanbul'a geldim.

Trablusgarb valisi iken buradan Bahriye Nâzırlığına getirilmiş olan Mahmud Nedim Paşa, Âlî Paşa'nın ölümü üzerine, sadrâzamlığa tayin edilmişti. Bu tayinden sonra ise bizzat Istanbul'un içinden başka birçok vilâyetlerde de huzursuzluklar doğmuştu. İşler çok değişik ve karışık bir renk almıştı. Herkeste bir güvensiz-

lik, bir tedirginlik vardı. Yalnız devlet adamları değil, bütün bir İstanbul halkı Mahmud Nedim Paşa'ya karşı derin bir hoşnutsuzluk göstermekte idi.

Yeni sadrâzam birgün, Âmedci Mahmud Bey'e:

— Hakaaiku'l - Vekaayî gazetesi sahibi Filip Efendi, ara sıra güzel yazılar yazdığı için, sık sık padişah hazretlerinin hediye ve lutuflarına nâil oluyor. Basîret gazetesi de onun gibi zaman zaman padişahı ve Bâbıâlî'yi öven mahiyette yazılar yazsın da, o da, padişah hazretlerinin lutuf ve hediyelerine nail olsun, demiş imiş.

Bunu bize bizzat Âmedci Mahmud Bey söyledi. Ben de:

— Halkın nefretini ve özellikle memurların hayal kırıklığını ve düşmanlığını kazanmış bir sadrâzamın yaptığı şeylerden memlekete zarardan başka bir şey gelmiyordu ki, bizler de — halktan utanmadan — onun iyi şeyler yaptığından bahsetmek cesaretini kendimizde bulabilelim, cevabını verdim.

O zaman Mahmud Bey:

— Aman yapmayın; dedi. Sonra bu adamın kinine ve düşmanlığına mâruz kalırsınız. Görüyorsunuz ya seraskerleri, dahiliye nâzırlarını ve daha böyle nice büyük makamdaki kimseleri nerelere gönderdi, dedi.

Ben de:

— Beyefendi, biz de sadrâzamın şu anda ne kadar kudretli olduğunu biliyoruz. Fakat ne çare ki, bizce halkın duygu ve düşüncesi ondan daha kudretlidir. Bu adamın ihsanından vazgeçtik; zararını görmeyelim bu bize yeter de artar bile!... Dedim.

SADRÂZAM MAHMUD NEDİM PAŞA'NIN UYGUNSUZ HÂLLERİ

SADRÂZAM Mahmud Nedim Paşa'nın her gün bazan tuhaf, bazan zararlı yönetim ve davranışlarını gördükçe, bunları gazetemize yazıp itirazlar ederdik. Mahmud Nedim Paşa ise bu itirazlarımıza, Âlî ve Fuad Paşalar'ın siyasette tuttukları yolu ve memleketi idare ediş şeklini zaman zaman medih ve takdir edişimize hiddetlenir dururdu. Gerçekten de Âlî ve Fuad Paşalar zamanında Bâbıâlî âdeta bütün dünya siyasetinin merkezi olmuş, Osmanlı devleti yeniden büyük dünya devletleri arasında yerini almıştı. Mahmud Nedim Paşa'nın, onlardan sonra sadrâzamlık makamına geçmesi hemen hiçbir Avrupa devletini memnun etmemişti. Şimdi onlar Bâbıâlî'yi bir at canbazhanesine, Türkler'i de Yeniçeri Ocağı'na benzetmekte idiler. Bu arada Mahmud Nedim Paşa'nın yaptığı şeylerden birkaç tanesini ele alalım:

Birincisi; padişahın mührünü elde edip de, sadrâzam olduktan sonra, Sultan Abdülaziz'i bin bir tuhaflıklarla, onu âdetâ Tanrı derecesine çıkarmak istermiş gibi, huzuruna vardığı zamanlar eğilip, üç kere secde edip ayağının baş parmağına bakmak — bu ikiyüzlülük ve mürailik artık onda bir kaide hâline gelmişti — usulünü ortaya koymuştu.

İkincisi; serasker Hüseyin Avni Paşa'yı Isparta'ya, Dahiliye Nâzırı Şirvânîzâde Mehmed Rüşdü Paşa'yı, Zaptiye Müşiri Hüsnü Paşa'yı Rodos'a, Mâbeyn başkâtibi Emin Bey'i Kıbrıs'a — rütbe ve nişanlarını alarak, efendi isimleri altında — sürgün ettirmiş; bu suretle aslında padişahın hatır ve hayâline bile gelmemiş olan bu çirkin ve kötü usûlü, halkın ve Avrupalılar'ın nefret gözleri karşısında gözünü kırpmadan gerçekleştirmişti.

Üçüncüsü; devlet hazinesini sıkıntıdan kurtarmak için ve güyâ böylelikle bütçe denkliğini sağlayabilmek hayâliyle, bütün dairelerde görevli bulunan küçük memurlar için işten çıkarma yolunu tutmuş, zavallı adamları hokka ve kalemlerini ellerine vererek — en ufak bir tazminat da ödemeksizin — vazifelerinden uzaklaştırmıştı.

Dördüncüsü; devletçe idare edilmekte olan tütün inhisarını, yılda dört yüz bin lira gibi az bir para karşılığında, Hiristaki Zoğrafos Efendi'ye reji suretiyle ihale etmişti.

Beşincisi; valileri dama taşı gibi, olur olmaz sebeplerle, yerlerinden kaldırıp, öteye beriye dağıtmasıdır. Meselâ Suriye Valisi Râşid Paşa'yı hem Hersek, hem de Karahisar Valisi yapması, Bağdad'a tâyin ettiği vali, daha ancak Musul'a varmışken, kendisini geri döndürüp Bosna'ya ve Bosna valisini de Basra'ya tâyin etmesi gibi şeylerdi.

Mahmud Nedim Paşa bir gece beni geç vakit arattırıp Şehzâdebaşı'ndaki evine götürttü. Yanında Hariciye Nâzırı Safvet

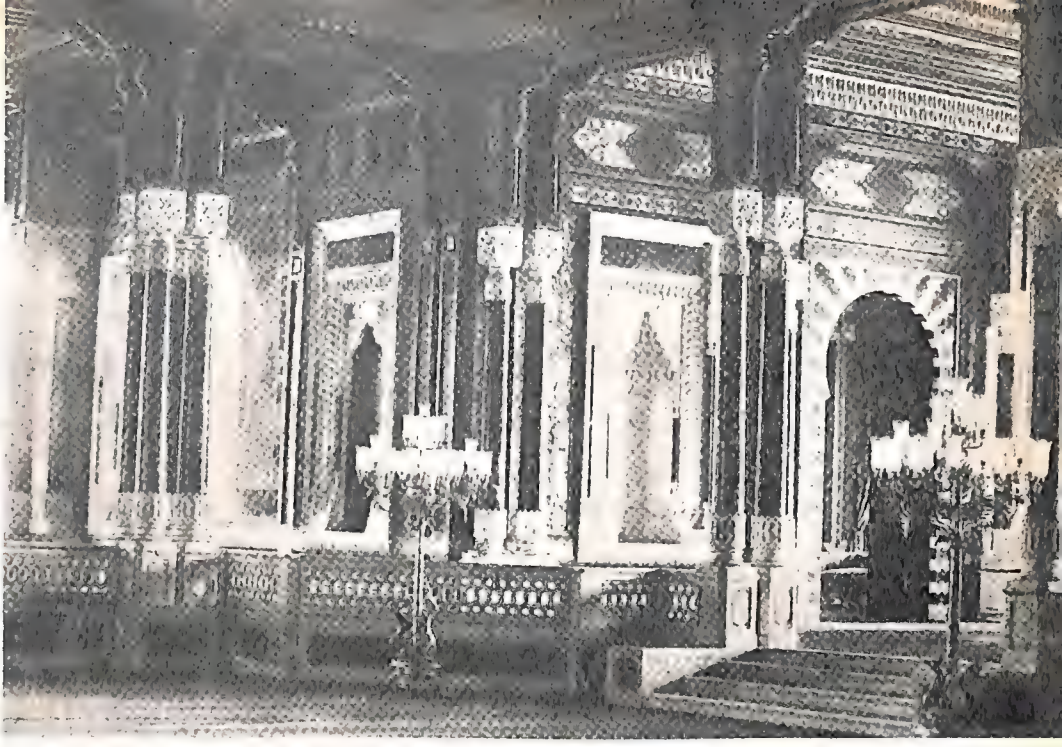

O devirde önemli olaylara sahne olan Çıragan Sarayı'nda bir salon.

Paşa ile Âmedî Mahmud Bey de bulunuyordu. Sadrâzam bana, Mahmud Bey'in eliyle yazılmış olan üç satırdan ibaret bir kâğıt verdi:

— Bunu şimdi alıp «Basîret»in yarın çıkacak nüshasının en başına koyacaksın. Eğer gazetede çıkmadan önce yazının mahiyeti hakkında herhangi bir kimseye en küçük bir şey söylersen seni berbat ederim, diye tehditli bir de tenbih geçti. Yazıyı ertesi günü çıkan gazetenin başına koydum. Böylelikle ilân edilmiş oldu. Yazı şundan ibaretti:

Osmanlı devletinin şimdiye kadar vermekte olduğu tahvilât faizlerinin çok yüksek olması sebebiyle, bundan böyle devlet, işbu ilân tarihinden itibaren bu faizin ancak yarısını verecektir. Devletin bu kararı resmen ilân olunur.

Basîret'in koyduğu bu resmî ilân üzerine — ki resmî idi — bir günde tahvillerin piyasadaki fiyatı elli altı kuruşta iken, derhal otuz altı kuruşa düştü.

O gün İstanbul borsası karma karışık olup, bazı tahvil sâhipleri intihar bile ettiler. Bu hâl, Avrupa piyasalarında da çok kötü tesir yarattıktan başka, sadrâzamın bu tarzdaki tutumu ile Osmanlı devleti Avrupa'ya karşı, iflâs etmiş bulunduğunu resmen ilân etmek gibi bir cinayete cesaret ettiğinden dolayı, zaten çok sallantıda olan mâlî itibarını büsbütün yitirmiş veya eksiltmiş oldu.

Mahmud Nedim Paşa'nın böyle daha pek çok uygunsuz hâlleri var ise de, burada bunların hepsini saymanın, okuyucuların canlarını sıkacağını bildiğim için, hepsini teker teker yazmaktan vazgeçildi. Yalnız, büyük ve meşhur edîb Nâmık Kemal'in dediği gibi: «İbni Alkame (2), altı yüz senelik Abbâsî devletinin yıkılmasına sebep oldu; Mahmud Nedim Paşa da altı yüz senelik Osmanlı devletinin İbni Alkame'sidir» diyerek bahsi burada keselim.

BÂBIÂLÎ MİKROPLARI

O ZAMANLAR Bâbıâlî'de dört tane mikrop vardı. Bunlar daima sadrâzamların damarlarına girip kanlarını emerlerdi. Bunlardan birincisi sadaret mektupçuluğu ve zaman zaman da Âmedî-i Dîvân-ı Hümâyûn hizmetlerinde bulunan Mahmud

(2) Abbâsî devletinin son başveziri. Halifesine ihânet ederek Hülâgû ile anlaşmış, şehri ona teslim etmişti.

Bey (daha sonraları Maliye ve Nafia nezâretlerinde bulunup, eserleriyle kendisini tanıtmış olan Mahmud Celâleddin Paşa) idi.

İkincisi, yine sadaret mektupçuluğunda bulunan Memduh Bey (valiliklerde ve Abdülhamid'in son yıllarında dahiliye nezâretinde bulunan) ki, altını çok severdi; yanında yöresinde birtakım rezil adamlar beslerdi. Fakat jurnalcılık gibi alçak bir işe karışmamıştır.

Üçüncüsü Mazhar Bey olup, çok meşhur rezillerden biriydi. Sonra Mahmud Paşa bunu da sürgüne göndermişti. Fakat Abdülhamid devrinde bu ve benzeri birçok rezillerin yüksek mevkilere çıkışları gibi, bu da vezirlik rütbesiyle şehremîni olmuş bulunan Mazhar Paşa'dır.

Dördüncüsü Besim Bey'di. Bu adam fazla sefahate düşkün ve cahildi, ötekiler kadar zararı dokunmamıştı.

Mahmud ve Memduh Beyler, sırf zekâları ve girişkenlikleri sayesinde, Mahmud Nedim Paşa'nın zulüm pençesinden yakalarını kurtarabilmişlerdi.

«AL BUNU, ZAPTİYE NÂZIRINA GÖTÜR»

BİZİM bu haberi neşretmemiz üzerine Bâbıâlî'den, artık alıştığımız üzere, bir kavas geldi:

— Buyrunuz, sizi sadrâzam istiyor, dedi.

Ben derhal işi anladım. Arkadaşlarıma acıklı acıklı veda ettikten sonra Bâbıâlî'ye gittim. Sadrâzamın huzuruna girdiğimde:

— Nedir bu senin yaptıkların? Artık hükûmetin bunca önemli işlerini bırakıp seninle mi uğraşacağız? Sen bu yazdıkların ve yaptıklarınla halkı ayağa kaldırmak istiyorsun, deyip elindeki Basîret gazetesini büyük bir öfkeyle sallayıp yüzüme doğru tuttu.

Bunun üzerine ben de:

— Efendim, bu havadisi biz kendiliğimizden yazmadık; karşı gazetelerinden Kurye Doryan'dan olduğu gibi tercüme ederek koyduk, dedimse de sadrâzamın hiddeti topuklarına kadar çıkmış olduğundan:

— Onlar ecnebî gazeteleridir, yazabilirler, sen ne için yazdın? Ben sana şimdi gösteririm, diyerek seryaver albay Sami Bey'i çağırtıp:

— Al bunu, zaptiye nâzırına götür. Sen de yanlarında bulunduğun halde kendisini sorguya çeksinler. Sorgu evrakını da her akşam alıp bana getir, deyince her akşam sözünden bizim en az birkaç gün sorgu bahanesiyle orada alıkonulacağımızı anladım. Bizi derhal çal yaka zaptiye nâzırı Alyanak Mustafa Paşa'nın huzuruna götürdüler.

O gün akşama kadar, Halepli Hâfız Efendi'nin huzurunda ve Sami Bey de yanlarında olduğu halde, sorguya çekildim. Akşam oldu. Sami Bey evrakımı alıp götürdü. Bizi de oradaki doktor odasında tutuklu olarak alıkoydular.

Tam dokuz gece sorguya çekilip bu odada hapsolundum. Bereket versin ki Hüsnü Paşa'nın zabtiye divanı gibi temmuz ayında içeriye mangal koymak korkusu yoktu. Neyse uzun sorgu sual neticesinde, herhangi bir suçum bulunmadığı anlaşıldığından beraetime karar verildi ve bizi tekrar sadrâzamın huzuruna çıkardılar. Sadrâzam bana yine de:

— İçi barut dolu bir fıçının üstünde oturmuş sigara içiyorsun. Her ne ise bu sefer ucuz kurtuldun, bir daha böyle şeyler yazma, gibi azarlamalı sözler söyledikten sonra bıraktı.

Şu dokuz gece doktor odasında tutuklu kaldığım sıralarda sadrâzamın bir hilesine duçar olacağım ve yahut da şekerli kahvesini içeceğim korkusu zihnimi tırmalar dururdu (3). Ama böyle dehşetli günler ve geceler geçirmekte olduğum halde, sanki sohbetlerini çok arzu ediyormuşum gibi, akşamları odama sık sık zaptiye subayları gelirlerdi. Bunların konuşmalarının çoğu ise:

— Ben filân tarihte Selânik'te iken üç adam astım.

Bir başkası:

— Ben de iki adamın boynunu kestim, gibilerden hep cellâtlıkla ilgiliydi.

Bu sözleri kulağım her ne kadar işitmek istemezse de, bulunduğum durumdan dolayı olacak benim de ölüm diyarına gönderilmem için bu adamlardan birinin eline teslim edilmeyeceğim nereden belliydi? Bu endişe içimi kemirirken yine de onları dinlememek elimden gelmezdi.

İşin garibi şurasıdır ki, bir gece oda-

(3) Yazar «şekerli kahve» sözüyle öldürülebileceğini ya da en azından sürgün edilebileceğini ihtimalini kastediyor.

ma kâtip kılıklı, sakallı, Salih Efendi adında bir adam geldi. Kendi kendime: «Oh ne iyi, artık bu kâtip efendi ile güzel güzel sohbet ederim. Ne kadar olsa kalem efendisidir,» diye düşündüm. Kendisi, zaptiye kapısında mektupçuluk kalemi memurlarından olduğunu, bu gece nöbetçi olarak bulunduğunu anlattı. Ama bir kalem efendisinin, subaylar gibi, nöbetçi kalması benim zihnimi kurcalamaya başladı.

Her ne ise. Sohbete başladık. Konuşma arasında eski sadrâzam Âlî Paşa'nın ölüm bahsi geçti. Ben:

— Ah keşke bu adam ölmeseydi de daha bir zaman o yüksek makamda kalmış olsaydı. Devletin çok mühim birtakım işlerini ne güzel yoluna koyacaktı, dedim.

Karşımda oturan Salih Efendi ise birden dikeldi:

— Aman efendim, keşke altı sene evvel vefat etseydi daha iyi olurdu, diye cevap verdi.

Bunun üzerine ben:

— Acaba niçin? diye sordum.

Ne cevap verse beğenirsiniz:

— Efendim; bu adam son sadrâzamlığında tam altı sene bulundu. Benim vazifem, herhangi bir adam asılacağı zaman, onun idamına dair fermanı yüzüne karşı okuyup yarım lira ücret almaktır. Mezarında rahat etmeyesi Âlî Paşa, altı sene süren sadrâzamlığı sırasında hiç kimseyi idam ettirmedi; ben de bu yüzden bir kuruş alamadım. Artık varın siz hesap edin, altı yıl içinde kaç adam asılacak ve ben de kaç lira alacaktım. İşte o böylelikle beni oldukça mühim bir paradan mahrum etti. Bu insafa sığar mı?... Demesin mi?

Kâtip Efendi'nin bu sözlerine bir taraftan lâ havle okudum ama, korkumdan o gece gözüme bir damla uyku da girmedi.

Bu bahsi sonraları bir gün gazetede rahmetli ünlü edib Nâmık Kemal Bey'e açtığım zaman bana şunları söyledi:

— Kâtip Efendi'nin kendi hesabına olarak hakkı var. Çünkü bir senede on bin adam idam edilirse beş bin lira alacak demektir. Altı senede böylelikle otuz bin lira alacakken bunu kaçırmış oluyor. Bu arada altmış bin adam asılacakmış, onun umurunda mı? O ancak bu kadar büyük bir parayı elinden kaçırmış olduğu için, Âlî Paşa'nın ruhuna elbette Fâtiha okumayacak, tabiî böyle lânetler edecektir. Bu bir şey değil; bak ben sana daha alçakça bir şey anlatayım: Beni Kıbrıs'a sürdükleri zaman, muhafazamla görevli zaptiye bölük ağalarından Süleyman Ağa adlı birisi de hususî olarak bu iş için tâyin edilmiş, yanıma katılmıştı. Vapurda hep birlikte yemek yiyorduk. Bir aralık bu Süleyman bana dönerek: «Beyefendi, size dair bana bir ferman vermediler; acaba doğruca valiye mi gönderdiler?» diye sordu. Ben adamın ne demek istediğini anladım ama, bunu anlamazlıktan gelip: «Ne gibi bir ferman?» diye sual ettiğim vakit cevap olarak: «Beyefendi; bundan on sene evvel Sıvas'ın meşhur eşkıyâlarından Küçük Ali adlı birisinin idam fermanını götürmüştüm. Bunu Sıvas valisi Arnavut Zeynel Paşa'ya verdim. Ertesi günü hükûmet meydanında ferman okunduktan sonra Küçük Ali'yi cellâdın önüne oturtup idam ettiler. Beyefendi aklınıza bir şey gelmesin ama, sizin gibi çelebi bir bey için böyle bir ferman yoktur zannederim» gibilerden aklınca teselli olmak üzere, o zamana kadar hatır ve hayâlimden geçmemiş şeyleri hatırlatmak suretiyle, birtakım sözler söylemeye kalkışmasın mı? Biliyorsunuz; beni Gedikpaşa tiyatrosundan kaldırdıkları gece doğru Zaptiye kapısına götürmüşlerdi. Ben orada bir gece yattım. Ertesi günü vapura götürürlerken İstanbul zabıta müdürü Arnavut Kâzım Bey de beraberdi. Kendisiyle aramızda hemşerilik bulunduğu için ona: «Kâzım Bey keşke siz gelmeye idiniz» dediğimde, «Ne yapayım Kemal Bey, vazife vazifedir» diye cevap verdiydi. Zaten bir zabıta memuru bundan başka ne söyleyebilirdi?...

Rahmetli Midhat Paşa'nın Bağdad valiliğinden istifa ederek ve İstanbul'a gelmesine izin isteyerek, görevinden ayrılıp yola çıktığını Mahmud Nedim Paşa haber alınca telâşlanır. Hemen padişahın huzuruna çıkıp: «Midhat Paşa, başına buyruk olarak İstanbul'a geliyor. Sakın kendisine iltifat buyurmayınız; kötü niyetli kişilerdendir. Zinhar huzurunuza da kabul etmeyiniz. Zira kendisinde frengi denilen kötü hastalık vardır. Eğer irade buyurursanız kendisini Edirne valiliğine tâyin edip derhal vazifesi başına gitmesi için,

hususî bir trenle hemen Edirne'ye doğru yola çıkaralım. Bu husus için İrâde-i Seniyye Şeref-sâdır Buyrulsun». şeklinde telkinlerde bulunur ve hemen orada şifahen irâdeyi de alır.

Midhat Paşa Istanbul'a vâsıl olarak kendi konağına iner inmez: «Padişah hazretlerinin irâdesi ile Edirne valiliğine tâyin buyruldunuz. Edirne vilâyetinin şu günlerde çok kritik bir durumda bulunması sebebiyle, hiç vakit geçirmeden, trene binerek derhal yeni memuriyetinizin başına gitmeniz gerekmektedir. Bu emir de padişah hazretlerinindir. Yedikule istasyonunda hususî tren sizi beklemektedir, hemen yola çıkınız» yollu, sadrâzam tezkeresini alır. Ama alır almaz da işin içyüzünü sezinlediğinden derhal Mâbeyn-i Hümâyûn başkâtipliğine şu yolda bir tezkere takdim eder:

«Yedi sekiz seneden beri Bağdad'da bulunduğum ve daha şimdi gelip çoluk çocuğuma kavuştuğum sırada, sadrâzamın münasip olmayan arzı üzerine, Edirne valiliğine tâyin buyurulduğum ve vakit geçirmeden yola çıkmaklığımın padişahımızın irâdeleri iktizasından olduğu, sadrâzamdan aldığım tezkerede bildirilmektedir. Padişahımız efendimiz hazretlerinin her emir ve irâdelerinin yerine getirilmesi bizler için tabiî bir kulluk vazifesidir. Bununla birlikte, tahta çıkmış olduğu günlerden bu zamana kadar uzun müddet içinde bir kere olsun kendilerinin huzurlarına çıkabilmek şerefine nâil olmuş değilim. Kaldı ki padişahımız hazretlerinin mübarek yüzlerini görmeye aşk derecesinde bir iştiyak beslediğimden başka, görüşebildiğim takdirde kendilerine, son derece önemli bazı devlet meseleleri hususunda şifahen arzedeceğim mâruzatım da vardır. Bütün bu sebepler dolayısıyle ve her halde huzurlarına kabul buyrulmaklığım hususunun padişahımız hazretlerine mutlaka arz olunmasını ve ancak bundan sonraki emir ve irâdeleri her ne şekilde çıkacak onu yerine getirmeye hazır bulunduğumu...»

Yukarıdaki bu tezkereyi doğruca Mâbeyn-i Hümâyûn başkâtibine gönderdiğinde, yazı padişaha da sunulur. Bunu okuyan padişah: «Bu gece istirahat etsin, yarın saraya gelmesi için mâbeyn başkâtipliğinden cevap yazılsın,» der. Öyleyse hareket ederler. Ertesi günü sarayın özel ahırından gönderilen arabaya binerek Midhat Paşa Mâbeyn-i Hümâyûn'a vâsıl olur.

Midhat Paşa, başmâbeynci Hurşid Bey'e, kendisinin padişahın huzuruna yalnız olarak çıkarılmasını, yanına herhangi bir kimseyi asla katmamasını rica eder ve aynen, açıkça, şu sözleri de ilâve eder:

— Sadrâzam, kendi aleyhinde söyleyeceğim sözleri hemen oracıkta red ve tekzip ettirmek için, kendi taraftarlarından birisini mutlaka benimle birlikte padişahın huzuruna sokmak isteyecektir. Bunu önlemek için bu ricada bulunuyorum. Padişahın huzurunda yapacağım açıklamaların hiç birisi katiyen yalana dayanmamaktadır ve bunların hepsi de birer gerçeğin ifadesi olacaktır.

MİDHAT PAŞA'NIN SADÂRETİ

ÖTE yandan, Midhat Paşa'nın hem de saraydan gönderilen bir araba ile ve izzet ikramla, Mâbeyn'e gittiğini haber alan Mahmud Nedim Paşa telâşlanır; o gün vazifesi başına gitmez, konağında kalıp padişahın mührünü kendisinden almaya gelecek, yani azlini bildirecek adamın gelmesini beklemeye koyulur.

Midhat Paşa'nın gelmiş olduğu Sultan Abdülaziz'e bildirildiğinde, padişah, kendisinin huzuruna alınmasını irâde eder.

Mahmud Nedim Paşa'nın, başta kendisi olmak üzere, padişah huzuruna giren devlet adamlarının yapmasını icat ettiği aşağılık ve lüzumsuz davranışı Midhat Paşa da aynen yapamayacağından, eskiden beri süregelen usul ve âdetlere göre padişaha karşı olan saygı görevini yerine getirir. Ancak bu sırada, arkası sıra yaşlıca askerî müşirlerden birinin de, kendisiyle birlikte huzura girip alt yanında durduğunu görür. Bunun sadrâzamın casuslarından biri olacağını tahmin ederse de, artık ne olursa olsun, zihninde hazırladığı şeyleri söylemeye, bunlardan asla vazgeçmemeye karar vermiştir.

Padişah, Midhat Paşa'ya:

— Tuna valiliğinizdeki hizmetleri takdir ettiğim gibi bu defa da Bağdad vilâyetinde yaptıklarınızı ayrıca çok beğendiğimi söyleyebilirim. Şimdi Edirne'ye gidiyorsunuz. Bu geniş vilâyetin ıslâhı ve ba-

yındırlığı gibi önemli meseleleri ancak sizin gibi çalışkan ve ehil bir zata vermek gerekirdi. İşte sizi oraya bundan dolayı tâyin ettim. İnşallah burada da muvaffak olursunuz. Der.

Bunun üzerine Midhat Paşa, hiç çekinmeden, aşağı yukarı şu konuşmayı yapar:

— Ben kulunuz her bir emir ve irâdenizi tam bir kalb rahatlığı ve size bağlılıkla yerine getirmeye zaten mecburum. Ancak şu kadar var ki, bugün memlekette sadrâzam Mahmud Nedim Paşa kulunuzun kin ve garazına mâruz kalmadık tek bir memur bile yoktur. İşte ben âciz kulunuz da, o çeşitten bir muameleye mâruz kaldığım ve felâkete uğratılacağımı bildiğim için ihtiyatlı olmak zorunda kaldım. Bizler ve bütün halk toplu olarak ne kadar sizin iyiliğiniz için çalışmakta isek, sadrâzam da bunun tamamen tersini yapmaya çalışmaktadır...

Diye devam ederken, yanında duran o yaşlı müşir ağlayarak söze karışır:

— Efendimiz, der. Midhat Paşa kulunuzun sadrâzam paşa hakkında söyledikleri baştan başa gerçektir. Bu kış kıyamet günlerinde bendenizi de Erzurum'a gönderiyor. Devletin hizmetkârıyım, elbette gideceğim. Fakat çok iyi biliyorum ki oraya vardığım gün, daha makamıma oturmadan beni yeniden kaldırıp başka bir yere tâyin edecektir. Bunun şu kısa zamanda birçok ispatlı delilli örnekleri vardır. İhtiyar bir devlet hizmetkârıyım, merhamet buyrulsun.

Bunun üzerine padişah:

— Mustafa Paşa, eskiden beri oraları çok iyi bilip tanıdığın için, senin Erzurum'a tâyinini ben uygun gördüm. Emin olarak gitmeniz lâzımdır, buyurduktan sonra tekrar Midhat Paşa'ya dönüp:

— Uzun yoldan geldiniz. Bu gece de istirahat ediniz de, yarın gelip beni tekrar görmedikçe Edirne'ye hareket etmeyiniz, der.

Bunun üzerine Midhat Paşa huzurdan çıkar. Meğer kendisiyle beraber huzura giren bu zat Fosfor Mustafa Paşa imiş; Sadrâzam Mahmud Nedim Paşa'nın yaptıklarından en çok canı yananlardan biriymiş.

Midhat Paşa, ertesi günü, daha Mâbeyn-i Hümâyûn'a gitmeden, padişahın mührü Mahmud Nedim Paşa'dan alınmış ve Midhat Paşa huzura alınarak sadrâzamlığa tâyin edilmiş olduğundan, eskiden beri âdet olan usul üzere, düzenlenen alayla Bâbıâlî'ye gelmiştir.

Bu arada Midhat Paşa, Mahmud Nedim Paşa'nın yapmış olduğu kötü işleri ve bunların neticelerini temizlemeye çalışırken; Mahmud Nedim Paşa da Trabzon'a sürülmüştür. Kendisinin gadrini görenlerden, sürgüne gönderilmiş olanların rütbe ve nişanları yeniden sahiplerine verildiği gibi, Hüseyin Avni Paşa seraskerliğe, Şirvânîzâde Mehmed Rüştü Paşa dahiliye nezaretine, Hüsnü Paşa zaptiye müşirliğine tâyin olundular.

İtalya devleti tarafından Mahmud Nedim Paşa'ya verilen o itibarlı «Ansanyad» nişanı resmen kendisinden geri alındı. Hirlstaki Zoğrofos Efendi'ye dört yüz bin lira ile ihale edilmiş bulunan reji idaresi feshedildi ve tahvillerin yarıya indirilmiş bulunan faiz miktarı kararı da tekrar yükseltildi. Ama ne fayda ki, devletin maliye namusu üstüne vurulmuş olan leke Avrupa'ca artık temizlenmeyip, bugün bile hâlâ eski itibara ulaşılamadığı gibi, bu yüzden pek çok iş adamının, zenginin iflâs etmesine de sebebiyet verilmiş oldu.

TEKRAR MAHMUD NEDİM PAŞA

AHMED Midhat Efendi, Midhat Paşa sayesinde, matbuat müdürü oldu. «Devir» ve «Bedir» isimleriyle gazeteler çıkardı ise de, bunların her ikisi de ancak dörder, beşer gün çıkarıldıktan sonra kapatıldı. Sonra «Tercüman-ı Hakikat» diye bir gazete çıkardı. Bu gazetenin tutunmasını temin için bizim «Basîret» gazetesi, ortada hiçbir sebep yokken kapatıldı ise de, sadrâzam Midhat Paşa, bu garazkârca davranışı haksız görerek, hemen işe müdahale etti. Birkaç gün sonra yeniden çıkarabileceğimiz hususunda kendisinden resmî bir yazı aldık.

Midhat Paşa kısa zamanda pek işler gördü ve görmeye de devam edecekti; fakat bazı kin ve garaz sahipleri tarafından, her zaman olageldiği üzere, padişah yine kandırıldı. Bunun neticesi olarak da mühür kendisinden alındı ve Mütercim Mehmed Rüştü Paşa sadrâzamlığa getirildi. Bundan kısa bir zaman sonra da Mahmud Nedim Paşa — ikinci defa olarak — yeniden sadrâzamlık makamına oturdu.

Çerkes Edhem tarafından öldürülen Sadrâzam Hüseyin Avni Paşa.

Mahmud Nedim Paşa'nın bu ikinci sadrâzamlığı Istanbul halkı üzerinde o kadar menfî tesirler yaratmış, umumî heyecan ve kaynama o derecelere gelmiştir ki, sokaklarda halk sık sık bir araya gelerek:

— Mahmud Nedim Paşa'yı istemeyiz, onun şeyhulislâmı olan Hasan Fehmi Efendi'yi de istemeyiz!... Diyerek haykırmışlar, hattâ bu adam Bâbıâlî'ye gelirken yolunu kesip yüzüne karşı: «Vatan ve millet haini!...» diye bağırmışlardır. Bu kaynaşma ancak aşırı bir hâl aldıktan sonradır ki, nihayet durum Mâbeyn-i Hümâyûn'a kadar aksetmiş, bunun üzerine, habersizce, padişahın mührünü kendisinden geri almak için Bâbıâlî'ye gelen mâbeynci, kendisinden mührü aldıktan sonra bu adam, telâşından, nafia nezâreti (4) önüne kadar yürüyerek kaçmış, arabası arkasından yetiştirildikten ve ona bindikten sonra kapağı zorla evine atabilmiştir.

Mütercim Rüşdü Paşa, beşinci defa olmak üzere sadrâzam olmuş, Hayrullah Efendi ise, ikinci defa olarak bu makama getirilmiştir.

Mahmud Nedim Paşa, bu ikinci sadrâzamlığında da pek acaip işler görmüştür. Yaptığı ilk işlerden biri, basına sansür koymak olmuştur.

Sansürün ilk günü «Basîret» gazetesi birinci sayfasının en başına: «Bugün makinemiz kırılmış olduğundan gazetemiz bu suretle yayımlanmıştır» diye büyük bir başlık koyarak birinci, ikinci ve üçüncü sayfaları da beyaz ve ancak dördüncü sayfasında sadece ilânlar bulunduğu halde dağıtılmak suretiyle bu sansürü kendi imkânlarına göre protesto etmiştir.

Sadrâzam Paşa bunun üzerine son derece hiddetlenmişse de, ertesi günü sansürü kaldırmaya mecbur olmuş, zaten hemen ardından kendisinin memuriyetine de son verilmiştir.

Mahmud Nedim Paşa'nın en kızdığı şeylerden biri «Basîret» idi. Gerek birinci, gerek ikinci sadrâzamlıklarında bize karşı elinden gelen şiddeti göstermek ister idiyse de, uygunsuz hâllerini daha da fazla yazıp halka bildiririz korkusuyle, bu şiddetini pek gerçekleştiremezdi.

Basîret, Mahmud Nedim Paşa'nın idaredeki kötülüklerini her zaman ele alsa, sadrâzama hemen matbuat müdürü Said Bey'i — hâlen Şûray-ı Devlet Tanzimat Dairesi Reisi, Kemal Paşazâde Said

(4) Şimdiki Millî Eğitim Müdürlüğü binası.

Beyefendi'dir — huzuruna çağırtıp:

— Canım biz bu gazete ile ne vakte kadar böyle uğraşacağız? Baksanıza yine neler yazmış. Şimdi bu gazeteyi, artık bir daha çıkmamak üzere, hemen kapatınız, diyerek kesin emirler verir; fakat sonra bundan kendisi de korkmuş olmalı ki: «Son bir defa daha kendisine tenbihte bulunmakla yetininiz» emriyle, evvelce vermiş olduğu emri geriye alırdı.

Fakat böyle tenbihler Said Beyefendi'ye bir kere yapılmayıp zaman zaman ve sık sık tekrarlanır; biçare Said Beyefendi bu yüzden Bâbıâlî'nin ta alt başından üst başına bazen günde birkaç defa çıkar inerdi. Sadrâzamdan aldığı emri yerine getirmek için: «Peki efendim, şimdi emrinizi yerine getirip gazeteyi kapatırım» deyip odadan çıkınca, tekrar döndürür: «Bakınız müdür efendi, haydi bu sefer de müsamaha edelim; yalnız siz sıkıca tenbih ediniz, bir daha böyle şeyler yazmasın» diye verdiği ikinci emir üzerine, Said Bey beni yanına çağırtır, üst üste tenbihlerde bulunurdu. Ancak biz, Said Bey'in böyle tenbihler yapmaya memur ve mecbur bulunduğunu pek iyi anlamış olduğumuzdan, onun konuşmalarından: «Sadrâzamın söyledikleri böyle ama yine de siz bilirsiniz» gibilerden üstü kapalı mânâlar çıkarırdık.

ODESA SEYAHATİM

ŞİRVÂNÎ-ZÂDE'NİN bir kusuru varsa o da, İran hükümdarı Nasreddin Şah'ın İstanbul'a gelişi sırasında, vaktiyle Halil Şerif Paşa'nın hariciye nâzırlığı zamanında Osmanlı devleti ile İran devleti arasında — Osmanlı devletinin büyüklüğüne ve haysiyetine uygun olarak yapılmış bulunan — bir anlaşmayı, Şah Nasreddin hazretlerinin Yeniköy'de kaldığı yalıya gidip orada bir şerbet içmek pahasına, belki daha da başka sebeplerden dolayı, zayıflatmış olması, yani bu anlaşmanın bizim için çok iyi bazı maddelerini feshetmiş bulunmasıdır.

Bu sırada Rusya imparatoru Hocabey'e, yani Odesa'ya, bir askerî manevrada bulunmak üzere geleceğinden — komşuluk dolayısıyle bir nezaket göstermek üzere — padişah tarafından kendisine «Hoş geldiniz» makamında bir mektup yazılarak, bu mektubun Hariciye Nâzırı Râşid Paşa tarafından Rusya çarına gönderilmesi uygun görüldü (5).

Bu işle görevli heyete benim de beraber gitmekliğime, sadrâzam Şirvânî-zâde Rüşdi Paşa tarafından müsaade edildiğinden, hep birlikte Mecidiye vapuruna binerek Odesa'ya gittik. Bu heyetin içinde «Mizan» gazetesi sahibi Mehmed Murad Bey de vardı. Bizim Odesa'ya vardığımızın ertesi günü imparator ve imparatoriçe oraya geldiler.

Askerî manevraların yapılıp tamamlanmasından sonra, imparator tarafından Osmanlı heyetine nişanlar verileceği bildirildi. Bunun için de Hariciye Nâzırı Râşid Paşa'dan, heyetteki kimselerin isimleri ve unvanları bulunan bir liste istendi. Bu sırada General İgnatiyef, «Basîret gazetesi sahibi Ali» diye listede adımı gördüğü zaman:

— Biz, bu adama nişan falan vermeyiz; zira gazetesinde daima Rusya aleyhinde ve İslâm birliği konusunda yazılar yazarak, Kırım'daki Müslüman ve Türk halkın fikirlerini bulandırmaktadır. Listeden bu adamın adının çıkarılması lâzımdır. Çıkarmazsanız listeyi imparator hazretlerine takdim edemeyiz» demişse de, Râşid Paşa: «Ben ona tenbih ederim, bir daha yazmaz» diye cevap vermiş, bunun üzerine bize de nişan verilmişti.

Râşid Paşa, bu nişanı bana verirken, İgnatiyef ile arasında geçen konuşmayı bana anlattı. Ben de:

— Memleketimin ve milletimin menfaati uğrundaki hizmetimi, bir değil ya, böyle bin nişan bile verecek olsa terk etmem ve nişanı da kabûl etmiyorum, diye reddettim.

Tanrı kendisine bol bol rahmet eylesin, bunun üzerine Râşid Paşa bana şöyle söyledi:

— Tabiî ki, ben de senin fikrindeyim. Unutma ki ben «yazdırmam» demedim, tenbih ederim dedim. Bir hükümdarın hediyesini reddetmek olmaz. Hele sen bunu al da, yine de bildiğinden geri kalma.

---

(5) Bu nezaket jesti, yazık ki, sonradan çok kötü bir netice vermiş; ondan sonra Rus çarları ne zaman — dinlenmek için bile olsa — Karadeniz kıyısına inseler, Osmanlı hükümeti tarafından bunlara (Hoşgeldiniz) heyetleri yollamak âdeta mecburi bir devlet geleneği haline gelmiştir.

Diyerek nişanı bana verdi. Odesa'da on gün kadar kaldık. Bir seferinde buradaki müzeyl de gezdik. Müze oldukça büyük bir binada idi ve burada sergilenen eski eserlerin çoğu Osmanlılar'a ait eşya ve silâhlardı. Bunlar arasında meşhur hattat Hâfız Osman'ın eliyle yazılmış çok nefis bir Kur'ân-ı Kerîm ve birçok Osmanlı sancakları vardı.

Odesa Valisi, Hariciye Nâzırı Râşid Paşa ile görüşürken:

— Ruslar'ın bu ülkeyi Türkler'in elinden alışının bu sene yetmişinci yıldönümüdür. Ben buranın üçüncü valisiyim, gibi nezaketsiz konuşmalar da yapmıştır.

Yukarılarda uzun uzadıya hikâye edildiği üzere, Mahmud Nedim Paşa'nın ve onun taraftarlarının devlet işlerini berbat etmeleri ve Sultan Abdülaziz rahmetlinin ahlâkını bozup, kendisine milletini küçük ve hor gördürmek gibi aşağılık hisleri aşılamış olmaları ve o zaman İstanbul'da bulunan Rusya elçisi İgnatiyef'in devlet ve hükümet işlerine burnunu sokmaya imkân bulması; bunun neticesi olarak en büyüğünden en küçüğüne kadar işleri tamamen kendi maksat ve muradına göre yürütebilmek çaresini elde etmesi, vatanını, milletini seven herkesi yürekten yaralamakta idi. Memleketin her tarafında ihtilâl ve karışıklığın temelleri atılıyor ve bunlar gittikçe genişliyorken, padişahın günden güne israf ve idaresizliği artırıp, aslında Rumeli ordusu için gerekli malzemeyi tedarik için Galata sarraflarından yüksek faizlerle borç olarak alınan paraları da — hususî yaverleri ile kaldırtarak — birtakım aşağılık kimselere ve dalkavuklarına dağıtması gibi sebepler, halk arasında büyük hoşnutsuzluğu ve dedikoduyu davet ediyordu. Bu arada bir de padişahın — kendisini korumak üzere — Rusya'dan hususî olarak asker getirteceği söylentisi — ki bunun aslı yoktu ve tamamen bazı kötü niyetlilerin kasten uydurdukları bir dedikodu idi — altı yüz yıllık koca bir devletin hızla çöküntüye doğru gitmekte olduğunun belirtileriydi.

Devletin en büyük tehlikeden bir an önce kurtarılması zamanının gelmiş olduğunu gören Hüseyin Avni Paşa, Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesi gerektiği fikrini ilk olarak Sadrâzam Mehmed Rüşdü Paşa'ya açmış, bu hususta Midhat Paşa ile de görüşülmüş ise de, Rüşdü Paşa:

— Böyle büyük bir meselenin icrasına girişmeden önce, enine boyuna düşünmek lâzımdır. Acele işe şeytan karışır, demiş, bunun üzerine Hüseyin Avni Paşa (6) sadrâzama:

— Demek oluyor ki siz, vatanın ve milletin tehlike ve muhatara içinde yuvarlandığını gördüğünüz hâlde, bu felâketli hâlin zararlı neticelerini gönül rahatlığı ile bekleyebiliyorsunuz? Diyerek, kınamalarda bulunmuştur.

Sadrâzam Mehmed Rüşdü Paşa, Hüseyin Avni Paşa'nın müşirden nefere kadar en büyük ve en küçük rütbeli askerler tarafından çok fazla sevilmekte olduğunu ve yaptığı tehdidi mutlaka yerine getirmek gücünde bulunduğunu, bundan başka onun Avrupa'ca bile itibara sahip ve takdir edildiğini bildiğinden dolayı, böyle bir adama karşı bu işe razı olmadığını açıkça söylemekten çekinip susmuştur. Bu konuşma meclisinde bulunan Midhat Paşa ise, tahttan indirme işinin haklı ve şeriata uygun olması için şeyhulislâmdan fetva almanın gerekli bulunduğu fikrini ortaya atmıştır.

O zamanın şeyhulislâmı bulunan Hasan Fehmi Efendi, Sultan Abdülaziz'in her türlü lutuf ve ihsanlarına nâil olmuş bir kımse idi. Aslında herhangi bir değeri ve meziyeti bulunmadığı hâlde, sırf yaltakçılığı ve iki yüzlülüğü sayesinde bu makama yükselmiş bulunuyordu. Bundan dolayı eğer kendisinden bu iş için fetva vermesi istenecek olursa, bunu vermeyi reddedeceği gibi, durmadan padişahı bile haberdar edeceği ve maazallah birçok kan dökülmesine sebep olacağı göz önünde tutularak, sağlam ve samimî dindarlığı, bununla birlikte ciddî vatanseverliği herkesçe kabûl edilen ve vatanın, devletin karşı karşıya bulunduğu büyük tehlikelerden dolayı yüreği kan ağlayan Hasan Hayrullah Efendi'nin (7) şeyhulislâmlığa getirilmesi, fetvânın da ondan alınması düşünülmüş, kendisiyle görüşülerek bu işe karar verilmişti.

Şimdi asıl mesele, Hasan Hayrullah

---

(6) Hüyesin Avni Paşa'nın Abdülaziz'i tahttan indirmek arzusunda, ona beslediği şahsî kinin büyük rolü bulunduğu söylenir. Çünkü Paşa, sürgün olarak Isparta'ya gönderilmesini bir türlü hazmedememişti.

(7) Hayrullah Efendi, müellifin yazdığı gibi bir vatansever değil, çok aşağılık bir yobazdı.

Efendi'nin şeyhulislâmlığa tayin ettirilmesiydi. Bunun için akla yatkın bir sebep göstermek lâzımdı. Buna da çare düşünülüp bulundu. Zaten din adamları ve medrese talebesi Hasan Fehmi Efendi'yi hiç sevmiyorlardı. Bunlar, ayrıca, o zaman Fatih zaptiye kumandanlığında bulunan Mîralay Abdülkerim Bey vasıtasıyle Hasan Fehmi Efendi'ye karşı kışkırtıldılar. Bunun neticesinde hepsi birden ayaklanarak:

— Şeyhulislâmı istemeyiz!... diye bağrışmaya başladılar.

Padişaha: «Ulemâ ve medrese talebesi Hayrullah Efendi'yi severler; eğer şeyhulislâmlığa o getirilirse bu ayaklanmanın önü alınır» gibilerden telkinler yapıldı, hattâ bir çeşit zorlanıldı. Hayrullah Efendi Mâbeyn-i Hümâyûn'a çağırılıp huzura kabûl edildi. Sultan Abdülaziz bu durumdan hoşnut değildi. Bunu, Hayrullah Efendi'nin yüzüne karşı açıkça söylemekten de çekinmedi:

— Ben, seni şeyhulislâm falan yapmazdım ama, anlaşılıyor ki öyle istiyorlar. Bundan dolayı bu hizmeti sana veriyorum, dedi.

Böylelikle Hayrullah Efendi şeyhulislâmlığa tayin buyurulmuş oldu.

SULTAN AZİZ HAL'EDİLİYOR

ŞEYHULİSLÂMLIĞA getirildiği takdirde fetvâ vermeyi vaadetmiş olan Hasan Hayrullah Efendi, padişahın bu sözlerinden bütün bütün ürkerek, kendi selâmetini de fetvâ vermekte görmüş ve bu husus için Hüseyin Avni, Mehmed Rüşdü ve Midhat Paşalar'la kendisi ve Şerif Abdülmuttalib Efendi'den ve daha başka bazı kımselerden meydana gelmiş bir toplantıda — ki buna gizli bir meclis demek doğru olur — istenilen fetvâyı derhal vermiştir.

Bunun üzerine Hüseyin Avni Paşa; Askerî Şûrâ Reisi, Redif ve Mekteb-i Harbiye Nâzırı Süleyman Paşalar ile konuyu enine boyuna görüştükten sonra, tahttan indirme işinin kara tarafından gerekli hazırlıklarını düzenledikten başka, Bahriye Nâzırı Kayserili Ahmed Paşa'ya da durumu açarak, Beşiktaş önünde bulunan harp gemilerinin, hattâ icabederse kullanılmak üzere, toplarının da her an için hazır bulundurulmaları emrini vermiştir.

Havanın yağmurlu bulunduğu bir salı gecesi, gecenin geç saatlerinde, Nâzır Süleyman Paşa, Harbiye Mektebi subayları ile talebelerini huzuruna çağırarak onlara tahttan indirme işinin sebep ve lüzumunu gayet açık ve etkili bir surette anlatmış; esasen sahip olduğu güzel konuşma ve karşısındakileri inandırma gücüyle düşüncelerini orada bulunanların hepsinin kalbine yerleştirmiştir. Bu işin bitmesinden sonra, oradakilerin hepsi önlerine konan Kur'ân'a el basarak: «Bu işin gerçekleştirilmesinde ölmek var, dönmek yok» diye yemin edip, hepsi derhal silâha sarıldıklarından, Süleyman Paşa bunları alarak sessizce Dolmabahçe Sarayı'nı kara tarafından kuşatmıştır. Beyoğlu kışlasındaki topçu askerleri de bu kuşatmaya katıldıkları gibi, harp gemileri de top başı edip, sandal ve flikalar sarayın önüne dizilmişlerdir.

Hüseyin Avni Paşa, beraberinde bazı kimseler olduğu halde, saraya gidip, uykuda olan padişahı, Musahip Cevher Ağa'yı göndererek uyandırtmıştır. Cevher Ağa'nın:

— Hüseyin Avni Paşa şimdi sizi görmek istiyor, demesi üzerine, padişah:

— Bu ne iştir? Bu vakitte beni ne yapacak? diye sormuş; Ağa, kendisine işin önemini anlatmış, ayrıca sarayın etrafını sarmış olan kuvvetleri göstermiştir.

Bundan sonra Hüseyin Avni Paşa, Sultan Abdülaziz'in yanına girip:

— Padişahım; bu dakikaya kadar padişah idiniz. Şimdi sizi millet tahttan indirip, Sultan Murad hazretlerini tahta çıkardı. Yeni padişahın irâdeleri gereğince sizi Topkapı Sarayı'na götüreceğim, buyrunuz... demiştir.

Sultan Abdülaziz, üç çifte bir kayığa bindirilerek, Topkapı Sarayı'a götürülmüştür.

Öte yadan Hüseyin Avni Paşa, Sultan Murad'ı alıp doğruca Seraskerlik dairesine götürdükten sonra, şeyhulislâm, vükelâ, müşirler, devlet ileri gelenleriyle, din büyükleri de oraya çağrılmıştır. Orada hazır bulunanlar içinde herkesten önce Şerif Abdülmuttalib Efendi yeni padişaha biat etmiş, bundan sonra orada bulunan ötekiler de biat merasimini yerine getirip tamamlamışlardır.

Güneşin ilk ışıklarıyle beraber Osmanlı paytahtının ufuklarında gümbürtüleri

Basîretçi Ali Efendi'nin seyahati sırasındaki Münih'ten bir görünüş.

duyulmaya başlayan topların sesi ve şehrin her köşesine taraf taraf çıkarılan tellâlların haykırışları, şehir halkına durumu ilân eylemiştir.

Sultan Abdülaziz, Topkapı Sarayı'nda kalması için, kendisine ayrılan eski tarzda yapılmış, som yaldızlar içinde bulunan kubbeli odada otururken, bin bir türlü endişe ve kuruntulara kapılmıştır. Zira II. Sultan Bâyezid zamanında yapılmış olan bu oda, birkaç padişaha uğursuz bir durak yeri olmuştur ve kendisi de bunu bilmektedir. Bundan dolayı çok üzülmüş ve: «Acaba bana da mı birşey olacak?» diye düşünmeye başlamış olduğundan, ertesi gün, kendisine deniz kenarında oturabileceği bir yer ayrılması için, Sultan Murad hazretlerine bir tezkere yazarak, ricada bulunmuştur. Yeni padişah bu ricayı derhal yerine getirttiğinden, kendisi Çırağan Sarayı yanındaki özel bir daireye götürülmüştür. Orada, tahttan indirilmiş olmayı bir türlü hazmedemiyen ve bunu şahsı için büyük bir zillet olarak kabûl eden, bütün bunlardan başka tahttan indirildiği sırada kendisine yapılan kötü davranışları da gururuna yediremiyen Abdülaziz, küçük bir makasla bileğinin damarlarını kesip, bütün kanını akıtmak suretiyle intihar etmiştir (8).

Eski padişahın intiharı haberi alınır alınmaz, İstanbul'un bütün tanınmış hekimleri ile yabancı elçiliklerin heklmlerinden kurulmuş bir heyet gidip kendisini muayene etmiştir. Bundan sonra cenazesi tekrar Topkapı Sarayı'na götürülerek orada yıkanmış, kefenlenmiş, padişah cenazelerine lâyık ve münasip bir surette ve büyük bir merasimle Divanyolu caddesinden II. Sultan Mahmud'un türbesine getirilip, burada, babasının yanına gömülmüştür.

ÇERKES HASAN VAK'ASI

BU olaydan iki gece sonra vekiller meclisi, Midhat Paşa'nın Beyazıt'ta Tavşantaşı'ndaki konağında toplanmıştı. Serasker Hüseyin Avni Paşa'ya olan şahsî kin ve düşmanlığından dolayı (9) kendisini öldürmeye azmetmiş olan Nizamiye kol-

(8) Sultan Aziz'in Hüseyin Avni Paşa tarafından öldürtüldüğü kesindir.

(9) Çerkes Hasan Bey, Sultan Aziz'in kayınbiraderi idi. Hüseyin Avni Paşa'dan öldürülen padişahın ve hakaret edilen kızkardeşinin intikamını almak istiyordu.

ağalarından Çerkes Hasan Bey; önce Hüseyin Avni Paşa'nın konağına gitmişti. Orada kendisine bütün nâzırların ve Paşanın da, Midhat Paşa'nın konağında bulundukları söylenince doğru oraya geldi. Alt katta hizmetkâr ve ağaların hepsi tavla, iskambil gibi oyunlarla meşguldü. Çerkes Hasan Bey, bundan istifade ederek yavaşça merdivenden yukarı çıkarsa da, orada içeri kimseyi bırakmamakla görevli bulunan, Midhat Paşa'nın hizmetkârlarından Ahmed Ağa'ya tesadüf eder. Hasan Bey içeriye girmek ister. Ağa:

— Yasaktır, diye engel olur.

Bunun üzerine Hasan Bey:

— Serasker Paşa'ya çok önemli ve acele bir telgraf vardır; beni Tayyar Paşa gönderdi, der.

Bunun üzerine Ahmed Ağa:

— Öyle ise aşağıda Serasker Paşa'nın yaveri var; telgrafı ancak o götürebilir, git onu çağır, diye diretirse de Hasan Bey:

— Ben padişahımızın sayesinde kolağası rütbesinde bir subayım. Gidip benim çağıracağıma, sen git de buraya getir, der.

Ahmed Ağa:

— Peki, ben gidip çağırayım, siz burada bekleyiniz; fakat dikkat ediniz: İçeriye kimsenin girmemesi için çok sıkı tenbih var, sözleriyle aşağıya iner.

Bu sırada meydanı boş bulan Hasan Bey odaya girer ve herkesçe bilindiği gibi, Serasker Hüseyin Avni Paşa ile daha başka birkaç kişiyi öldürür, bir kısmını da yaralar.

Sultan Abdülaziz'i feci bir şekilde kendisini öldürmesi ve onun hemen ardından da Çerkes Hasan olayının meydana gelmesi yeni padişah Sultan Murad hazretlerine çok kötü tesirler yaptığından, ruh bakımından sarsılmış ve bir nevi hastalığa yakalanmış bulunuyorlardı. En kuvvetli ve mesleğinde üstün hekimler tarafından tedavisine büyük dikkat ve özen gösterilmekle beraber — hastalıkları her ne kadar halktan gizli tutulmaya çalışıldı ise de — nihayet bunun imkânı kalmayıp herkes duymuştu.

Padişahın kılıç kuşanma alayının gecikmesi halk arasında bazı dedikoduların ve şüphelerin doğmasına yol açıyordu. Hükümet ise bunu, merasimin çok mükemmel bir tarzda yapılması gereken hazırlıklara bağlamak ister gibi görünüyordu. Ne var ki, kılıç kuşanma alayının şu günden bu güne, bugünden başka bir güne atılması, artık söylentileri iyiden iyiye arttırmıştı. Herkesin ağzında bin bir türlü sözler dolaşmaya başladığından ve bunun, sonunda, çok kötü bir neticenin doğmasından korktuğundan dolayı nihayet Sadrâzam Mehmed Rüşdü Paşa, Şeyhulislâm Hasan Hayrullah Efendi ve Şûrây-ı Devlet Reisi Midhat Paşa, yeni bir toplantı yaptılar. Bu toplantıda bu duruma mutlaka bir son verilmesi gerektiği meselesi konuşuldu. Varılan karar şu idi:

Padişahın hastalığının artık tedavi kabûl etmeyecek bir derecede bulunduğu anlaşılmış olduğuna ve bunun tedavisinin de imkânsız bulunduğuna göre artık kendisini halifelik ve padişahlık makamında tutmak caiz değildi. Bu durumu belirten bir fetvâ verilecek ve bu fetvâya göre de yeni veliaht, padişah olarak tahta çıkarılacaktı. Ancak bu iş yapılmadan önce üzerinde durulması çok lüzumlu bir konu vardı: Kâğıthane köşküne gidilecek, burada veliaht Abdülhamid Efendi ile görüşülecekti. Kedisi tahta geçtikten sonra Kanun-ı Esasî'yi (Anayasa) ilân etmeyi ve ülkede meşrutiyet idaresini kabûl etmeyi kesinlikle kabûl ederse tahta çıkarılacaktı.

Abdülhamid, son derece istekli olduğu saltanatı elde etmek için, ileri sürülen bu şartları derhal kabûlde acele gösterdi. Hattâ gelenlere: «Sizler benim babam yerinde kimselersiniz. İsteklerinizi ve milletin isteğini kabûl etmek ve bunları gerçekleştirmek benim tabiî bir borcum ve görevimdir» diyerek ve yeminler ederek meşrutiyeti ve Kanun-ı Esasî'yi tahta geçer geçmez ilân edeceğini bildirdi. Bunun üzerine, hemen ertesi günü Abdülhamid'in tahta geçtiği ilân edildi. Kendisine Topkapı Sarayı'nda alelacele biat merasimi yapıldı. Bir hafta sonra da Sultan Murad için yapılmış hazırlıklardan istifade edilerek Kılıç kuşanma alayı tertip edildi.

Yeni padişah tahta çıktıktan sonra, Sultan Murad hazretleri, Çırağan Sarayı'nda kendisi için hazırlanan özel daireye götürüldü (Bu zât, o dairede yirmi beş sene bin türlü elemlere ve kederlere uğrayarak ve her türlü mahrumiyetler içinde ezilerek mahbus kalmış ve nihayet ve-

fat ettiğinde, herkesçe bilindiği üzere, Yenicami mezarlığına götürülüp orada gömülmüştür).

SULTAN HAMİD'İN SALTANATI

ABDÜLHAMİD tahta çıktığı sıralarda Rumeli karmakarışıktı. Sırplar ve Karadağlılar ayaklanmış, devlete karşı isyan etmişlerdi. Bu meselelerin bir çözüme bağlanması için İstanbul'da Tophane kasrında, Avrupa devletleri delegelerinin de katıldığı bir konferans toplanmıştı.

Osmanlı devletinin artık son nefesini verme zamanının geldiği kanaatinde bulunan Avrupalılar'ın verecekleri kararla devleti tamamen mahvolup ortadan kalkacağını açıkça görüp sezen Türk devlet adamları, meşrutiyet idaresinin ve Kanun-ı Esasî'yi ilân etmenin tek kurtuluş çâresi olduğunu kesinlikle inanmış bulunduklarından dolayı, Midhat Paşa'nın sadrâzamlığı sırasında hazırlamış olduğu Kanun-ı Esasî'yi yüz bir pare top attırmak suretiyle ilân etmişlerdi. Fakat Rusya ile savaşa girildi ve sonunda yenildik.

ÇIRAĞAN BASKINI

SULTAN Abdülaziz zamanında Avrupa'ya gitmiş olan İslâm din bilginlerinin en seçkinlerinden ve Osmanlı devletinin ileri gelen devlet adamlarından Ali Suavi Efendi, Abdülhamid'in tahta çıkmasından sonra İstanbul'a gelmiş, bir müddet mâbeynde kaldıktan sonra Galatasaray Lisesi müdürlüğüne tâyin edilmiş idi. Bugüne kadar hâlâ neden olduğu bilinmeyen bir sebepten dolayı, bir zaman sonra bu mektebin müdürlüğünden azlolundu. Bu zat, tanınmış Osmanlı yazarlarından olup kendisini pek iyi tanıdığım için, zaman zaman evine gidip Basîret'e konmak üzere, felsefe ve siyasetle ilgili makalelerini alır ve gazetemde neşrederdim.

1878 senesi mayısının yirmi birinci cumartesi günü akşam üzeri, kendisinin hizmetkârı vasıtasıyle kısa bir yazısını daha aldım. Aldığım yazıda aynen şu sözler bulunmakta idi:

«Osmanlı devletinin dış politikası şu sıralarda birtakım zorluklar içinde bulunmakta ise de, bunun iyi ve güzel bir neticeye bağlanması yolu öyle pek de imkânsız değildir. Pazartesi günü gazeteniz ile neşredeceğim makaleyi okumalarını bütün baştaki adamlara ve bütün halka tavsiye ederim».

Bu kâğıdı, Ali Suavi'nin ricası dolayısıyle, aynen ve altında imzası da bulunduğu hâlde Basîret'e koyduk. Herkes, pazartesi günü için Ali Suavi Efendi'nin yazacağı önemli siyasî makaleyi beklemekte idi.

Mayısın yirmi üçüncü pazartesi günü Filibe, Hasköy ve daha başka Rumeli halkından — son muharebe dolayısıyle İstanbul'a göç etmiş — beş, altı yüz ve başka bir söylentiye göre bin kadar muhacir, Ali Suavi Efendi ile birlikte Çırağan Sarayı'na hücum ederek, Sultan Murad'ı oradan alıp «Padişahım Çok Yaşa» haykırışlarını göklere yükselterek Seraskerlik kapısına götürüp orada yeniden tahta çıkarmak teşebbüsünde bulunurlar. Fakat Ali Suavi Efendi'nin tertibiyle hazırlanmış ve bu işte hizmet etmek için söz vermiş olan Taksim'deki Taşkışla taburları — hangi sebeple ise bu meçhul kalmıştır — muhacirlerin belki de vaktinden önce hücuma geçip işe başlamış olmalarından dolayı, onlara yardım etmek yerine, karşılık vermeye mecbur kaldıklarından, işler bozulur. O zaman Beşiktaş zabıtasında görevli bulunan ve sonraları bu hizmetinden dolayı müşirliğe kadar yükselen Hasan Paşa (Yedi - Sekiz Hasan Paşa) beraberindeki zaptiyelerle yetişir. Çarpışma sonunda iki yüzden fazla muhacir öldürüldükten başka, saraya girmiş ve arkadan gelen bu ansız hücum üzerine pencereden dışarı atlamaya çalışan Ali Suavi Efendi de, bizzat Hasan Paşa'nın elindeki sopa ile başına vurması neticesinde, cansız bir şekilde yere serilir.

Uzun uzadıya hazırlıklar, konuşmalar, tertipler sonunda meydana getirilen bu teşebbüs, böylece yarıda kalmış, ayrıca Abdülhamid'in vehminin artıp, zulmünün çoğalmasına bir başka sebep teşkil etmiştir.

Çırağan baskını ile ilgili olarak saray dolaylarında ve içinde öldürülmüş olan muhacirlerden başka, askerler ve zaptiyeler vasıtasıyle yakalanan iki yüz kadar kişi, Yıldız Sarayı'na götürülerek burada hapsedildikleri gibi, ayrıca İstanbul'da Sultan Murad hazretlerinin yakınları ve mensupları olarak bilinenlerden ne kadar kimse varsa, bunların hepsi derhal birer birer toplattırıldı ve ötekiler gibi Yıldız'a götürülerek hapse kondular.

Bu olayı enine boyuna araştırmak ve esas mahiyetini ortaya çıkarmak üzere Mâbeyn Başkâtibi Said Bey'in — eski sadrâzamlardan Said Paşa — başkanlığı altında sadrâzam Sâdık Paşa, bütün nâzırlar ve bazı müşirlerden meydana gelen bir komisyon teşkil edildi ve hemen çalışmaya başladı.

Çırağan Sarayı baskınının ertesi günü ben, gazetede oturuyordum. İki saray hafiyesi geldi: «Seni saraydan istiyorlar» diyerek beni aldılar ve Yıldız'a götürdüler.

Gelip beni alarak Yıldız'a götürürlerken ben de, derin bir elem ve hüzün içinde idim; son derece korkmuş ve telâşlanmıştım.

CEHENNEM MEHMED'İN KARŞISINDA

SARAYA varınca Sansar Mahmud'un odasına alındım. O gece bu odada kanape üzerinde yattım. Ertesi günü zaptiye nezâretinin en müthiş müstantiklerinden Fındıklılı Cehennem Mehmed Efendi'nin kahır ve azap eline teslim olundum. O zamanın âdeti gereğince önemli görülen adamları, geceleri sorguya çekerlerdi. Beni de öyle yaptılar. Mehmed Efendi akşamın erken saatinden, sabahlara kadar beni sorguya çekti. Gündüz sorgu işini durdurdu ve ertesi akşam aynı şekilde yine sorgu faslı başladı. Tam bu sırada mâbeynden bir yaver gelip Cehennem Mehmed Efendi'yi Mâbeyn dairesine götürdü. Bir saat orada kaldıktan sonra geri dönen herif, sorguya, bıraktığı yerden başladı. Almış olduğu direktifi bana sezdirmemek için, sözü durmadan o tarafa, bu tarafa evirip çeviriyordu. Birçok dolambaçlı konuşmalardan ve suallerden sonra nihayet Avrupa'dan dem vurmaya başladı. En sonunda da baklayı ağzından çıkardı: Benim Berlin'e gitmiş olduğumu, orada Prens Bismark'ın misafiri olarak kaldığımı işittiğini anlattıktan sonra, Berlin'e ne sebepten dolayı gittiğimi, orada kimlerle görüştüğümü sordu. Ben, bu suallerin padişahın emriyle bilhassa sorulmakta olduğunu derhal anladım. Berlin'e niçin gittiğimi, nasıl gittiğimi ve döndüğümü, yukarılarda yazılmış olduğu üzere, bütün tafsilâtı ile birbir anlattım. Bu konuşmamız bittikten sonra müstantik efendi önündeki evrakı derleyip toplayarak tekrar mâbeyne gitti. İki saat kadar orada kaldıktan sonra dönüp geldiğinde yeniden sorguya devam etti. Fakat bu seferki davranışı, biraz evvelkine göre daha mülâyimdi.

Sorgu sual işim üç gecede tamamlandı. Tutuklanmış olmamın sebebi, Çırağan olayından birkaç gün evvel, Ali Suavi Efendi'nin yukarıda adı geçen yazısını gazeteme koymuş olmamdı. Bu yazıyı gazeteme koyduğuma göre, bu meseleden benim de haberimin olduğu kanaati uyanmıştı. Sorgu evrakı «Meclis-i Âlî»ye gönderildi. Orada enine boyuna üzerinde durulup incelendikten sonra, benim bu işten hiçbir şekilde bilgim ve bu işte hiçbir şekilde parmağım olmadığı anlaşılarak beraetimin ve serbest bırakılmamın gerektiği ileri sürüldü. Ama ne fayda ki, o zaman bu iş için özel olarak kurulmuş olan komisyon âzâlarından Rauf Paşa'nın ileri sürdüğü bazı itirazlar üzerine tahliye edilmem mümkün olmadı. Gerçi bu komisyonda suçsuzun tarafını tutacak birkaç iyi yürekli insan vardı. Ne var ki, bunlar bu hususta ısrar ederlerse kendileri için durumun ne kadar kötü neticeler vereceğinden korkuyorlardı. Çünkü padişah, bu baskınla en uzaktan bir alâkası olanı bile cezasız bırakmak niyetinde değildi. İşte bu iyi yürekli ve mert adamlar, durup duruken başlarına bir belâ gelmemesi için, çaresiz susmaya mecbur kalmışlardır. Bundan dolayı onları mâzur görmek lâzımgelir.

Sultan Murad'ın yakınlarından olanlarla pek çok muhacirin ve halktan da birçok kimsenin yakalanıp hapse atılmış olması, Yıldız ve dolaylarındaki tutukluların sayısını üç, dört yüze kadar çıkarmıştı. Bunların sorguları ve muhakeme edilmeleri için, serasker kapısından Alyanak Mustafa Paşa'nın başkanlığı altında birçok müşirlerden, feriklerden, din ve devlet adamlarından meydana getirilmiş bir örfi idare mahkemesi kurularak hepimiz, serasker kapısındaki Taşkışla'ya götürüldük.

Orada yeniden sorgularla birlikte muhakemeler de başladı. Bir yandan da yeni yeni kimseler yakalanıyor; halktan ve muhacirlerden daha başkaları da tutuklanıyordu. Kışlada sayımız her geçen günle bir parça daha artıp çoğalıyordu.

Ozamanki tutuklular arasında olanlardan yüzde doksan dokuzu bugün artık

Tanrı'nın rahmetine kavuşmuş bulunmaktadırlar. Bunlardan benim bildiklerim arasında bugün hâlâ hayatta olanlar şunlardır: Sultan Murad hazretlerinin ikinci kâtibi; büyük bilgin ve kültür sahibi adamlarımızdan biri olup da, bu olay üzerine Haleb'e sürülerek bir müddet sonra orada vefat etmiş olan Hacı Hüsnü Bey'in oğulları Avnullah ve Süleyman Tevfik Beyler. Belki de bunlardan başka da hâlen sağ bulunanlar vardır, fakat ben hatırlamıyorum.

YENİ TEVKİFLER

TAŞKIŞLA'YA götürüldüğümüzden birkaç gece sonra bir akşam seraskerlik binası kapısında aşırı bir telâş ve heyecan görüldü. Geliyorlar, gidiyorlar, asker hazırlanıyor, bunlar şuraya buraya dağıtılıyordu. Ne olduğuu, ne olacağını hepimiz merakla beklemeye başladık. «Acaba bizlere bir şey mi yapacaklar?» diye düşünüyorduk. Sonradan iş anlaşıldı. Aksaray yakınlarındaki bir mahallede oturan evkaf nezâreti memurlarından Aziz Bey adındaki bir zâtın evinde, Sultan Murad lehinde çalışan gizli bir cemiyetin toplandığı ihbar edilmiş. Bu işi de o sırada yeni yeni belirmeye başlamış bulunan hafiyelerden birisi yapmış. Gördüğümüz bu telâş, bu öteye beriye koşuşma, asker hazırlama, hep o adı geçen eve baskın yapmak içinmiş. Nitekim bir miktar asker ve bu işin ehli memurlar gönderilerek Aziz Bey'in evi basılmış. Orada, o sırada bulunan kimseler yakalanarak bulunduğumuz kışlaya getirilmişti. Bu olaydan sonra hafiyelik bir, iki gün içinde büyük rağbet gördü. Birbirine şahsî düşmanlıkları bulunan pek çok kimseler, birbirlerini ihbar ederek ortalığı iyiden iyiye karıştırdılar. Kışlamıza her gün, böyle şahsî düşmanlıkların kurbanı olmuş insanlar, yığın yığın gelip bizlere katıldılar.

Soruşturmalar ve muhakemeler beş buçuk ay kadar devam ettiğinden, bu beş buçuk ay zarfında hep tutuklu kaldık. Günde yiyecek olarak, adam başına birer çift tayın dağıtılıyor, bundan başka hiçbir şey verilmiyordu. Tutuklu bulunduğumuz kışlada, ayrıca, Gelibolu'dan getirilmiş olan rahmetli müşir Süleyman Paşa ile Ardahan olayından sanık Kasap Hüseyin Paşa da bulunmakta idiler ve bizler gibi tutukluydular.

Süleyman Paşa'nın yakalanması ve tutuklanması sebebi şu idi: Paşa, güyâ, millet meclisi ile anlaşarak, kumandasında bulunan ordu ile Istanbul'a gelecek ve padişahı tahttan indirecekti. Suçu sadece bu da değildi. Güyâ, son Osmanlı - Rus muharebesinde görevini iyi yapmamış, ihmal ve gevşeklik göstermişti. Ama gerçek sebebin, bu paşanın Abdülaziz'in tahttan indirilme olayında görev almış olmasından ileri geldiğini herkes biliyordu.

Örfî idare mahkemesinde sorgularımız ve muhakememiz sırasında geçen tuhaf bir olayı da şurada anlatmaktan bir türlü kendimi menedemiyeceğim; çünkü o olay önemsiz, yahut sözde önemsiz bir şey ise de, Ali Suavi olayının nasıl tertiplendiğini göstermesi bakımından dikkate değer. Şöyle ki:

Sultan Murad hazretlerinin mensup ve yakınlarından olup, Ali Suavi olayında parmağı bulunduğu ileri sürülerek yakalanmış ve tutuklanmış olan bir zata, muhakeme sırasında dîvân-ı harp reisi tarafından:

— Beyefendi; sizin de itiraf etmiş bulunduğunuz suretle, önceden haberdar olduğunuz bu meseleyi — vuku bulmadan evvel — hükümete ihbar etseydiniz ve böylelikle sadakatinizi ispatlasaydınız, şu anda burada bu mahkemede değil, büyük bir mevkide bulunurdunuz. Böyle yapmış olsaydınız daha güzel olmaz mıydı?
Suali yöneltildiği zaman, şu cevabı vermiştir:

— Evet, itiraf ve ikrar ederim ki, bu meselenin meydana geleceğinden haberdardım. Hattâ Ali Suavi Efendi'nin bu işi dört buçuk muhacirle başa çıkaramıyacağını bildiği için pek çok devlet adamı ve yüksek rütbeli subayla da görüşüp anlaşmış olduğunu, onların rızasını, yardımını sağladığını, böylelikle kuvvetli bir teşkilâtın meydana getirilmiş olduğunu da biliyordum. Belki şu anda, şu salonda hazır bulunanlar arasında da Ali Suavi Efendi ile görüşmüş ve anlaşmış bulunanlar vardır. Böyle çok iyi ve inceden inceye hazırlanmış bir tertibin — yanlış seçilmiş bir zamandan dolayı — neticesiz kalacağını düşünmek ancak keramete bağlı bir şey olurdu. İşte bundan dolayıdır ki, benim velinimetim olan Sultan Murad hazretlerinin yararına uygun bulunan birşeyi hükümete ihbarı tabiatiyle aklımın köşesinden

Sultan Aziz'in öldürülmesine adı karışan Midhat Paşa, sekreteriyle.

Yıldız Sarayı'nın o devirlerdeki görünüşü.

geçiremezdim. Siz söyleyiniz; böyle bir hainliği ve alçaklığı hangi namuslu insan yapabilir?

Bu zât, öteki birkaç arkadaşı ile birlikte, önce idama mahkûm edilmiş, sonra idam cezaları müebbed kürek cezasına çevrilerek sürgüne gönderilmişti. Sürgünde iken vefat etmiştir.

Taşkışla'da tutuklu ve mahpus bulunan kimselerden yüzde altmışı müebbed, yüzde yirmi beşi on, on beş yıl arasında sürgüne ve kalebentliğe mahkûm edilmişlerdi. Hüküm giymeyenler tahliye edilmişler; bizler de Süleymaniye Camii tarafında bulunan kapının üzerindeki büyük kışlaya (10) gönderilmiştik.

SÜRGÜN YOLUNDA

BİRKAÇ gün orada kaldık. Bir gece bir taburun hazırlandığını gördük. Asker kışlanın önüne, iki sıra hâlinde dizildi. Hepsi de süngü takmış vaziyette idiler. Mahkûmları, bulundukları yerden çıkarıp bu askerin ortasından geçirerek, yaya yürütmek suretiyle Sirkeci iskelesine götürdüler. Orada hazır bekletilen mavna ve kayıklara, yine muhafaza altında bindirerek, İzzeddin vapuruna taşıdılar. Bu vapur, sabaha karşı demir alarak, biçareleri, sürgün edilmiş bulundukları yerlere götürmek üzere, Akdeniz'e doğru dümen kırdı.

Adı geçen vapurla, Istanbul'dan uzaklaştırılanlar arasında bulunan bir zat, vapur hareket ettikten sonra ayağa kalkıp orada bulunanlara hitap ederek:

— Biraderler; bugün bizler için bir bayram günüdür. Bundan dolayı üzülmeyelim, aksine sevinelim ve şenlik yapalım. Ayrıca Cenâb-ı Hakk'a da, milletimizi, başına gelmiş ve gelecek belâlardan koruması için dua edelim; dualarımızı göklere kadar yükseltelim!»

Dedi ve orada bulunanların hepsi bu duaya «Âmin!...» diyerek katıldılar.

Bu sürgünler içinde ben de bulunmaktaydım. Hiçbir suçum ve mesele ile ilgim bulunmadığı hâlde (11) Kudüs şehrine sürgün edilmiştim.

---

(10) Bu kışla, sonradan «Bekir Ağa Bölüğü» diye anıldı. Yakın tarihimizde pek çok ve pek değişik siyasî tutuklular burada hapsedildiler. Cumhuriyetten sonra öğrenci yurdu, okul ve üniversite bloku olarak kullanıldı. Son yıllarda yıkılıp yerine başka, büyük bir bina yapıldı.

(11) Müellifin Çırağan Baskını olayı ile ilgisiz bulunduğu, kendi iddiasıdır.

SON

Istanbul'un Namazgâhları

YAZAN: ERDEM YÜCEL

GÜNÜMÜZDE sayıları gittikçe azalan, birer birer yok olan eski Türk hayatına ait örnekler arasında namazgâhlardan sık sık söz edilmektedir.

İslâm dininde Müslümanlar'ın ibâdet edebilmeleri için mutlak surette camiye, mescide ihtiyaç olmamakta, temiz olan her yerde namaz kılınabilmektedir. Bunun sonucu olarak şehir dışında, mesire yerlerinde, kervan yolları üzerindeki menzillerde namazgâhlar meydana getirilmiştir. Ayrıca, şehir içinde sayıları pek az da olsa, yaz aylarında namaz kılınabilmesi için namazgâhlar yapılmıştır.

Namazgâhlar, toprak seviyesinin biraz yükseğinde bir set üzerinde kurulurdu. Buraya kıble yönünü gösteren bir mihrap taşı konur, üzerine de ekseriya «Küllemâ dahele aleyhâ zekeriyyel - mihrâb» yazılırdı.

Mihrab taşı, yapıldığı devrin özelliklerini aksettiren çeşitli motiflerle bezenmiş ve taşın ortasına da zincire asılı bir çanak işlenmiş olurdu. Bunun hemen yanıbaşına abdest almaya, su içmeye ve hayvanları sulamaya mahsus bir de çeşme ilâve edilmesi âdetti. Namaz kılanları gölgeleyen, onları güneşten koruyan, meşe, çınar, dışbudak gibi ulu ağaçlarda namazgâhları tamamlayan diğer tabiî unsurlar da olmuştur. Bundan ötürü, ulu ağaçlar yanında bir çeşme ve bir düzlüğü nerede görecek olursak, orada, geçmiş günlere ait bir namazgâhın varlığını kolaylıkla düşünebiliriz.

Namazgâhlar, küçük farklarla birbirlerinden ayrılmaktadır. Bazıları toprak seviyesinden biraz yüksekte bir set üzerinde kurulmuştur. Bazan da, Çubuklu çayırında olduğu gibi çimenlik bir saha, yere gömülü taşlarla çevrilerek sınırlandırılmıştır. Bununla beraber bazı büyük namazgâhlara büyük ölçüde taş bir minber ile mihrap da yapılmıştır. Nitekim Anadoluhisarı'ndaki namazgâh, Okmeydanı namazgâhı ve Gelibolu namazgâhı bunlara gösterilecek en iyi örnekler arasındadır. Bunların yanında kendine has özelliği olan namazgâhlar da vardır. Kadırga'da Cinci meydanındaki Esmâ Sultan namazgâhı da çeşme üzerinde yapıldığından diğerlerinden ayrılmakta ve ilgi çekici bir durum kazanmaktadır.

Namazgâhlar, daha çok eski kervan yolları üzerinde kurulmuştur. Bu sebeple, Istanbul - Şam - Bağdad ve Istanbul - Edirne kervan yolu üzerinde pek çok na-

Deniz kenarındaki tek namazgâh, Beylerbeyi'nde, caminin yanındaydı. Resim, namazgâhın yanındaki Beylerbeyi Camii'ni gösteriyor.

Çubuklu namazgâhının mihrâbı.

mazgâh vardı. Fakat, maalesef bunlardan pek azı günümüze kadar gelebilmiştir.

Namazgâhlar sık sık tahribâta uğramıştır. Arsasından herhangi bir surette istifade edilebilmek için mihrap taşları kırılmış, yerlerinden sökülüp bir köşeye atılmıştır. Prof. Dr. Semâvî Eyice, bu konuda tipik bir örnek vermektedir: «Bânîsinin aile sofası, çok güzel bir çeşmesi, kuyusu ve hattâ küçük bir meşrûtası olan ve âdeta bir namazgâh külliyesi meydana getiren Kalyonlar baş halifesi Hacı Ömer Efendi namazgâhı, 1960 ağustosunda bânîsinin torunları tarafından tahrip edilmiş, hazire de ortadan kaldırılmıştır» (1).

ESMÂ SULTAN NAMAZGÂHI

Kadırga'da Cinci meydanında yer alan Esmâ Sultan namazgâhı, günümüze en iyi şekilde gelebilen namazgâhların başında yer almaktadır.

Namazgâhın bânîsi Esmâ Sultan, tarihimize «Büyük Esmâ Sultan» ismiyle geçmiştir. III. Sultan Ahmed'in kızı, III.

(1) Semavi Eyice, İstanbul - Şam - Bağdad yolu üzerindeki mimarî eserler «Tarih Dergisi» Ist. 1958, c. IX, s. 94 - 96 - 123 - 124.

Selâmiçeşme namazgâhının çeşmesi.

Mustafa ile I. Abdülhamid'in kızkardeşi olup, iki defa sadârete getirilen Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın da zevcesidir. Esmâ Sultan, zenginliği ile meşhurdu; pek çok hasları, mukataaları, gelirleri, ona tahsis edilmiş emlâk ve arazileri vardı. Muhsin-zâde Mehmed Paşa'nın ölümünden sonra, Eyüp'teki yalısında yaşamış, sonra vasiyeti üzerine kocasının Eyüp'teki mezarının yanına gömülmüştür.

Esmâ Sultan, namazgâhını, kocasının ruhunu şâd etmek için yaptırmıştır. Yapıldığı tarih ise, kardeşi I. Abdülhamid'in padişahlığı zamanına rastlamaktadır. Namazgâh 6×6 m. ölçüsünde, her tarafı mermer kaplı, barok üslûpta kitlevî bir yapıdır; doğu ve batı yönlerine tekneleri dışarıya taşkın iki büyük çeşme yerleştirilmiştir. Kuzey cephesindeki yirmi basamaklı, pek zarif bir merdivenle de namaz kılmaya ayrılan yere çıkılmaktadır.

Namazgâhın altında yer alan çeşmeler, kabartma mermer silmelerle çerçevelenmiş, içlerine de dekoratif kemerler yerleştirilmiştir. Üzerlerinde sülüs yazılı birer kitâbe vardır. Bu kitâbeler, devrin şâirlerinden Tevfik Efendi'nindir ve ünlü hattatlardan Mehmed Şevkı Efendi tarafından yazılmıştır.

OKMEYDANI NAMAZGÂHI

Istanbul'un kuşatıldığı günlerde, Fâtih Sultan Mehmed, otağ-ı hümâyûnunu Okmeydanı'nda kurmuş, daha sonra da bu yeri «Meydân-i Tîr - Endâzân» (Okçular Meydanı) olarak vakfetmişti. II. Bâyezid'den başlıyarak okçuluğa hevesli padişahlar, burada ok atmaya başladılar. Bunun sonucu olarak, burada bir de Okçular tekkesi kurulmuştur.

Fâtih Sultan Mehmed bir de namazgâh kurdurmuş, II. Sultan Bâyezid, Okçular tekkesini, II. Sultan Mahmud da bunlara bir minare ilâve ettirmiştir. Tarihî kaynaklardan öğrendiğimize göre Fâtih Sultan Mehmed'in donanması Haliç'e indiği zaman, bu namazgâhta şükran secdesine kapanılmıştır. Bu bakımdan Okmeydanı namazgâhının Istanbul namazgâhları arasında ayrı bir yeri vardır.

Sadrâzam Gürcü Mehmed Paşa, H. 1034 (16??) yılında buraya dokuz basamaklı taş bir minber koydurmuş ve bundan sonra da cuma ve bayram namazları devam-

lı olarak burada kılınmaya başlanmıştır.

Günümüzde Okmeydanı namazgâhı da diğerleri gibi acınacak bir durumdadır. Minberin bazı yerleri devrilmiştir. Kapı üzerindeki tarih kitâbesinin de yerinde yeller esmektedir.

ACIBADEM NAMAZGÂHI

Acıbadem - Kadıköy yolu üzerinde, dört yol ağzında ve Acıbadem çeşmesinin hemen yanıbaşında yer alan bu namazgâhı Sultan Abdülmecid'in kızlarağası Tayfur Ağa yaptırmıştır.

Acıbadem namazgâhı yanındaki çeşmesi ile yapıldığı yıllarda bir mesire namazgâhı idi. Çeşme üzerindeki beş beyitlik tarih kitâbesinden öğrenildiğine göre H. 1260 (1844) yılında yaptırılmıştır.

ANADOLUHİSARI NAMAZGÂHI

Bugün Anadoluhisarı'nın güneyinde, Toplarönü sokağında ilgi çekici bir namazgâh vardır. Taş mihrabı, minberi ve oldukça geniş bir sahayı çeviren duvarları ile günümüze gelebilmiş namazgâhların belki de en iyilerinden biridir.

Anadoluhisarı önündeki toprak seviyesinin yükseltilmesi ve tesviye edilmesi ile burada bir namazgâh meydana getirilmiştir. Yapılışına dair kesin bir tarih söylenememekle beraber XVII. yüzyıla ait olması kuvvetle muhtemeldir (2).

AYRILIK ÇEŞMESİ NAMAZGÂHI

Ayrılık Çeşmesi ile namazgâhının geçmiş günlerde büyük hâtırası vardı. Ayrılık çeşmesinden her yıl hacı kafileleri yakınları ile vedâlaştıktan sonra yola çıkarlardı. Ayrıca Anadolu kervan yolcuları, Istanbul dışında vazifelendirilen vezirler, paşalar da buradan uğurlanırdı. Böylece Istanbul'dan ayrılanlar, bu şehirdeki son namazlarını burada kılarlar, yola düzülürlerdi... Bazen de yola çıkan vezirler için burada parlak geçit törenleri, gösteriler tertip edilirdi.

Istanbul tarihinde isminden sık sık söz edilen Ayrılık Çeşmesi namazgâhı günümüze gelebilmiştir. Bugün burada sadece çeşme ve taşları, birer birer yok edilen bir mezarlık vardır.

Ayrılık Çeşmesini XVI. yüzyılın sonlarında Kapıağası Gazanfer Ağa yaptırmıştır. Zamanla harap olan bu çeşme H. 1154 (1741) de I. Sultan Mahmud'un Kapıağası Ahmed Ağa tarafından tamir ettirilmiştir.

BOSTANCI DERBENDİ NAMAZGÂHI

Istanbul - Şam - Bağdad kervanyolu üzerinde, büyük şehrin çıkış noktasındaki Bostancı Derbendi Namazgâhı, taş köprünün hemen yanıbaşındadır.

Bu namazgâhın mihrab taşı günümüze kadar gelmiştir. Yaşlı bir çınar ağacının gölgelediği namazgâh, eski tramvay yolunun karakol binası etrafında dolanması yüzünden kesilmiştir. Bu sebeple yolun karşısında kalan namazgâhın mihrap taşı da eski yerinden sökülmüş ve dere boyuna inen yolun sağındaki set üzerine dikilmiştir. Mihrap taşı iyi bir işçilik göstermemektedir; ön yüzüne «küllemâ dahele aleyhâ zekeriyyel mihrâb» yazılmış ve buna bir de kandil resmi ilâve edilmiştir. İstiridye kabuğunu andıran bir motifle süslenen mihrap taşı, barok üslûptadır. II. Sultan Mahmud'un H. 1247 (1831) tarihli çeşmesi ile aynı tarihte yapılmıştır.

Namazgâh çeşmesinin üzerinde Sultan Mahmud'un tuğrası ile şâir Rif'at Bey'in beş beyitlik, tâlik yazılı kitâbesi bulunmaktadır. Ancak bu kitâbenin üçüncü beytinde dikkati çeken «yeni çeşme» tâbiri de, burada daha önce bir çeşmenin bulunduğuna işaret etmektedir. Şu hâlde Bostancı namazgâhı II. Mahmud zamanında mihrap taşı ile birlikte yenilenmiştir.

ÇUBUKLU NAMAZGÂHI

XVIII. yüzyılda Çubuklu, Istanbul'un ünlü mesirelerinden biriydi. Lâle devrinde Feyzâbâd ismini alan Çubuklu mesiresinde Nevşehirli Dâmad İbrahim Paşa bir havuz ve güzel bir de çeşme yaptırmıştır. O yıllarda havuzbaşı ile ulu çınarların gölgelediği bu çayırda bir de namazgâh vardı.

Bu namazgâhın Çubuklu mesiresinin Feyzâbâd ismi ile ihyâ edilmesinden daha önce kurulduğundan söz edilmektedir. Namazgâh mahalli yere gömülü küçük taşlarla ayrılmış ve kıble yönüne de küçük bir mihrap taşı yerleştirilmiştir. Mihrap taşı oldukça basittir, üzerine alçak

(2) A. Gabriel, Les Chateaux Turcs du Bosphore, Paris 1943, s. 26, res. 11.

Küçüksu namazgâhının çeşmesi.
Fotoğraf: H. ANDAÇ

kabartma olarak zencire asılı bir kandil motifi işlenmiştir.

Çubuklu Namazgâhı yanındaki çeşmesi ulu söğüt ve asırlık çınar ağaçlarının gölgesi altında Istanbul'un tipik köşelerinden birisini meydana getirmektedir.

SELÂMÎÇEŞME NAMAZGÂHI

Istanbul - Şam - Bağdad kervanyolunun önemli menzillerinden birisi de, Selâmîçeşme'de bulunuyordu.

Prof. Dr. Bedi N. Şehsuvaroğlu, günümüze gelebilmiş mihrap taşının, bir mezar taşını andırdığını kaydetmekte, ayrıca gayet zengin barok süsleme ile sathı kapanmış olan taş üzerinde, sülüs yazı ile bir âyetle birlikte H. 1194 (1780) tarihinin okunduğunu belirtmektedir (3).

Namazgâh çeşmesi, kitâbesinden öğrenildiğine göre, H. 1215 (1800) yılında kethudâ Şûhî Kadın tarafından ihyâ edilmiştir. Ayrıca bu kitâbenin altındaki ikinci bir kitâbede de çeşmenin II. Sultan Mahmud'un isteği üzerine Hazînedar Usta tarafından H. 1254 (1838) yılında tamir

(3) Prof. Dr. Bedi N. Şehsuvaroğlu, Göztepe, Ist. 1969, s. 37 - 38.

Kervan yolu üzerindeki bir namazgâhı temsil eden eski bir gravür.

Bostancı Derbendi namazgâhının mihrâbı.

edildiği yazılıdır. Çeşmenin ilgi çekici bir görünüşü vardır; ayna taşı, aynı zamanda kitâbe vazifesini de görmektedir. Üzerine Sultan Mahmud'un bir de tuğrası yerleştirilmiştir. Bu kitâbelerden de çeşmenin üç defa yenilendiği anlaşılmaktadır.

ÇÖREKÇİ MEZARLIĞI

Zeytinburnu Telsiz mahallesindeki Çörekçi Çeşmesi yanına Kandilcibaşı Mustafa Efendi H. 1210 (1795 - 96) yılında bir namazgâh meydana getirmişti. Çeşmenin kitâbesi bulunmadığından bânîsi bilinmektedir. Aynı zamanda burada küçük bir de hazîre bulunuyordu. Fakat gecekondular yapılması ile mezarlık yok edilmiş, namazgâh taşı da 1962 yılında Topkapı sur kapısı karşısındaki Sâkine Hatun imaretinin kenarına konmuştur.

SİLÂHŞOR AHMED BEY

Üsküdar'da Çiçekçi semtinde, Harem İskelesi Sokağı ile Tunusbağı Caddesi'nin kavşağındaki Silâhşor Ahmed Bey vakfından bir namazgâh vardır. İyi bir durumda günümüze kadar gelmiştir. Vakfiyesinden öğrenildiğine göre bu namazgâh

Kadırga, Cinci meydanında, Esmâ Sultan namazgâhı.

Velî Ayşe Hanım'a izâfeten yapılmıştır.

Namazgâh, yola göre biraz yüksek olup burada Emine Hâtun vakfından mermer bilezikli bir kuyu ile kitâbesiz bir de çeşme bulunmaktadır. Namazgâh taşı barok üslûbundadır. Ön yüzünde «Küllemâ dahale aleyhâ zekerriyel mihrâb» ibâresiyle H. 1181 tarihi yazılıdır. Arka yüzde de «Sâhibül hayrat merhum Velî Ayşe Hâtun ruhuna el fâtiha» cümlesi okunmaktadır.

BEYLERBEYİ NAMAZGÂHI

Beylerbeyi Camii'nin hemen yanıbaşında, deniz kenarında yer alan bu namazgâhın yerinde bugün Beylerbeyi iskele kahvehanesi vardır.

Istanbul'un deniz kenarındaki bu yegâne namazgâhının bânîsi bilinmemektedir. Bununla beraber namazgâhın, eski İstavroz has bahçesinin namazgâhı olduğu, Kanunî Sultan Süleyman veya Fâtih Sultan Mehmed zamanından kaldığı da düşünülebilir. Dışbudak, çınar, meşe, akasya ve salkım ağaçlarının gölgesindeki çeşmesini H. 1235 (1820) yılından II. Sultan Mahmud yaptırmıştır.

DİĞER NAMAZGÂHLAR

Yazımızın başında da söylediğimiz gibi Istanbul namazgâhlarından günümüze gelebilenler pek azdır. Bunların pek çoğu çeşitli sebeplerle tahrip edilmiştir. Istanbul Vakıflar Başmüdürlüğü'nün hayrat sicillerinde, namazgâhlara ait pek çok kayıtlara rastlanmaktadır. Meselâ Bağdad Caddesi'nde 93 numaralı bir marangoz dükkânı önünde tâlik yazılı namazgâh taşı vardı; bugün bunun yerinde yeller esmektedir. Merdivenköy civarındaki şehitlikle namazgâhın mermer taşları sökülmüş, burası parsellenerek yollar açılmıştır. Üsküdar Veteriner Okulu yanındaki namazgâhın mihrabı ise parça parça kırılmış, arka duvarı yıkılmıştı. Sonradan her nasılsa bu mihrap taşı yerine konulmuştur. Küçüksu Namazgâhı'nın ise sadece çeşmesi, günümüze gelmiştir. Zeytinburnu Yılanlı Ayazma yolundaki namazgâhın üzeri kapatılmış, kahve hâline getirilmiş, sonradan Vakıflar, mahkeme kararıyle kahveyi yıktırınca, namazgâh taşı, parça parça kırılmış olarak bulunmuştur. Bağdat Caddesi ile Feyzullah Efendi Caddelerinin birleştiği yerdeki namazgâhtan da günümüze hiçbir kalıntı gelememiştir. Namazgâhın çeşmesi, belediye tarafından istimlâk edilmiş, mihrap taşını bulmak ise mümkün olmamıştır.

VAKIF SİCİL KAYITLARINDAN ÇIKARILAN ISTANBUL NAMAZGÂHLARI

Âdile Sultan (Kadıköy, Altûnîzâde, İsmail Paşa Mah. Koruluk Mevkii). **Âdile Sultan** (Kadıköy, Koşuyolu). **Ahmed Efendi** (Üsküdar, Kısıklı Millet Bahçesi). **Abdülmecid** (Yeşilköy). **Abdülgani Ağa** (Üsküdar, Arakiyeci Mah. Nuhkuyusu Cad.) (H. 1261 tarihli). **Ahmed Efendi** (Beylerbeyi). **Ahmed Ağa** (Üsküdar Selimiye Meydanı). **Alâiyeli Hacı Mehmed** (Yeri bilinmiyor). **Ali Paşa (Ziştoylu)** (Yeri bilinmiyor). **Ârif Efendi** (Bakırköy, Çobançeşmesi, Veliefendi). **Ârif Efendi** (Merdivenköy, Üsküdar Cad.). **Bezm-i Âlem Vâlide - Sultan** (Beşiktaş, Vâlideçeşmesi). **Bostancıbaşı Abdullah Ağa** (Kısıklı, Alemdağı Cad). **Bostancıbaşı Halil Ağa** (Kadıköy, Rıfat Paşa Mah). **Dârüssâade Ağası Bilâl Ağa** (Tophane, Hacı Mimi Mah. Lüleciler sok.). **Çadırcı Ahmed Ağa** (Bostancıbaşı, Abdullah Ağa Ma. İstavroz Cad.). **Çeşm-i Âfet Kadın** (Üsküdar, Selimiye Mah. Haydarpaşa Cad.). **Çadırcı Hasan Paşa** (Çadırcı Hasan Paşa Mah. Kefecidede Cad.). **Dârüssâade Ağası Hâlid Ağa** (Üsküdar, Selimiye Mah. Haydarpaşa Cad.). **Edhem Efendi** (Erenköy, Sahrayı Cedit). **Emetullah Hâtun** (Ayvansaray, Korucu Mehmed Çelebî Mah.). **Ekmekçibaşı Ali Ağa** (Beşiktaş, Vâlideçeşmesi). **Fazlı Paşa** (Yeri bilinmiyor). **Hüseyin Paşa** (Kadıköy, İbrahim Ağa Mah. Ayrılık Çeşmesi Sok.). **Hacı Mustafa Efendi** (Edirnekapı, Emîrbuhârî Mah.). **Başçuhadar Hüseyin Ağa** (Teşvikiye, Hacı Emin Efendi Sok. - Yerinde Teşvikiye Ap. vardır). **Hüseyin Efendi** (Fındıklı, Molla Çelebî Mah. Dolmabahçe Cad.). **Ser-bevvâbîn Husrev Paşa** (Hasköy, Turşucu Mah. Çeşme Arkası Sok.). **Hacı Mustafa Ağa** (Üsküdar, Selimiye meydanı). **Hamdullah Paşa** (Çengelköy). **İbnülemin Ahmed Ağa** (Tavaşi Hasan Ağa Mah. Menzilhane Yokuşu). **İbrahim Ağa** (Yeri bilinmiyor). **İmam-zâde Edhem Ağa** (Yeri bilinmiyor). **İshak Ağa** (Yeri bilinmiyor). Kalyoncular **Başhalifesi Ömer Efendi** (Kadıköy, Zühtü Paşa Mah. Bağdat Cad). **Kapıağası Os-**

Anadoluhisarı'nda Toplarönü namazgâhı.

man Ağa (Kadıköy, Altunîzâde, İsmail Paşa Mah. K. Çamlıca Cad.). **Mahmud Bedreddin Ağa** (Fındıklı, Molla Çelebî Mah.). **Saray odabaşısı Mehmed Ağa** (Kadıköy, Bağdat Cad. Ayazma yolu) (H. 1266 tarihli). **Mehmed Efendi** (Kadıköy, Cafer Ağa Mah. Mühürdar mevkii). **Mustafa Yâver Efendi** (Üsküdar, Aşçıbaşı Mah. Duvardibi). **Musaoğlu Koca Mehmed** (Eyüp, Süleyman Subaşı Cad.). **Mustafa Ağa** (Selimiye). **Mehmed Efendi** (Kadıköy, Cafer Ağa Mah. Çımazyalı mevkii). **Mühürdar Ahmed Efendi** (Kadıköy, Cafer Ağa Mah. Mühürdar). **Musahib-i Şehriyârî hazîne vekili Osman Ağa** (Beşiktaş, Küçük Çiftlik). **Mihrişâh Vâlide - Sultan** (Anadoluhisarı Küçüksu Cad). **Mihrimâh Sultan** (Kadıköy, Kuyubaşı). **Neşet Ağa** (Teşvikiye, Hacı Emin Efendi Sok.). **Neşet Ağa** (Ortaköy, Çiflik Sok.). **Osman Ağa** (Kadıköy, Söğütlüçeşme). **Osman Ağa** (Haydarpaşa). **Pîrî Mustafa Paşa** (İncirköy Sultâniye Mah.). **Pür-Safâ ve Nev-safâ Hatunlar** (Ahçıbaşı Mah.). **Râbia Serrin Kadın** (Kasımpaşa, Büyük Piyâle, Aşağı Okmeydanı Sok. Kadınlar Çeşmesi). **Safvet Ağa** (Bostancıbaşı, Abdullah Ağa Mah. İstavroz Cad.). **Sadeddin Bey** (Üsküdar Aşçıbaşı Mah. Miskinler Tekkesi). **Şeyhulislâm Said Efendi** (Üsküdar, Sultantepesi Hacı Hasnâ Hâtun Mah.). **Serâsercibaşı Mustafa Ağa** (Yeri bilinmiyor). **Seyyid Seyfullah ve Seyfeddin Efendiler** (Fındıkzâde Molla Gürânî). **III. Mustafa** (Paşabahçe Reşâdiye Köyiçi). **IV. Mehmed** (Kadıköy, Altûnîzâde K. Çamlıca C.). **II. Mahmud** (Beşiktaş, Sinan Paşa Mah.). **I. Ahmed** (Hasköy Aynalıkavak). **III. Se-**

Bostancı Derbendi namazgâhının çeşmesi.

lim (Küçüksu). **Selâmî Ali Efendi** (Üsküdar, Kısıklı). **Yenişehirli Osman Efendi** (Yeri bilinmiyor).

VAKIF HAYRAT SİCİL KAYITLARINDA BÂNİSİNİN İSMİ BELLİ OLMAYAN NAMAZGÂHLAR

Anadoluhisarı Otağtepe, Beylerbeyi Papatya Sokağı, Beylerbeyi Çınar Sokak, Beşiktaş, Cihannüma Mah. Serencebey, Beşiktaş Vişnezâde, Beyoğlu Kamerhatun Mah. Âşıklar Sok., Beykoz Şahinkaya Sok., Beykoz çayırı, Çengelköyü Bekârderesi, Çırpıcı, Eğrikapı Cebecibaşı Savaklar Mah. Erenköy Tuğlacı Hacı Mustafa Efendi Mah. Suterazisi, Erenköy Subaşı, Eyüp, Zeynep Sultan Mah. Karyağdı Cad. Hz. Hâlid nâmına yapılmış namazgâh, Kabataş, Ömer Avni Mah. Dolmabahçe Cad., Kadıköy Hasan Paşa Mah. Uzunçayır, Kadıköy Hasan Paşa Mah. Araplar Mezarlığı, Kızıltoprak Tuğlacı Hacı Mustafa Efendi Mah. Ömer Efendi Çeşmesi Sok., Kadıköy Kozyatağı, Kasımpaşa Hacıhusrev Mah. Tahtaköprü, Küçükyalı namazgâhı, Kuleli mektebi bahçesindeki namazgâh, Kuzguncuk - Beylerbeyi yolu, Kartal - Maltepe namazgâhı, Kozyatağı - Ankara yolu üzerinde Gazi Baba mezarı yanı, Merdivenköy Bektaşî Tekkesi, Merdivenköy Nâzenin Sok., Nuhkuyusu Seyyid Ahmed Deresi, İçerenköy, Silivri Murat Çeşmesi, Sarıyer eski iskele mahalli, Üsküdar Doğancılar Cad., Üsküdar Toptaşı Cad. Debbağlar Mah., Üsküdar Paşalimanı, Vefa Dârü'l-hadîs, Şeyh Vefa Cad.

Bu karikatür, İtalya'nın Bologna şehrinde yayınlanan Le Perroquet dergisinin 22 mart 1908 tarihli sayısında yayınlanmıştır. Siyasi yaklaşmaları konu alan karikatür üç ayrı siyasî kompliманı dile getirmektedir. Ortada İtalya,

Rusya'ya yanaşmış Karadağ'ın korunmasını istemekte, Fransa da bunu desteklemektedir. Sağda İngiliz tam bir don juan havası içinde Boğazlar'la ilgilenmekte, solda ise Avusturya, Selânik'i elde etmeye çalışmaktadır...

II. Sultan Mahmud o yıl yeniçerilerden kurtulmayı kesin olarak aklına koymuştu. Bir fırsatını bekliyordu.

Vak'a-i Hayriye Nasıl Hazırlandı?

Yazan: Emrullah Nutku

İLERİ görüşlü, devrimci bir padişah olan III. Sultan Selim, devletteki bozukluğun yeniçerilerin bozulmasından ileri geldiğini anlayarak «Nizâm-ı cedîd - Yeni nizam» adında yeni bir düzen ve askerlik teşkilâtı kurmaya karar verdi. Üsküdar'daki Selimiye kışlasını da bu amaçla yaptırıp, Fransa'dan subay öğretmenler getirterek bu işi uygulamaya koydu. Ancak bu reforma karşı koyacaklarını bildiği yeniçerileri de ürkütmeden, onları tedirgin etmeden bu işi tatlılıkla yürüteceğini sandı. Mühendishâne-i Berrî'yi, Kumbarahâne'yi kurarak, askerlik mesleğini bilgiyle güçlendirmeye koyuldu.

III. Sultan Selim, sanatkâr ruhlu ve yumuşak huylu, kan dökmeyi sevmeyen bir padişah olduğundan, zamanında yeniçerilerin yaptığı taşkınlıkları, zorbalıkları hoşgörürlükle karşıladı; böylece onları bir süre güzellikle idare etti; ama bu çabaları otoritesini günden güne zayıflattı; sonunda bu davranışından cesaret alan Kabakçı Mustafa adında bir gericinin peşine takılan zorbaların teşvikı ile ayaklandırılan yeniçeriler tarafından tahtından indirildi, sonra da öldürüldü.

Alemdar Mustafa Paşa'nın İstanbul'a gelerek duruma el koymasıyle, Sultan Mustafa'dan sonra tahta çıkarılan II. Sultan Mahmud, amca oğlu Selim'in yolunu takip ederek, onun yarım bıraktığı işi, yumuşaklıkla değil, sertlikle başarma yoluna gitti. Olayları yakından inceleyen ya-

Bir zorba ayaklanması sonunda tahttan indirilip sonra öldürülen III. Selim.

bancıların elimizde bulunan hâtıratından derlediğimizi, okurlarımıza aktarmak istedik.

1808 yılında tahta çıkan Sultan Mahmud, aynı yılın sonbaharında, Alemdar Mustafa Paşa'nın, yeniçerilerin saldırısı sonucunda, sığındığı cephaneliğini ateşliyerek ölmesiyle, yalnız ve savunmasız kalmıştı. Hedefini şaşırmadan sabırla, duruma hâkim oluncaya kadar bekledi. Araya giren büyük ve tehlikeli olaylar, Moskof savaşları, Mora ayaklanması ve Navarin bozgunu gibi korkunç facialar, bu bekleyişi uzattı ve yıllarca geriletti. Bu arada padişah, yeniçerilerin artık sınırlarda dövüşmekten kaçarak, düşman karşısında bozguna uğradıklarını görüyordu.

Vaktiyle disiplinli, edebli, terbiyeli yiğitlerin mektebi olan yeniçeri kışlalarının artık birer fesat yuvası hâline getirildiği görülüyordu. Istanbul'un bekâr odalarında oturan işsiz güçsüzlerle, memleketin dört yanından toplanmış ipsiz sapsız kanlı katiller bile yeniçeri ocağına girmenin yolunu bulmuşlardı. O zaman, Istanbul'da imtiyazlı olmak, kabadayılık taslayabilmek için ya yeniçeri, ya da kalyoncu olmak yetiyordu. Istanbul esnafının çoğu da bu ocağa kayıtlı olduğundan, iyi ile kötüyü ayırt etmek de güçleşmişti. Sık sık ayaklanıyorlar, kazan kaldırıyorlardı. Söndürülen yangınlar için yeniçerilere ücret ödemek âdet olduğundan, yeniçerilerin ahşap mahalleleri kundaklıyarak, kasıtlı olarak yangın çıkardıkları, hattâ bu yangınların günlerce uzatılması için tulumbalarla su yerine gaz sıktıkları, padişahın kulağına kadar ulaştırılmıştı.

Bunun üzerine padişahın, bir yangın gecesinde kimseye görünmeden atına binip yangın yerine gittiği ve bir sokak arasında gaz fışkırtan bir tulumbayı ele geçirdikten sonra, bu, yeniçerilik denilen teşkilâtı dağıtmaya yemin ettiği de duyulmuştu. Ama bu iş kolay bir iş değildi. Bu ocak hâlâ Istanbul'da egemenliğini sürdürüyordu.

Böylece 1826 yılına kadar gelindi. Sultan Mahmud bu süre içinde kendisine yâr olacak birkaç yeniçeri ağası keşfetmişti. Dârendeli Mehmed İzzed, Topçu ocağının altmış dörtlerinde Of'lu Molla İsmail ve kalyonculardan Pabuççu Ahmed padişaha gizlice sadakat yemini etmişlerdi. Dârendeli M. İzzet o tarihte Boğaz istihkâmları komutanı, Molla İsmail, seyyar topçu kıtası kumandanıydı. Pabuççu Ahmed de Kapdanpaşa çavuşuydu. Kapdanpaşa çavuşu, Çeşmemeydanı'ndan, Şişhane ve Kalyoncukulluğu dahil, Tophane'ye kadar olan Galata semtinin kumandanıydı.

PABUÇÇU AHMED

Pabuççu Ahmed şahsen iyi, insansever bir adamdı; fakirlere, arkadaşlarından zor durumda olanlara, dul ve yetimlere yardım ederdi. Herkese doğruluk ve nezaketle davranmasından ötürü çok sevilir ve çevresine sözünü dinletir olmuştu. Rize'de doğmuş, çocukken Istanbul'a gelerek önce bir pabuççunun yanına çırak

Yeniçeriliğe son veren II. Mahmud.

girmiş, kendini sevdirerek onun dâmadı da olmuş ve her esnaf gibi o da yeniçeriliğin kalyoncu ocağına yazılarak orada ilerleyip yükselmişti. Okuma yazma bilmemesi yükselmesine engel olmamıştı. Çalışkan, namuslu, yakışıklı ve yumuşak huylu olmasına karşılık, yürekli, atılgan ve kahramanlığa hevesliydi. Bu güzel huylarıyle o Istanbul'un en belâlı yeri olan Kasımpaşa dahil bütün Galata semtini avucunun içine almış, bu havalideki yeniçeri, kalyoncu ağalarını kendisine sevgiyle bağlamıştı. Hem de zorbalara en çetin cezaları uygulayarak Haliç'in kuzey kıyısını suskun ve düzenli bir hâle koymuştu. Padişah gibi yeniçeri zorbalığından tedirgin olanlar, bu Pabuççu Ahmed Çavuş'un dostu olmuşlardı. Memleket, özellikle Istanbul, çok buhranlı, korkulu günler yaşıyordu.

Sultan Mahmud, o yıl kesin olarak yeniçerilerden kurtulmayı aklına koymuştu. Bir fırsatını bekliyordu. Yukarıda adları geçenlerle bu Ahmed Çavuş'a ve Selimiye'deki bir alay talimli askerine güveniyordu.

OLAYLAR BAŞLIYOR

1826 yılı haziranının 13'üncü günü bir kısım yeniçeriler, bir talim subayının serkeş bir yeniçeriye tokat atmasını bahane edip öfkelenerek, ayaklandılar. Birtakımı, kendi ağalarının konağına saldırıp onu öldürmek istediler. Deli Mehmed Ağa, Topkapı Sarayı'na kaçıp padişaha sığındı. Kendisi kurtuldu ama, konağını yağma et-

tiler. Bu fırsatı kaçırmak istemeyen padişah işe el koydu. Üsküdar'dan ve Boğaz Muhafızı Mehmed İzzed Paşa'dan yardım istedi; saray koruyucu birliklerini bunlarla güçlendirdi. Ayaklanan yeniçerilerle İstanbul'un bütün ayak takımı zorbalığın en çirkin örneklerini yaparken, Pabuççu Ahmed Çavuş, bu korkunç güruhla uğraşıyor, kimine güleryüz göstererek onları iyilikle, hoş tutumla yola getirmeye çalışıyordu. Yeniçerilik onuru güdenler, kayıkçılar, hamallar ve onların elebaşıları Ahmed Çavuş'a bağlanıp katıldılar. Ahmed Çavuş da ocaktan yetiştiğinden ve bütün rütbelerini doğruluk ve haktanırlıkla kazandığından, sevilen, yiğit bir yeniçeri kahramanı olmuştu. En kötü, ters zorbabaşılar bile onun sözünü dinlerdi.

O gün sabahtan beri sokakları haraca kesen zorbalar, yeniçeri ağası Deli Mehmed'in adamlarını da öldürmüş, Bâbıâlî'yi basmışlardı. Sonra işi büyüttüler, Etmeydanı'nda toplanıp, bütün yeniçeri ocaklarını ayaklanmaya kattılar. İstanbul bir süre kanunsuz ve yönetimsiz kaldı. Azrail sokaklarda dolaşıyor, kimse ortaya çıkamıyordu. İşte bu sırada Pabuççu Ahmed Çavuş, hazırlıklarını bitirdi; tertibatını aldı. Padişaha gizlice haber göndererek, büyük bir kuvvetle Sultan Mahmud'a yardıma gelmeye hazır olduğunu bildirdi. Padişah, Ahmed Çavuş'un sözüne ve tutumuna güvendiğinden hiç çekinmeden, yanındaki devlet büyüklerinin şaşkın bakışları önünde, Sarayburnu tarafındaki bahçe kapısının açılmasını emretti. Ahmed Çavuş, adamlarını kayıklarla Galata'dan Sarayburnu'na geçirerek, kalyoncularını saraya soktu, padişahın huzuruna çıktılar. Padişah onları, yeniçerilerin yola gelmez en azgın ve baştan - aşağı kadar silâhlı olan bu kalabalığı karşısında buldu. Padişahın çevresinde toplanan devlet büyükleri, yöneticileri bu hâle şaşıp kalmışlardı; gelenler, yıllardan beri padişahın yapmak istediği devrimlere karşı koyan en tehlikeli elebaşılardı. Bu serseri zorba takımıyle, sarılı olduklarını görünce korkmuşlardı da.

Akıllı padişah ise, bu devrim düşmanlarını birbirine kırdıracağından için için seviniyordu. Konağı yağmalanan ve saraya sığınan başağa Deli Mehmed, bu işe hepsinden çok şaşmıştı. Pabuççu Ahmed Çavuş'u küçük gören bu büyükler âdeta bir panik havasına kapıldılar; onun bu güruhu nasıl idare edeceğine merakla bakakaldılar.

Ahmed Çavuş, o lâf anlamaz, korkunç kalabalığın karşısına geçti, herkes ona bakıyordu. Karşısındakilerin anlayacağı bir dille, sert ama içtenlikle konuşmaya başladı:

— Ben sizi buraya padişahımızın önüne şereflenin diye getirdim. Zorbaların, rezillerin sayısını çoğaltmaya getirmedim. Yoldaşlarım; size doğruluk, namus ve şeref yolunu göstermeye getirdim. Hazret-i Peygamberimizin mübarek sancak-ı şerîfi altında toplanmaya ve padişah efendimiz Sultan Mahmud'a yardım etmeye getirdim. Bugünden öte yeniçeri denen o edebsizlik ocağı kapanmış, defterleri yırtılmıştır. Peygamberimiz'in bayrağı altında durup, padişahımıza yardım eden, milletin ırz ve namus sahibi olan doğrular takımıyle birlik olanlar kurtulacak, eşkıyâ ve edebsizlerin vücudu ortadan kaldırılacaktır. Bana verdiğiniz söz gibi, padişahımıza da sadakat yemini etmenizi bekliyorum.

Ahmed Çavuş'un bu sözlerini arkadaşları coşkunlukla alkışladılar, sonra «Padişahım çok yaşa» diye bağırarak and içtiler. Ahmed Çavuş:

— Şanlı padişahımız, bizi isyancıların üstüne gönderiniz! diye niyâz etti.

Tersane takımı, kalyoncu ve kayıkçılar, yeniçerilerin Galatalı takımı, devletin topçu ocağı, hükümet askerleriyle beraber, saltanat kapısından çıkarak Sultanahmet meydanında dalgalanan Sancak-ı Şerîf altında toplandılar, ayaklananlara karşı harekete geçtiler. Savaş, saatlerce sürdü, kaçıp kışlalarına sığınan isyancılar yine kurtulamadılar; top ateşiyle yakılan kışlalarında can verdiler.

O gün yeniçerilik son bulmuştu. Ama Ruslar, bu olayı fırsat bilerek, Sultan Mahmud'a savaş açtılar, onu yıllarca uğraştırdılar. Bu hayırlı fakat talihsiz olayın yankıları, 1829 yılında Rus ordularının Edirne'ye vardığı güne kadar sürdü. O güne kadar düzeni sağlaması için ordunun başına getiren Koca Husrev Paşa'nın adamları, yeniçeri kalıntılarını sokaklarda bulup kafalarını kestiler ve sokaklarda kan gövdeyi götürdü, darağaçlarında çuvallar içinde ölüm cezasına çarpılmış kadınlar bile asılmışlardı.

Ünlü Müsteşrik Armin Vambery'nin Asya Yolculuğu: 6

DÖNÜŞ YOLCULUĞU

Çevirenler: GABRIELLA KALMAN — HÜSNÜ MENGENLİ

GÜNEYE doğru yol alıyorduk. Etraf, alabildiğine uçsuz, bucaksız çöl, yer yer develerin çok sevdikleri dikenler bitmiş. En nasırlı elleri bile yırtan bu bitkiyi, bu hayvanların dilleriyle kavrayıp, koparark yemeleri hayret vericidir.

Ertesi günü sabahleyin Andhuy şehri harabelerine vardık. Kervanımız, eski şehrin dışında mola verdi. Yolcuların hepsi kervanla birlikte kaldılar, çünkü şehrin ahalisi namlı haydutlardı. Kervandan bir dakika olsun ayrılmak, hatâ olurdu. Andhuy'un develeri, bilhassa «Ner» dedikleri cinsten ki, bütün Türkistan'da en çok aranılandır. Bu develer, boyun ve göğüslerinden sarkan zengin, gür, uzun tüyleri ve narin vücuduyle, eşsiz güçlülüğüyle diğerlerinden ayrılır. Andhuy'da hâlen 2.000 kadar bina var ki, asıl şehri bunlar teşkil eder. Ayrıca çölün kenarında ve vahalarda serpili 3.000 kadar çadır da şehre aittir. Kervanımızın, Andhuy'de gerçek bir gümrük savaşına katılmasına ramak kaldı. Hanın uzakta bulunuşundan, vezir, birden zengin olmak hevesine kapılıp, aşırı baç isteğindeymiş. Bu yüzden kervanbaşıyle adamlar arasında münakaşa çıktı. Sözle başlayan çatışma, az sonra, büyük bir kavgaya döndü. Her iki taraf da silâhlanmaya başladı. Bereket, iyi niyetli, barışsever han, seferden döndü; vezirinin aşırı isteklerini frenleyip, uyuşmazlığı düzeltti. Yolda büyük dikkat göstermemiz hususunda bizleri uyardı, çünkü siyasî karışıklıklardan faydalanarak büyük gruplar hâlinde dolaşan Türkmenler yollarda bizi tâciz edebilirlerdi. Fakat biz bundan korkmadık, çünkü Andkuy'da kervanımız iki misli büyüdü.

Andhuy'dan sonra, en yakın ve büyükçe menzilimiz Meymene idi. Kervanımız burada da şehrin dışında konakladı. Bana gelince, Hacı Salih'ten aldığım tavsiye mektubundan faydalanarak, İsa Eyyüb'ün tekkesine misafir oldum. Ertesi günü bir sokağın başında «tezgâhımı» kurdum. Malım, yenileriyle takviye edilmediği için, hayli azaldı. Arkadaşlarımdan biri: «Hacı Reşid, bıçaklarının, boncuklarının, iğnelerinin yarısını yedin, kalan yarısıyle eşeğini de yakında satıp, onu da yiyeceksin, ya sonra ne olacaksın?» dedi. Haklıydı. Ama başka da çare var mıydı? Geleceğim, bilhassa yaklaşan kış sebebiyle, beni haylice düşündürüyordu, zira İran sınırından henüz çok uzakta bulunuyordum. Fakat, edindiğim tecrübe, beni hemen te-

selli etti. Özbek; dervişi; hacıyı, dilenciyi kapısından hiç eli boş döndürmez. Ekmek, meyve, arasıra da bir giyecek vereceklerini ümit edebilirdim. Yoluma devama bu yeter de artardı bile.

Meymene'de, gümrük zorluklarından çok, kervanbaşının ve kervanın belli başlı tüccarlarının özel meseleleri yüzünden vakit kaybediyorduk. En az iki, üç at pazarı beklemek istiyorlardı; çünkü burada ucuz fiyata güzel atlar alınırdı. Pazara atları, civardaki Özbekler ve Türkmenler getiriyorlardı ve buradan da Herat, Kandehâr, Kâbil, hattâ bazan Hindistan'a kadar götürüyorlardı. İran'da 30 - 40 altına satılan atları, burada 100 - 160 «tenge»ye bulabilirlerdi.

Yolumuz yine dağlık bir araziden geçiyordu. Meymene sınırına vardığımız zaman, bir yüzbaşı yolumuzu kesti. Görevi, sınır muhafaza kumandanlığı idi. Meymene hanlığında, üçüncü defadır ki, yine bir sebepten gümrük alıyorlardı. Bu haksız davranıştan kendisine şikâyetçi olduğum Heratlı bir tüccar: «Allah'a şükür ki, sadece baç veriyoruz. Daha evvelleri buralarda seyahat etmek çok tehlikeliydi, kervanları hanın kendisi soyuyordu» dedi.

Kervanımızı, hududtta bir cemşidî müfrezesi himayesine aldı. Bunlar, han tarafından gönderilmiştiler, çünkü buradan itibaren yol, haydut kabileler arasından geçiyordu.

Duyduğuma göre, kervanımız, Buhârâ'dan buraya kadar bu derece büyük tehlikeyle henüz karşı karşıya gelmiş değildi. Sağa, sola, her tarafa gözcüler çıkardık. Herkes büyük bir gerginlik içindeydi. Fakat kervanın uyanıklığı ve büyüklüğü, bizi her türlü hücuma karşı korudu. Ertesi gün, Murgab nehrine çıkan dar bir geçide vardık. Yol, bazı kısımlarda dikine mi dikineydi, ayrıca, yüklü bir devenin ancak geçebileceği kadar da dardı. Ertesi gün uyandığım zaman kendimi yüksek dağlarla çevrilmiş bir vâdide buldum. Murgab nehrinin yeşil dalgalı suları, vâdiyi ortasından yarıyordu. Karşıya geçmek için ırmağın en elverişli geçidini bulmak yarım saat vaktimizi aldı. Önden atları gönderdiler, sonra sırayla develer geçti, en sonunda da eşekler. Bilindiği gibi, eşek, ateşten ve leşten korktuğundan daha çok, sudan ve balçıktan korkar. Yazılarımın bulunduğu hurcumu bir devenin sırtına koymayı bu yüzden uygun buldum. Sonra boş semere oturarak eşeğimi suya girmeye zorladım. Irmağın taşlı ve yapışkan yatağına daha ayağını atar atmaz, burada bir şeyler olacağını hemen sezinledim. Derhal inmek istedim, ama eşek de aynı anda yere çöktü. Kıyıda oturan arkadaşlarımın savurdukları kahkahalardan ürkerek çabucak doğruldu ve bir sıçrayışla kıyıya atladı. Bu istenmeden yapılan zoraki banyo, benim için şu bakımdan rahatsız ediciydi: Değişecek başka elbisem yoktu. Çamaşırlarım kuruyuncaya kadar, çul çuvalla örtünmek mecburiyetindeydim.

Her yerde olduğu gibi, Murgab'da da ilk ve tek zorluğu, kervanın gümrük işlerinde çıkardılar. Yol boyunca, Murgab ırmağının sol kıyısında Afganistan başlıyor, diyerekten gidip duruyorduk; burada hiç olmazsa köleler için baç almıyorlardı. Fakat çok yaman aldanmışız. Kervanbaşıyle bizzat kendisi pazarlığa girişen çemşidlerin hanı, mallar, hayvanlar ve köleler için şimdiye kadar kimsenin istemediği miktarda çok para istiyordu. Hacılar bile eşek başına iki, üç kran vermek zorundaydılar. Orta - Asya'da, fakir yolculardan adım başına gümrük almaları yüzünden, bölgede ticaret hemen hemen imkânsızlaşıyor. Bundan dolayıdır ki, bu topraklarda yetişen ham madde ve diğer ticarî kıymetler, kullanılmadan bozulup çürümektedir.

Bala Murgat'ta dört gün mecburen yolumuzdan kaldık. Buradan da Herât'a zaten atla dört günde varılıyor. Deve sırtında, bu dağlık bölgede bu yol iki misli sürer. Hele bizim gibi, yüklü develerle gidenlerin daha uzun bir zaman hesap etmesi şarttı. Yüksek Telgüzer dağını geçip, yine küçük bir gümrük kavgasıyle yolculuğun monotonluğunu yarıda kestikten sonra, Kale No dedikleri bir yere vardık. Yol, buradan Herât'a kadar yüksek dağlardan geçiyor. Daima karla örtülü Seraband dağının doruğunda, büyük büyük ateşler yaktığımız halde, yine de donuyorduk. Üçüncü gün, yol aşağıya doğru inmeye başladı. Vâdiye selâmetle indik ve bir günlük yürüyüş sonunda, Herât'ın bir sınır köyü olan Karuk'a vardık.

İlkbaharda, kervanımız Buhârâ'ya doğru yola çıktığı sırada, Dost Muhammed Han'ın idaresi altındaki Afganlılar Herât'ı

Teke Türkmenleri'nin karargâhından bir görünüş.

kuşatıyorlardı. O tarihten bu yana altı ay geçmemişti. Şehrin düşüşü, soyulup yağma edilmesiyle ilgili olarak dolaşan haberleri çoktan duymuştuk. Kervanımızdaki Herâtlılar'ın çoluk çocuk, ev bark, aile ve dostlarına nasıl kavuşmak istedikleri artık tahayyül edilebilir. Yine burada da, daha sabahın erken saatinde baskın yapan gümrükçünün her gelen insanın, hayvanın ve her parça eşyanın listesini hazırladığı için, bir günü daha Karuk'ta geçirmeye mecbur olduk. Ben, Afganistan'ı iyi kötü düzene girmiş bir memleket sanıp ıztıraplarımın ve derviş rolümün biteceğini sanıyordum. Acıdır ama, hayâl kırıklığına uğradım. Yolculuğumuz süresince Herât'taki Afgan gümrükçülerinin bizi karşıladığı kadar kabalıkla hiçbir yerde karşılanmadık. Üstümüzdeki gömlek hariç, herşeyimizi, elbiselerimiz de dahil, hepsini gümrüğe tâbi tuttular. Eşeğim için altı kron verdim. Baç'ını ödemiyenin, hiç acımadan, nesi varsa aldılar.

Bu «soygun» dan sonra, akşama doğru, kumandan mevkiinde olan albay rütbesindeki Kerruk İlbay'ı bizleri gözden geçirmek için yanımıza geldi. Bilhassa beni uzun bir süre tetkik etti. Herhalde yabancı yüz hatlarım gözüne çarpmış olmalı ki, kervanbaşından hakkımda bazı sorular sordu. Yanına çağırttı, oturttu, bana ayrı bir ilgi gösterdi. Konuşmamız sırasında sözü hep Buhârâ'ya getiriyordu. Bir, iki defa da kıs kıs güldü. Ben ise rolümde sebat ettim. Vedâlaşırken, İngiliz âdetlerine göre elini uzatarak tokalaşmak istedi. Ama ben önce davranıp Fâtiha okumak için ellerimi havaya açtım. O da gülerek oradan ayrıldı. Nihayet, Kerruk'tan da yola çıktık ve altı haftalık meşakkatli yolculuğumuz, ertesi gün sona erdi; sabahı, Herât şehrine girdik.

HERÂT VE ÖTESİ

Kanallarla bölünmüş ve ortasında Herât şehrinin uzanıp yayıldığı yemyeşil vâdiye, «Çölgey - Herât» diyorlar. Savaşın açtığı derin yaraların kapanmış olduğunu,

hayretten büyümüş gözlerimle görüyorum. İki ay öncesine kadar, burada saldırgan Afganlılar herşeyi ezip mahvederek konakladıkları halde, şimdi ekilmiş topraklar, üzümler yine yeşilin en güzeliyle gözleri okşuyor; kırlar, çimenler çiçeklerle işlenmiş bir halı gibi alabildiğine uzanıyor.

Şehre, Dervâze Arak kapısından girdik. Kapı ve civardaki binalar harabe hâlindeydi. Kapıya yakın, şehrin iç kısmında bir hisar yükseliyor. Bu yüksekliğinden dolayı, düşman topçusunun başlıca hedefi olmuş ve bir taş yığını hâline gelmiş; kapı ve pencerelerin tahtaları da yok olmuş. Halk bunları yakmış, çünkü şehir, kuşatma sırasında büyük yakacak sıkıntısı çekmiş.

Çıplak duvarların aralıklarında, üstlerinde giyecek bir şeyleri olmayan Afganlı ve Hindliler, yağma edilmiş şehre lâyık bekçiler gibi çömelmiş duruyorlardı.

Her adımda yağma ve çapulculuğun daha da yoğun olduğunu gördük. Boş, terkedilmiş semtler vardı. Sadece çarşı, daha doğrusu sayısız kuşatma muharebeleri görmüş kubbeli kısmı, buranın, yani İran, Hindistan ve Orta - Asya'nın birleşme noktasındaki ilgi çekici hayatın örneğini veriyordu. Afganlılar, Hindliler, Türkmenler, İranlılar ve Musevîler değişik yüz hatları, renkleri, çeşitli giyiniş tarzlarıyle hayret verici bir manzara arzediyorlar. Mintan, şalvar ve kirli bir cübbeden ibaret olan millî giyinişinin üzerine Afganlı, bazan kıpkırmızı bir İngiliz ceketi de geçiriveriyor; başında da daima ve daima resim modeli olmaya birebir Hind - Afganî sarık var. Azıcık medenî olanlar, yarı İranlı kıyafetindeler. Silâh kuşanmak moda; sivil olsun, asker olsun, çarşıya kılıcını kuşanmadan ve kalkansız kimse gitmez. Çok kibar gözükmek isteyen de o derece silâhlı ve cephanelidir. Afganlı, en çiğ, en kaba bakışlıdır. Onun yanından herkes boynu bükük, başı eğik geçiyor. Dünyada hiçbir millet, şehrini fetheden Afganlı'ya karşı Herât halkının duyduğu kini duymamıştır.

Bu rengârenk kalabalık bende çok hoş bir etki bıraktı.

Evvelce de söylediğim gibi, kesem tamamen boşaldığı için, Herât'a varır varmaz, eşeğimi satmak zorunda kaldım. Biçare hayvan yol boyunca oldukça zayıflamıştı. Ancak 26 krana satabildim. Bunun beş kranını hemen vergi için ve bazı ufak borçlarımı kapatmak üzere harcamam gerekiyordu. Durum beterin de beteriydi. Yiyecek ekmeğin çerezini bile zoru zoruna bulabildim.

Geceleri de pek soğuktu. Zorluklara katlanmaya alışık vücudumla ince elbiseler içinde açık havada, yıkıntıların dibinde, toprakta yatmak mecburiyetinden büyük ıstırap duyuyordum. İran'dan yaya yürüyüşle on günlük uzaklıkta oluşum, beni yeni bir ümitle besliyordu. Fakat oraya kadar gitmenin büyük zorluğu vardı. Tek başıma gitmem imkânsız bir şeydi. Meşhed'e gidecek kervan ise yeni düzülüyordu. Büyümeyi ve daha uygun zamanın gelmesini bekliyorlardı, çünkü Teke Türkmenleri, yalnız yolları tehlikeli kılmakla kalmıyor, Herât'ın kapılarına kadar gelip, insanları kaçırıyorlar, köyleri ve kervanları soyuyorlardı. Kergi'den ve Semerkand'dan birlikte geldiğimiz arkadaşlarım da dağılmıştı; yanımda sadece iyi ve namuslu yol arkadaşım Molla İshak kalmıştı. Molla İshak, gündüzleri yiyecek ve yakacak şey dileniyor, akşamları da yemeğimizi hazırlıyordu. Hazırladığı yemekleri, ancak büyük ısrarım üzerine benimle birlikte aynı sahandan yemiştir.

AFGAN KRALININ OĞLU

Yoluma devam için gereken masrafların temini maksadıyle baş vurmadığım çare kalmadı. O sırada oralara hükmeden Afgan kralının on altı yaşındaki oğlu Serdar Mehemmed Yakub Han'a kadar çıktım. Fethettiği vilâyetin idaresini babası ona emanet etmişti. Zira kendisi acele Kâbil'e dönmek zorundaydı; kardeşleri onu tahtından indirmeye çalışıyorlardı. Şehrin genç hâkimi, kuşatmadan iyice hasar gören sarayda kalıyordu. Hep dik ve yüksek yakalı üniforma giyiyor, dolaşmadığı zaman, pencere yanındaki bir koltukta oturuyordu. Kendine hâlini arzedenlerden — yani resmen kabûl etmesi icabedenlerden — bıkınca, askerleriyle pencerenin altında tâlim yapıyordu.

Molla İshak'la birlikte sarayın avlusuna girdiğimiz zaman, askerler sıkı bir tâlime dalmışlardı. Kabûl salonunun kapısında ise bir sürü hizmetkâr, saray teşrifatçısı, asker ve dilek için gelen kalabalık ayakta bekleşip duruyorlardı. Herkesin

yolumdan çekilip, salona rahatça girebilmemi, kocaman sarığıma ve hacı görünüşüme borçluyum. Serdar, her zaman olduğu gibi yine de koltuğunda oturmaktaydı. Sağında veziri, onun yanında, duvar boyunca başka subaylar, mollalar ve Herâtlılar sırasıyle dizilmişlerdi. Serdar'ın önünde mühürdar ve maiyetinden 4 - 5 hürmet erbâbı bulunuyordu. Derviş liğime lâyık, her zamanki selâmlamayla huzura girdim. Sonra dikkati üzerime çekmeksizin, kendisine kadar ilerledim. Vezirine — ki güçlü, kuvvetli bir Afganlı'ydı — yer vermesi için elle işaret ettim ve Serdar'la ikisinin arasına oturdum. Hazır bulunanlar bu hâlime gülüyorlardı. Alışılmış duaları okumak için ellerimi havaya açtım. Bunu yaparken genç Serdar beni iyice süzdü. Hayret ettiğini gördüm. «Âmin!» dediğim ve oradakilerin de sakallarını sıvazlıyarak «Âmin!» diyerek duayı tamamladığımız zaman, genç adam yerinden kalktı, yarı hayret, yarı gülümsemeyle beni göstererek: «Billâhi sen İngiliz'sin!» diye haykırdı.

Bu hususî hitabı üzerine gülüşmeler olduysa da, kendisini rahatsız etmeye kalmadan önüme geçerek durdu ve bir çocuk gibi elini çırparak «Kurban olayım doğru söyle! Sen, maskeli bir İngiliz'sin değil mi?» diye haykırdı. Fakat ben, bu lâtifeyi fazla bulmuş gibi davranıp, kendisine hitapla:

— Ey Sahib-mekân! Şu Hâdîs-i Şerîfi elbette bilirsin: «Bir mü'mini lâtife olsun diye bile kâfir sananın kendisi kâfir olur». Yoluma devam etmem için fâtiha'ma karşılık bir ihsanda bulunsan daha iyi edersin, dedim.

Ciddî bakışlarım ve bir Hadîs-i Şerif zikredişim, genç adamı hafifçe şaşırttı. Biraz utanarak yerine otururken, bu çehrede ve böyle yüz hatları olan bir Buhârâlı dervişe şimdiye kadar rastlamadığını söyleyerek kendini mâzur göstermeye çalışıyordu. Ben Buhârâlı değil, İstanbul'dan olduğum cevabını verip, bunu ispat için mürûr vesikamı çıkardım, 1860'da Mekke'ye ve İstanbul'a gelen, Sultan tarafından çok iyi karşılanan yeğeni Celâleddin Han'dan bahsedince, tamamen rahatladı. Mürûr vesikam elden ele dolaştı. Herkes baktı ve memnunluklarını belirttiler. Serdar, birkaç kran verdi ve Herât'da bulunduğum müddetçe ziyaretine gelmemi söyledi. Bu fırsatı kaçırmayıp, ziyaretinde bulundum.

Herât'da bir kervanın gelişini bekleyerek geçirdiğim vakit hayli uzadı. Bekleyiş çok canımı sıkıyordu. Şehrin kasvetli bir havası vardı, insanları kederliydi. Her yüzde, düşman askerlerinden korku okunuyordu ve konuşma konusu hâlâ bu son kuşatma ve yağmaydı. Meşhed'e gitmekte olan bir kervanla yolculuğumun bu son kısmını katetmek üzere nihayet 10 kasım 1863 tarihinde, Orta Asya'nın bu kapısından ayrıldım. Bu kervan 2.000 kişiden ibaretti. Bunların yarısı, Kâbilli'ydi. Büyük yoksulluk ve sefâlet içinde, çoluk çocuk hep birlikte Şîî ulularının makamlarında haccetmeye gidiyorlardı. Kervan büyük bir topluluk olduğundan herkesi sınıf sınıf gruplandırdılar. Ben, kürk ve kimyevî maddeler ticareti yapan ve hâlen bunları İran'a götürmekte olan Kandehâr'lı bir Afgan grubuna düştüm.

Yolumuz, ufaklı büyüklü birkaç köyden geçti. Sebas köyünde büyükçe bir ormanlık başladı. Bu orman, Heri kıyısında uzanıyor ve orada bulunan Türkmenler'in saklanma yeri sayılıyor. Herât'a bağlı topraklar Kusun'da son buluyor. Orada, son Afgan gümrüğünü ödemek için iki gün duraklamaya mecburduk. Ertesi günü, kervansarayın kulesinden baktığımızda, büyük bir toz bulutunun köye yaklaştığını gördük. «Türkmenler» diye her yandan yankılanan sesler yükseldi. Gerek köydeki, gerek kervansaraydaki korku anlatılamıyacak kadar büyüktü. Toz bulutu iyice yaklaşınca, bunun büyük bir yaban eşeği sürüsü olduğunu farkettik. Köyün taa yanına varınca, gerisin geriye dönüp çölde kayboldular. Herkes derin bir nefes aldı. Kusun'dan İran sınırına kadar sahipsiz bir ülke parçası uzanıyor. Teke, Salur ve Salık aşiretleri, bu topraklardan, alamanyalarını (haydut çeteleri) kuzeyden en güneye Kaf, hattâ Birsan'a kadar gönderiyorlar. Birkaç yüz atlıdan meydana gelen bu gruplar, köylere saldırıyorlar, ahaliyi ve sürüleri yakalayıp, kendileriyle birlikte sürükleyip götürüyorlarmış.

Kervanımız bir hayli kalabalık olmasına rağmen, yine de Kusun'un eli silâh tutan erkeğini beraberimize aldılar. Orta Asya'daki yolculuğum sırasında çeşitli meşakkatlere katlanmama rağmen, bu son merhalede, Herât'dan Meşhed'e ka-

«Yemin ederim ki sen İngiliz'sin!...»

darki kısımda çektiklerim, şimdiye kadarkileri kat kat aştı. Düşündükçe hâlâ şaşar kalırım: Avrupa hayatına alışık vücudum, bu gibi yorgunluklara nasıl dayanıyor ve bu zorluklara nasıl meydan okuyordu! Cebimde tek kuruşum yoktu. Günlük ihtiyaçlarımı kervandaki Afganlılar'dan ve tanıdıklarımdan dilenmem gerekiyordu. Tanıdıklarım ise, kendileri de fakir hacılardı, yiyecek bakımından onlar da dardaydılar. Afganlılar'ın doymazlıkları ve kötü kalplilikleriyse öylesine bilinen şeydi ki, onların ilgi ve merhametlerini sağlamak istemediğimi anlatmaya lüzum görmüyorum. En iyi durum, kervanımızın meskûn köyler sınırında kamp kurduğu zamanlardı. Böyle zamanlarda, tatarımla köyü ikiye taksim ederdik. Bir tarafında ben dolaşıp odun ve başka yakacak dilenirken, öbür tarafında o dolaşır, un veya ekmek toplardı. Buluştuğumuz zaman, rol değiştirirdik.

Bu civarın halkı o kadar fakir, fukara olmasına rağmen, meşakkatlerimize yine de kayıtsız kalamıyordu. Besleyici yiyecek bakımından oldukça fakir de olsak, pek eksiğimiz yoktu, fakat dayanılmaz işkencenin sebebi, burada sonbahara doğru hâkim olan sert iklimdi. Bilhassa kuzey doğudaki çöllerden doğru esen keskin bir soğuk rüzgâr vardı ki, en kalın giyecekler içindeki insanların bile iliğine işliyordu. Şebeş'ten iki menzil uzakta bulunan Meşhed'e kadar, geceyi açıkta, taş gibi sert, buz tutmuş toprak üzerinde geçirmek zorundaydım. Yırtık derviş elbisem hem yatağım, hem de yorganımdı. Çok defa donma korkusundan uyumaya cesaret edemedim. Taş kalbli Afganlar'dan, fazla olan velenselerinden bir tanesini vermelerini rica ettim. Titreyerek birbirine vuran dişlerim ve yalvarışlarımla, kürklerine bürünmüş bu merhametsizlerin, bu insafsızların önünde boşuna duruyordum. Hâlime gülerek: «Semâ et hacı, ısınırsın!» dediler. Orta Asya çöllerinin kumları benim için ne kadar unutulmaz hâtıralar taşıyorsa, Doğu İran yayları da o derece unutulmaz olmuştur.

Kâfir - Kale'de, Meşhed'den gelmekte olan bir kervana rastladık. İranlılar'ın hizmetindeki İngiliz asıllı bir subay olan, eski ahbaplarımdan Yüzbaşı Dolmage'in, hâlâ Meşhed'de bulunduğunu yolculardan birinden öğrendim. Bu habere son derece sevindim. İlk İran köyü Feriman idi. Buradaki sıcak bir ahır, bana birkaç gündür çektiklerimi unutturdu. Herât'dan yola çıkışımızın on ikinci günü nihayet, «İmam Rıza» künbetinin yaldızlı kubbesinin pa-

Dönüş yolculuğu: Tahran yolunda.

rıltısı ilk defa gözlerimi kamaştırdı. Çoktandır hasret kaldığım Meşhed şehrine vardık.

Hiç hoş olmayan, kimliğimi gizleme maskemden, sıkıntılı fakirliğimden, paçavra hâline gelmiş elbiselerimden ve aylarca süren tehlikeli maceramın binlerce kahrından kurtulabileceğim yer, işte bu Meşhed idi. Meşhed İlbayı, aydın görüşlü bir asîlzâdeydi. İran şahının amcasıydı. Eski bir ahbabıma, Şark'taki tek Avrupalı dostuma da yeniden kavuşabileceğimden ümitli olabilirdim. İmam Rıza'nın altında yattığı altın kubbenin parıltılarının içimde sevinç hisleri yaymasına artık şaşmamalıdır. Türkistan'dan, Afganistan'dan ve Hindistan'dan buraya kadar gelen hacının sevincini benim de paylaştığıma şaşmamalıdır. Hacılar, bu yorucu çetin yolun sonunda en sıcak arzularının son merhalesine ulaştıkları zaman elbette mutludurlar.

Dindar Şîîler, Meşhed'i görür görmez, ufak taş yığınları yapmak âdetindedirler, çalılara bez parçaları, çaputlar bağlarlar ve neşidelerle, ilâhîlerle kalblerindeki hisleri ifade ederler. İmam Rıza'nın Şîîler arasında başka bir yeri vardır. Kendisi de menfada öldüğünden, onun izinde olanların inancı kolayca anlaşılıyor. İmam Rıza'nın şehrinin yakınına varınca, Türkmen haydut çetelerinden kurtuldukları için Şîîler'in sevinçleri büyüktü.

MEŞHED'DEN TAHRAN'A

Fevkalâde güzel bir sonbahar günü Horasan'ın başkenti Meşhed'e vardık ve bir kervansaraya girerek konakladık. Yıkandım, yıpranıp yırtılmış elbiselerimi elden geldiği kadar düzeltip, kendime şöyle bir çeki düzen verdikten sonra, Binbaşı Dolmage'i aramaya çıktım. Binbaşı aracılığıyle İlbay'dan bir huzura kabûl sağladıktan sonra, Tahran'a kadar çok rahat bir

yolculuk yaptım. Artık o fecî yolculuk sıkıntıları sona ermişti.

Tahran kapılarına vardığımda, vakit hayli geç olduğundan kapılar kapanmıştı. Geceyi yine bir kervansarayda geçirdim ve ertesi gün çarşıdan geçerken birkaç Avrupalı'ya rastlayınca kendimi tanıttım. — Kıyafetimden dolayı beni tanımamışlardı —. Beni sevinçle kucaklayarak, iyi kabûl gösterdiler. Biraz sonra Türk elçiliği konağına gittim. On ay önce, delice ümitlere kapılıp, macera dolu planımı yaparak ayrıldığım candan dostlarıma yeniden kavuşmanın sevincini kim yazıyle dile getirebilir? Onlar da, benim şahsımda, o zaman, kendi kurduğu hayâlleri gözlerini kör etmiş, kendi hazırladığı tehlikelere koşan, şimdiye kadar muhakkak ki bu hevesinin kurbanı olmuş bir kimseyi gördüler. Şimdi ise, haber vermeden ve hiç vakit kaybetmeden kendilerini ziyaret etmemden duydukları sevinç ve hayret, bu yüzden tabiîdir ki sonsuzdu.

TÜRKİYE'YE DÖNÜŞ

İlkbaharda, İran'ın başkentinden ayrıldım ve tek kelimeyle, eğlene eğlene, bir oyun oynuyormuş gibi İran sınırına vardım. Âzerbaycan'ın doğu sınırından Türk Kürdistanı'nın (metinde aynendir) başladığı tepeciklerle dolu araziyi geçtim. Burada, son bir vedâ için döndüm. Bakışlarımı uzun bir süre İran sınırlarında gezdirdim. Ve sonra, Trabzon yakınında, — Erzurum'a giden yolda, Pontus sıra dağlarının en yüksek yerinden Karadeniz'in gözüktüğü yerde, ki Xenophon «Onbinlerin Ric'atı» adlı eserinden buradan bahseder — Karadeniz'in lâcivert dağlarının karşısında, bu yerlere sessizce Allahaısmarladık dedim. O yerlere ki, görmek için pek genç yaşımdan beri beklediğim dünyayı dolaşmak arzum, beni iterek getirmişti.

İşte, Lloyd şirketinin vapuru karşımdaydı ve sancağı dalgalanıp duruyordu.

Geçmiş çağlarda Mitridat'ın başkenti olan Trabzon'da sadece iki gün geçirdim. Arta kalan yol eşyamı sattıktan sonra Boğaziçi'ne kadar vardım. Bu yolculuğa çıkış noktam olan Istanbul'da bu defa ancak üç saat kalabildim. Oradan Köstence yoluyle Budapeşte'ye gitmek üzere ayrıldım. Mekke'ye götüreceğim zannıyle Semerkand'dan benimle birlikte gelen derviş arkadaşım Kongratlı Molla İshak hâlâ yanımdaydı. Istanbul'da kendisinden ayrılmak istedim. İskenderiye'ye biletini alıp, yol masrafını da verip Mekke'ye kadar gönderecektim. Fakat uzun süre birlikte olmamızdan bana öylesine alıştı, beni o kadar sevdi ki, Mekke'ye gitmek tasavvurundan vazgeçip, benimle birlikte Frengistan'a geldi. Tuna'da bizi Budapeşte'ye götüren vapurda giderken çok defa onu düşüncelere dalmış gördüm. Molla, kendisine dünyayı bağışlasalar Frenk yemeğine elini sürmüyor ve etrafına korkuyle bakıyordu. Ama yavaş yavaş Avrupalı yaşayışına alıştı. Birkaç gün sonra, Buhârâ kıyafetiyle Budapeşte sokaklarında dolaşıyordu.

İlk günler, şaşkınlığından söyleyecek söz bulamıyordu. Ona herşey sihir ve büyü gibi geliyordu. Bu bozkır çocuğunun, gittiği ilk Avrupa kentinde neler düşünüp, neler söylediği tasavvur edilebilir. İnsanların hızlı yürüyüşleri, hele arabaların gürültüsü onu şaşkına çeviriyordu. Gündüz telgraf tellerine bakarken, kaç defa yakalamışımdır. Tellerden geçen sesleri duymak hevesindeydi. Geceleri, gaz lâmbalarına bön bön bakıyor, demirin yanıp yanmadığından emin olmak istiyordu. İnsanlar için giyinişlerine göre hüküm veriyor, herkesi bir «Bey» sanıyordu, bunu şu sözleri de doğrular: «O! İşte mutlu ülke buraya denir! İnsan, hiç fakir fukaraya rastlamıyor!» Frenkler'e karşı beslediği çekingenliği tamamen kayboldu; evvelce, hemşehrilerinin görüşlerine inanarak, başka dinde olduğu için tepeleyeceklerini sanıyordu. Şimdiyse, iyi yürekliliklerini övmekle bitiremiyordu. Kısa bir süre içinde Macarca'yı öğrendi. Her tarafta sevgiyle karşılandı. Konuşma diliyle birlikte okuma yazmayı da öğrenince, dostlarım ona «Macar İlimler Akademisi» kütüphanesinde bir de vazife buldular. Burada, tam yirmi beş yıl büyük dürüstlük ve gayretle çalıştı. Temiz ve büyük yüreğiyle böylesine sevdiği yeni memleketi, mollama ekmek sağladığı gibi, benim iyi mollam için bir de kabir ayırdı. Orta Asya'da doğup, talihin bizlerin arasına gönderdiği iyi insanı, Fehèr ilinin Velence kasabasında toprağa verdik. Allah rahmet eylesin.

SON

Etrüskler'in Esrarı

YAZAN: ZACHARIE MAYANI — ÇEVİREN: TONYUKUK

ETRÜSK meselesi hakkında gittikçe büyüyen kargaşalığı iyice anlayabilmek için küçük bir deneme yapalım. 1961 yılı «Petit Larousse» unu alalım ve birbirleriyle çelişen şu üç açıklamayı okuyalım:

1) Etrüsk dili, Hind - Avrupa dillerinden değildir (s. 406);

2) Etrüskler Ârî ırkından gelir (s. 1345);

3) Ârî dilleri Hind - Avrupaî grubuna girer (s. 1170).

Böylece Etrüsk dili hem Hind - Avrupa menşeli, hem de aksi olarak görünmektedir. Zavallı Etrüskler!... Ve zavallı bizler ki, böyle bir çıkmazda kaybolup gitmişiz.

Bundan otuz yıl önce, bu dille meşgul olmaya başlayınca, gayet tabiî olarak karakteri hakkında hiçbir bilgim yoktu. Sadece o zamana kadar bilinen, mezar anlamında **«thora»**, resim, kabartma anlamında **«fleres»**, oğul anlamında **«klan»**, vs. kelimelerini alarak derinlemesine incelemeler yaptım. Vardığım netice, bunların ölü veya diri başka bir dille akrabalığı olmamasıydı.

Hakkında kesin olarak bilinen tek şey ise, maalesef menfî bir hüküm idi: Etrüskçe'yi çözmek için Yunan ve Latin dilleri bir fayda sağlamıyordu.

Buna karşılık Etrüskler'in yaşayış tarzları ve tarihleri hakkında bir hayli şey biliniyordu. Çiftçi, denizci, tüccar ve savaşçılardan meydana gelen bu halk, İtalya'da, o zamanlar çok iptidaî olan Latinler'in civarında bir yere yerleşmişlerdi. Her şeyleri ile Romalı çobanlara üstün olan Etrüskler, onlara şehir kurmasını, bataklık kurutmasını, ordu teşkil etmesini, fa-

öğrettiler. Roma şehrini güçlendirdiler ve kendilerine tâbi bir krallık kurdular. Romalılar, bazan inatçı davranmalarına rağmen, çoğu zaman şaşkınlıkla onların geleneklerini taklid ediyorlar, eflâtun elbiselerini, bağlı iskarpinlerini ve silâhlarını alıyorlar ve aynı zamanda dillerini öğrenmeye çalışıyorlardı.

Halbuki, Milât'tan hemen önce, Etrüskler birdenbire tarih sahnesinden çekildiler ve dilleri de unutuldu. Geriye kalanlar ise, fresklerle süslenmiş mezarları, kabartmalarla dolu lahitleri, gravürlerle bezenmiş bronz aynaları oldu. Bu kalıntılar arasında Yunan alfabesinden türemiş harfleriyle yazılmış yazılara sık sık rastlanıyordu, fakat bunları anlamak imkânsızdı.

Uzun ve yorucu araştırmalarım sonunda, Etrüskçe için anahtar - dil olacak bir dil buldum: Bu, Arnavutça'ydı.

Balkanlar'ın vahşî boğazlarında gelişen Arnavutça, antik devrin az bilinen bir dilinden, İlirya dilinden, pek çok kelime saklayabilmişti. Arnavutça'nın temeli zaten bu dile dayanıyor. Etrüskçe ise bu dile bir hayli benziyordu. Zamanımızdan XIV. asra kadar uzanan bir devir boyunca yapılan verimsiz çalışmalar sonunda Etrüsk dili, karanlık bir mağarada homurdanan tarih öncesi bir canavar gibi görünmeye başlamıştı. Artık bu XX. yüzyıl efsânesinin yıkılması gerekmekteydi.

Etrüskçe, Hind - Avrupa menşeli olarak gözükmektedir. Ârî olsunlar veya olmasınlar, biz bu meseleyi «Larousse» un uzmanlarına bırakalım. Bu dilin dilbilgisi kaideleri şimdiki Arnavutça'nın kaidelerine çok benzemektedir.

Nihayet çözülebilen Etrüskce sayesin-

Çözülüyor

mesini, güzel yapıları, şarabı, dansı, at yarışlarını ve oyunları da seven canlı bir topluluk olarak görünmektedir. Bütün bunları çok renkli fresklerine baktığımız zamanda anlıyoruz. Fakat onların aile hayatının karşılıklı sevgi ve saygıya dayandığını keşfettiğimiz zaman çok şaşırdık. Kadınlara ve çocuklara karşı muameleleri ile ölmüş atalarının hâtıralarına karşı duydukları saygı, komşuları Romalılar'ın kaba, umursamaz davranışlarıyle, sadece zafere ve maddî menfaate olan meraklarına hiç benzemiyordu. Etrüskler daha sade, fakat daha samimî insanlardı. Duygularını, yaşama sevinçlerini veya kederlerini bir anda ifade ediyorlardı.

Değerli bir kabiliyet olan nükte yapma özelliğine de sahiptiler. Ne yazık ki bugüne kadar, Romalılar'ın Molière'i denen Plautus gibi olduğu kadar, edebî sahada hiçbir Etrüsk yazısına rastlanmamıştır. Fakat şehre inmiş köylülere ve bir soylunun yemeğindeki davetlilere, bizim bugün «skeç» dediğimiz tarzda bol nükteli oyunlar oynayan komedyenleri mevcuttu. Bazen güreş tertipliyorlardı. Fresklerin ötesinde berisinde serpilmiş olan bazı cümleler sayesinde, Toskana'da bundan 2300 yıl önce gelişmiş olan hayatın çeşitli yönlerini öğrenmemiz mümkün olmuştur.

Zafer tanrısının bir esiri kurban ettiğini temsil eden bir Etrüsk freski.

ETRÜSKLER'İN GÜNLÜK HAYATI

Tarkinya'nın eski sakinleri olan Etrüskler'in şehirlerinden birine girelim; birbirini dikine kesen geniş caddeler, kanalizasyon tesisatı ve bolluk ilâhı Hermees'ın ulu tapınakları... İşte tipik bir Etrüsk şehri. Bir Etrüsk tüccarının veya bir idarecinin evine girelim. «Tıpkı Pompei'nin çoğu harap olmuş evlerine girer gibi mi?» diye soracaklar bize. Kat'iyetle hayır. Toskana'da o zamanlar hüküm süren büyük lüks hayatın en ufak teferruatına ait izleri bile taşıyan kalıntılar var elimizde. Bunlar, Etrüskler'in yeraltı mezarlıklarının duvarlarını süsleyen fresklerdir; zira bu ölüler, geçmiş hayatlarına ait sahneleri daima etraflarında görmeyi severlerdi.

Aradığımız «iç» demek ki doğrudan

doğruya gözlerimizin önüne seriliyor. Eşikten adımımızı atar atmaz hayretten bağırmamak için kendimizi tutuyoruz. Çünkü bulunduğumuz yer hemen hemen özel bir mezbaha gibi. Kafası kesilmiş ve derisi soyulmuş muazzam bir sığır, bir kirişe asılmış; yanında tavşan, karaca ve bir başka av hayvanı... Biraz ilerde güçlü kuvvetli iki kasap, satırlarını ustaca kullanır vaziyette. İçlerinden biri sanki «her çeşit var!» diye bağırır gibi. Bonfile ve biftekleriyle iftihar eder bir hâli var!

Bir üçüncü kuvvetli adam, beline kadar çıplak görünmesine rağmen, daha sakin bir görünüşü var. Küveti olan bir çeşit masa üzerine eğilmiş. Parmakları arasındaki iki küçük yastığı sıkmakla meşgul. Hemen üzerindeki yazıda peynirci olarak tanıtılıyor. Demek ki evin süthanesine düşmüşüz. İşte Etrüskler'in zevki hakkında bize görünen şeyler. Biraz sonra günlük yemek listesi de hazır olacak. Etrüskler'in hayatını tasvir eden bir yazıda okuduğum şey, bizim için biraz garip gelecek:

«Çeşitli tahılları kullanırlardı... Av eti ve balık yerlerdi... Eti hazırlamak ve pişirmek için çeşitli formülleri vardı...»

Şimdi süthaneyi ve mezbahayı terkedip, mutfağa gidelim:

Mutfak mı? Tamamen döşeli. Hiç de açık saçık resimler olmayan krokilerle süslü büyük bir fırın. Ortada, birbirlerine bitişik küçük masalar, üzerleri meyva ve yemek tabakları ile dolu. Yarı beline kadar çıplak, genç bir «şef» herhangi bir tencerenin dibinde ağzının tadına göre bir şeyler arıyor. Tam bu sırada, sağından ve solundan iki hizmetkâr daha iyi şeyler olduğunu anlatmak için ona doğru koşuyorlar.

Kızların üzerinde güzel dikilmiş elbiseler, çok renkli kumaşlardan atkılar, abanoz ağacından kolyeler ve sarı bukleli saçlarını süsleyen altın çenberler vardı. Sabırsızlanan müşterileri memnun etmek için sağa, sola koşuşuyorlar.

Etrüskler'in yemekhanedeki davranışları, Romalılar'a nazaran ne kadar değişiktir. Romalılar'ın esirlerine davranışlarını ve Roma mutfağının saçmalıkları düşünülürse bu fark daha iyi ortaya çıkar.

Yemekten bahsederken ve bilhassa kremalı eti belirtirken, bu leziz yemekle beraber verilen sebzelerden birinin üzerinde duralım. Mesele aslında o kadar büyütülecek bir şey değil; ancak yazıları çözme esnasında, bu teferruat üzerinde durmak zorunda kaldım. Konu, bezelyelerin hazırlanması ve yenmesi idi. Şüphesiz bu kelimelerin Etrüskçe'sini bulmak gerekiyordu. Fakat mutfakla ilgili resmin altındaki yazıda bu kelimeye rastlamak mümkün olmadı. Rastladığım yer ise bir hayli şaşırtıcı oldu: bir harp alanı... Daha ziyade, bir Etrüsk askerinin, bir Romalı lejyonerin kafasına yolladığı bir «kurşun»un üzerinde. Atacak füzeleri olmayan Etrüskler, düşmanlarına uzun, oval taşlar veya kurşun parçaları atıyorlardı. Romalılar gibi, bu askerler de düşmanlarına birşey attıkları vakit, savaşın heye-

Bir Etrüsk tipi.

canı içinde çeşitli lâflar da söylüyorlardı. Bu lâflar, genellikle içten söylendiği için kaba kelimeler oluyordu.

Halbuki bulduğum taş parçalarından birinde garip bir söze rastladım. Kaba bir kelimeden ziyade, düşmana nazaran sanki bir nezaket gösterircesine sadece: «İşte... bir bezelye tanesi!» deniyordu. Taş gülleyi yollayan, sarılmış düşmanının yiyecek sıkıntısı çektiğini anlamış olacak ki, bu sözle, üstü kapalı bir şekilde rakîbinin sıkıntısına dokunuyordu.

Mutfaktan çıktıktan sonra, ev sahibinin aile efradı, dostları ve aile ile kaynaşmış «müşterileri»ni ağırladığı ziyafet salonuna gelelim. Hepsi, masanın etrafına dizilmiş, üzerleri nakışlı halılarla kaplı yataklara uzanıyor. İşlemeli yastıklara dayanıyorlardı. Kadın ve erkek hizmetçiler, bronzdan, üzerleri işlenmiş lambaların aydınlattığı masaların arasında dolaşarak şarap dağıtıyorlardı. Flüt çalanlar, bütün güçleri ile çalgılarından tatlı nağmeler çıkararak gecenin neşesini daha da arttırmaya çalışıyorlardı. Masaların altında ise horozlar, köpekler ve hattâ leoparlar kendilerine atılan yiyecekleri kapışarak, dolaşıp duruyordu.

Bu leoparlardan birinin resminin hemen altında bir kelime vardı: «Krankru». Fakat Etrüsk kelimelerinin pek çok tuzak taşımaları, bu dilin bu kadar zamandır neden çözülemediğini açıklamaktadır. Nitekim, «krankru», bir kelime değil, iki kelimeden müteşekkil bir cümledir. Her şeyden önce, baştaki k harfinin g olarak okunması gerekir. Zira, Etrüsk dilinde g' leri belirtmek için ayrı bir işaret yoktur. O iki kelime, yani gran kru «yemeğini yedi» anlamını taşır. Görüldüğü gibi bu yazıda hayret edilecek bir şey yoktur. Fakat Etrüskçe'nin anahtarı bilinmedikçe, çözümü bu kadar basit olan şey, çok zor olarak gözükür. İşte bunun için krankru, bu yırtıcı hayvanın adı olarak, yanlış yere uzun müddet kullanılmıştır. Hattâ bu hayalî isimde cehennemlerin hâkimi sinsi «Şaron»un adı gizli olduğu sanılmış; bazan da ilâh Bâküs'ün senbolu olan dişi panter için söylenmiş bir kelime sanılmıştır.

Leopara gelince, masanın altında yalnız değildir. Efendileri eğlendirmek için evde bulunan bir cüce de onunla beraber bu avantajlı yerde durur. Dilenciler, Homeros'un devrinde beri ziyafet sofralarında bulunurlar ve çeşitli alaylara hedef teşkil ederlerdi.

Davetliler arasında çok yiyip içen gençlere rastlanmaktadır. Sanki her biri bir neşe ve sıhhat kaynağıdır. Etrüskler gençlerine âdeta taparlar ve aşırılıklarını affederlerdi. Bu durumu doğrulayan nefis bir Etrüsk atasözünü çözmeyi başardım: «Gençlik, coşkun bir sele benzer». Bu sel sanki, ilkbaharda Toskana tepelerinden kopup gelen seldir. Gençler flütçü ile beraber şarkı söylerler.

Flütçü ise, kendi freski altında, bize garip bir ifade ile tanıtılıyor. «Bütün ev, onun gözlerinin içindeydi». Başka bir ifade tarzıyle, evin içinde olup biten herşeyi görüyordu demek oluyor. Nitekim, bilindiği gibi Etrüskler'de flüt sesi, sadece efendilerin zevkleri esnasında değil, aynı zamanda esirlerin çalışması, hattâ tembel talebelere ve serserilere verilen cezalar sırasında da duyulan bir şeydi.

Dâvetliler aynı zamanda zar atarak da eğleniyorlardı. Bu zarların bazıları bizim zarlarımız gibi noktalarla sayıları belirtiyor, diğerleri ise, sayıların isimlerini ihtiva ediyorlar. Bu zarlar, Etrüsk dilinin çözülmesinde bir hayli yardımcı olmuştur. Bir çift zarla oyun oynanırdı. Her zarın üstündeki kelimeler bir atasözünü ifade ederdi. Şöyle ki, birinci kelime bir harfli olur, biri temsil eder, ikinci kelime iki harfli olur, ikiyi temsil eder ve böylece giderdi. Cümlenin anlamına gelince «Uysal bir at için, hendek atlamak bir oyundur» gibi bir anlam taşır. Fakat başka zarlar üzerinde de sayılar sadece kendi isimleriyle belirtildiğinden, hangi kelimenin «bir» anlamına geldiği uzun müddet meçhul kalmıştır. Bilginlerin pek çoğu «du» kelimesinin «bir» demek olduğunu iddia etmişlerdi. Ben, bu «du» nun Yunanca'da, Lâtince'de ve diğer Hind - Avrupâî dillerde olduğu gibi «iki» anlamına geldiğini isbat ettim.

Ziyafet sofrasında, içki üzerine şarkılar da söylenirdi:

Kim ki içer, keder bilmez!
İç ki ışığı gör
Ve iç çok yaşamak için!

Bu mâsum mısralar aslında çok derin anlam taşımaktadır. Harpler ve sefaletler muhakkak ki Etrüskler'in hayatından eksik olmayan şeylerdi. «İktisaden zayıf» olan-

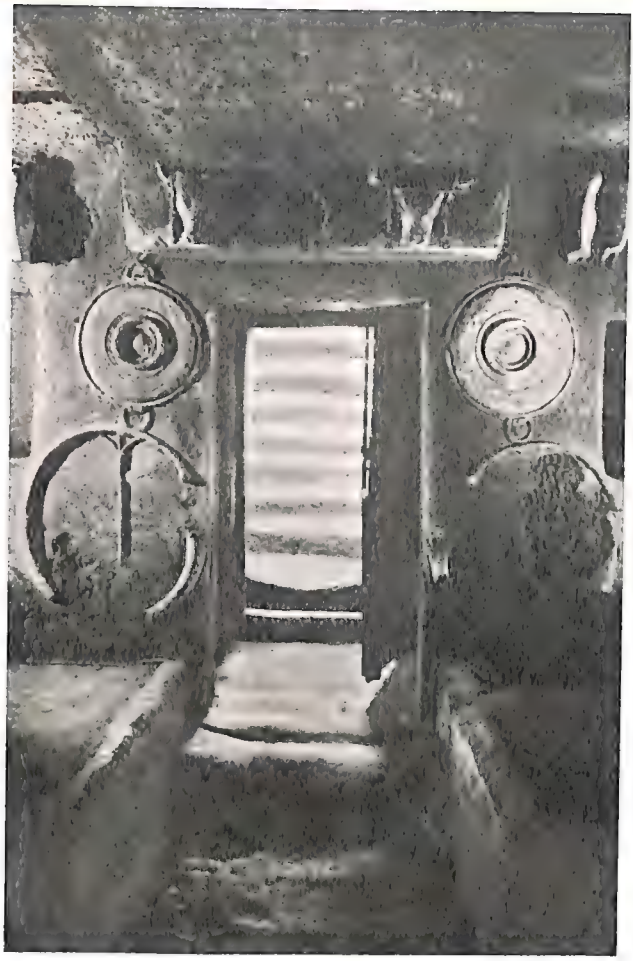

Etrüskler'in ölülerini muhafaza ettiği yeraltı mahzenlerinden biri.

lar, her zaman olduğu gibi, o zaman da eksik değildi. Fakat, daima zevk ve iyi hayat şartları özlenir ve aranırdı. İyi şarap hiçbir zaman reddedilmezdi. Bir ata sözü şöyle der: «Kendini şarabın içine bırak». Bir diğeri, daha komik bir ifadeyle «Ah şu ters dünya!» diye, şarap kupalarının üzerine nakşedilmiştir. Bir diğer vecize, mânâ bakımından çok dikkate değerdir:

Bırak gençliğini yaşa!
Mezarı hatırlayarak ağla!

Halbuki, mezar ve ölüm sonrası hayat, Etrüskler'in hayatında çok önemli rol oynardı. Atalarının mezarlarına gelerek onlara cesaret verici acıklı sözler sarfederler, süt, şarap ve hediyeler bırakırlardı.

Bütün eski topluluklar gibi Etrüskler de ilâhları için, putlar önünde hayvan kurban ederlerdi. Homeros'un devrinde, yani M.Ö. X. asırda, Yunanlılar, esirlerinin kafasını keserek, insan kurban ederlerdi. Fakat M.Ö.'ki son bin yılın ortalarında, geçmişin bu gelenekleri unutulmaya yüz tutmuştu. Onun yerine «kan akması» olan bir sahne gerçekleştirilirdi. Meselâ bir köpekle insan arasındaki güreş, boks gibi. Böylece akan kan, cehenneme yollanırdı. Bir cenaze törenindeki boks sahnesine rastladık; ziyafete gelenler, önlerinde cereyan eden mücadeleyi zevkle seyrediyorlardı. Fakat Etrüskler, kendilerine has bir anlayışla, iptidaî bir boğuşma olan o zamanki döğüşü, komik bir hâle sokmuşlardı. Yani güreşenler birbirlerinin yüzünü dağıtacağına, karşılıklı söyleniyorlardı. Biri, diğerine: «Hadi gel anlaşalım. Bana yenil!» diyor. Öteki de cevaben: «Kabûl, fakat beni mükâfattan faydalandıracaksın» diyordu. İşte böylece vahşî görünüşlü sahne, bir komediyle bitiyordu.

Esrarlı Tren Kazaları

Edinburgh, Dundee treni, sanki yoldan çıkmış değil de, birden kaybolmuş gibiydi. Koca trenin en küçük bir izine raslanmıyordu.

YAZAN: ROBERT DE LA CROİX — ÇEVİREN: B. UZEL

1879 YILININ 28 aralık günü, Edinburgh treni gecikmişti. Saat akşamın sekiziydi. Halbuki kırk beş dakika önce Dundee istasyonuna gelmesi gerekirdi. Yolcularını bekleyen insanlar, sinyallerin ve gar lambalarının soluk ışıklarının aydınlattığı parlak rayların ötesindeki karanlığı endişe ile gözlüyorlardı. Şu ana kadar anormal hiçbir şey kaydedilmemişti. Belki de katarın gelişi, kötü hava şartları yüzünden gecikiyordu. Endişe edilecek bir yön görülmüyordu.

Gar memurları kendilerine sorulan suallere omuzlarını silkerek cevap veriyorlardı. Saat 9'da telgrafla (o zaman telefon henüz icat edilmemişti) katarın geçeceği bütün istasyonlara haber salındı. Araştırma için lokomotifler sefere kondu. Bunlar aksi istikamette yavaşça ilerlerken, makinistleri ise her dönemeçte kazaya uğramış katarın vagonlarıyle karşılaşacağını sanıyordu.

Bütün endişeler boşa gitmişti: Yol tamamen boştu. İlk hareket noktalarına dönerken hiçbir şeye rastlamamışlardı.

BİR FIRTINA VE BİR KÖPRÜ

Sanki Edinburgh - Dundee treni yoldan çıkmış değil de, birden kaybolmuş gibiydi. Kaybolma noktası ve sebebi, en anlayışlı insanları bile şaşırtacak derecede meçhul kalıyordu.

Bu 28 aralık pazar akşamına tekrar gelelim. Saat 19.14'tür. Şiddetli bir güney

1880'de, İskoçya'da Tay köprüsü faciasından sonraki araştırmaları tesbit eden bir gravür.

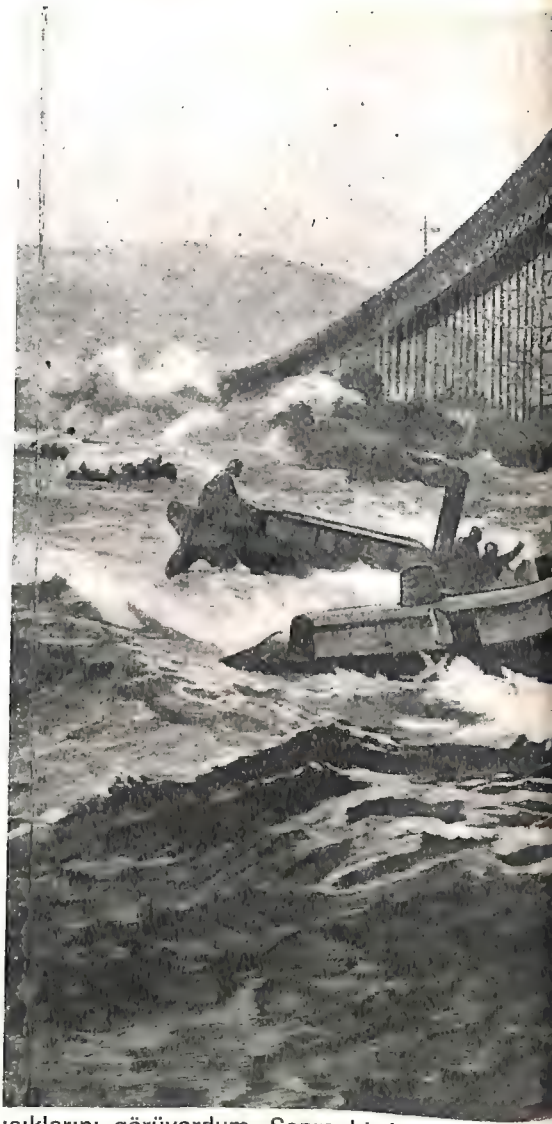

doğu rüzgârının darbeleri arasında ilerlemeye çalışan bir tren görüyoruz. İçerisi erkek, kadın ve çocukla dolu. Yıl sonu tatilinin getirdiği neşe içinde hepsi birden konuşuyor ve gülüşüyorlar, iyi ısıtılmış vagonları içinde dışardaki yağmur ve fırtınayı işitmiyorlar bile...

Çok geçmeden Edinburgh - Dundee treni, Tay koyunun 3 kilometrelik kısmını birleştiren köprüye girmişti. Köprü, en büyük gemilerin bile rahatlıkla geçmesi için su seviyesinden 27 metre yukarıya çıkmakta olup, ayaklar 56 metre yüksekliğinde kâh sağlam kayalar, kâh nehir dibine dökülmüş betonlar üzerine inşa edilmişti.

18 ay önce bitirilen bu eser, bütün Büyük Britanya halkı tarafından sanat şâheserlerinden biri olarak iftiharla karşılanmıştı. Yapımı 6 sene almış ve o zaman için önemli bir yapı niteliğini kazanmıştı.

Böylece tren 19.14'te köprünün üzerine girmişti. Köprü başındaki memur, trenin geçtiğini görmüş ve makiniste gerekli işaretleri yollamış, fakat, şiddetli fırtına ve yağmur yüzünden fena hâlde ıslanınca içeri girmek zorunda kalmıştı. Bir çeyrek saat sonra tekrar baktığı zaman, kuyruktaki furgonun kırmızı ışığını seçmişti. Tren durmuş veya gidişini yavaşlatmışa benziyordu. «Bu havada endişe edilecek bir şey değil» diye düşündü memur. Sonra, ertesi gün saat 6'ya kadar vazifesi bitmiş olduğundan, yatmaya gitti.

GECENİN KARANLIĞINDA

Bekçi, gece yarısı sıçrayarak uyandı. Kapısı şiddetle çalınıyordu. Kalkıp açtı. Önünde ıslak yağmurluklarıyla iki adam duruyordu.

— Ne istiyorsunuz? diye sordu bekçi.

— Bizler Dundee'li balıkçılarız.

— Evet?

— Bir, bir buçuk saat önce bir tren köprü üzerinden geçmedi mi?

— Tabiî. Niye sordunuz?

— Koya doğru ilerlerken, vagonlarının ışıklarını görüyordum. Sonra birden ışıklar kayboldu.

— Köprünün öbür kıyısına geçmiştir.

— Önce öyle düşündük. Fakat aynı anda bir parıltı ile beraber bir gürültü işittik. Her nekadar hava fırtınalı ise de, belki lokomotifte bir arıza falan olmuştur diye düşündük de, size onu haber verelim dedik.

Bekçi dışarı çıktı. Rüzgâr hızını kaybetmiş ve gökte birkaç yıldız parlamaya başlamıştı. Koyun öteki ucunda kırmızı ışık hâlâ yanıyordu. Tren hiç hareket etmemişe benziyordu. Ortada normal olmayan bir şeyler vardı. Ya devrilen bir kütük veya ağaç yolu tıkamıştı, ya da demiryolu çakılları, sellerin tesiriyle kaymıştı.

Her ne olmuşsa olsun, en yakın istasyon olan Tay istasyonunu haberdâr etmek gerekiyordu. Bekçi, hemen Edinburgh - Dundee treninin bilinmeyen bir sebepten dolayı köprüyü geçtikten sonra durduğunu bildirdi. Derhal hazırda olan lokomotiflerden birinin olay yerine gönderileceği cevabını aldı.

Nitekim bir müddet sonra, istim sesleri yağmura karışan bir lokomotif olay yerine varmıştı bile. Lokomotif yavaşça köprüye girdi. Makinist düzgün aralıklarla düdük çalıyordu.

— Muhakkak bizi duymuşlardır, dedi. Çok sıkıntılı anlar yaşamışlardır. Yolu temizleyebileceğimizi sanıyorum. Olmazsa, katarı geriden bağlayarak Tay'a kadar çekeriz. Yolcular da geceyi orada geçirirler.

Lokomotifin fenerlerinin zayıfça aydınlattığı gölgeleri dikkatle süzen makinist birden lokomotifin durdurma koluna asıldı ve bağırmaya başladı.

— Köprü! Köprü!

Hepsi birden dehşet içinde ilerilere baktılar. Önlerinde köprü yoktu.

Kırk metre kadar ilerde iğrilmiş raylar boşlukta sallanıyordu. Her iki kenarda köprü muhafaza demirleri kopmuştu. Fakat onları dehşete düşüren şey, önlerindeki korkunç ve karanlık boşluktu.

Islak tekerlekler, lokomotifin hızından dolayı, fren sıkılmasına rağmen öne doğru kayıyordu. Tam içindekiler atlamaya

hazırlanırken durdu.

— Eh, iyi atlattık, diye mırıldandı makinist.

Katarın arka kırmızı ışığını görmek için baktığında dehşetle irkildi. Gördükleri kırmızı ışık katara ait değildi. Karşı kıyıdaki gemilere yol gösteren kırmızı fenerdi, bu!

Hepsi birden aynı şekilde aldanmışlardı. Karşı tarafta durduğunu sandıkları tren, aslında altı vagonu ve iki yüz yolcusu ile altlarındaki nehirde yatıyordu.

Hemen araştırmalara başlandı. Bütün gece boyunca bir gemi, kazanın olduğu yerlerde dolaştı. Fakat ne bir kurtulana, ne de bir cesede rastlamak mümkün oldu. Sadece dalgaların bir cisme çarpmasından doğan korkunç bir girdap görülüyordu.

Üç haftalık bir araştırmadan sonra yalnız otuz ceset ve parçalanmış valizler ele geçti. Bunlar Edinburgh - Dundee treninden arda kalan tek izlerdi. Facianın asıl sebepleri ise meçhul kadı. Soruşturmayı idare edenler iki tahmin ileri sürdüler: Ya köprü kepengi fırtınanın tesiriyle sarsılmış ve gelen katarın ağırlığına dayanamıyarak çökmüştü; yahut, tren, (bir vagonu da olabilir) fırtınanın etkisiyle raydan çıkmış ve böylece köprünün orta kısmının çökmesine sebep olmuştu. Bu büyük kaza, demiryolu facialarının en büyüğü, aynı zamanda en esrarlısı olarak tarihe geçti.

BAŞKA KÖPRÜ

Altmış iki yıl sonra, yine bir köprü, üzerinden bir tren geçerken çöktü. 12 eylül 1931'de saat 23.04'te, Viyana'dan gelen ekspres Budapeşte'ye 13 km. mesafede bulunuyordu. Tam Bia - Torbagy geçidine girmişti ki, gecenin sessizliğini yırtan korkunç bir patlama duyuldu. Öyle korkunç bir patlama olmuştu ki, raylar yüzlerce metre ötelere fırlamış, köprünün demirleri paramparça olmuştu. Lokomotif, arkasındaki dokuz vagonu ile beraber, 26 metre aşağıdaki bir sel çukuruna yuvarlandı. Facia, 24 ölü ve 160 yaralı ile sonuçlandı.

SİLVESTR MATUŞKA

Yine 1931 yılında iki sabotaj olmuştu. İlki, Avusturya'nın Ansbach şehrinin yakınlarında meydana gelmişti. Yol kontrol işçileri, tren yolu üzerinde bir rayın yerinden oynamış olduğunu görünce, araştırdılar ve hemen altında bir dinamit buldular. Böylece bu sabotaj önceden önlenmiş oldu.

İkincisinde, Berlin civarındaki, Jüteborg'da bir sürat katarı patlama sonucu yoldan çıkarak devrilmiş, 104 kişi yaralanmıştı.

Macar polisi, bu son olayı aydınlatmaya karar vererek işe girişti. Önce kazazedeler sorguya çekildi. İçlerinden biri, kazayı mucize kabilinden yarasız atlatmış ve yaralıların kurtarılmasına bir hayli yardım etmişti. Kurtarma esnasında kendisine bir hayli garip gelen birisi yardımcı olmuştu.

Bu şahıs, tuhaf bir gülümsemeyle ölülerin yanına eğiliyor ve onlar için dua edeceğini söylüyordu.

Bu davranış, ortak bir heyecanın, bir şokun tesiri de olabilirdi. Buna rağmen bu şahsın aranmasına karar verildi ve kolayca bulundu. Kendisini, kırk yaşlarında, Budapeşte'de oturan Silvestr Matuşka olarak tanıttı. Şimdilik ticaretle meşguldü, fakat daha önceleri başka işlerde de çalışmıştı, ayrıca mucit idi de... Kendisinde pek çok patent beratı vardı. İçlerinden bir tanesi bilhassa çok ilgi çekiciydi. Bu, rayların kaymasına karşı bir emniyet tertibatı olarak kullanılan bir cihazdı ve bir İsveç firması tarafından satın alınmıştı.

Özellikle bu buluşu Matuşka'yı temize çıkarmaya yetecekti. Fakat sorguyu idare edenler, önemsiz gibi görünen başka bir olay üzerinde durdular. Silvestr Matuşka, 1914 - 18 harbinde, havâî fişekçi olarak vazife görmüştü. Şu hâlde patlayıcı maddelerin kullanılması hakkında bir hayli geniş bilgiye sahipti.

Bu da bir tesadüf olabilirdi. Ancak Matuşka'nın evinde, bir dinamit satıcısının faturaları bulundu.

— Maden ocaklarını açmakta kullanıyorum, dedi Matuşka.

Bu doğruydu. Fakat polis, Matuşka'nın geçmişinde çok patlayıcı madde ile karşılaşıyordu. Bütün tesadüfler göz önüne alınarak, geçmiş aylarda Matuşka'nın seyahatleri incelendi. Ansbach'daki demiryolu sabotaj teşebbüsü sıralarında ve Jüteborg kazasında oralarda bulunduğu tesbit edildi.

DİNSİZLİĞE KARŞI...

Şüpheli hakkındaki soruşturma daha derinleştirildi. Bir gün kendisine ansızın Bia - Torbagy faciasına ait resimler gösterildi. Matuşka, facia resimlerini uzun uzun inceledi ve hiç de pişmanlık ifade etmeyen bir sesle, bilâkis bir nevi memnunlukla kendi kendine mırıldandı:

— Bunu ben yaptım.

Suç itiraf edilmişti; fakat suçu gerektiren sebepler henüz aydınlatılmamıştı. Bir treni yolundan çıkarmak, Matuşka'ya ne gibi bir fayda sağlayabilirdi? Suçlunun cevabı basitti:

— Dinsizliğe karşı savaşmak için.

Kendisinden bir açıklama istendi. Kolayca onu da anlattı:

— Halk, gittikçe dine karşı ilgisiz kalmaktadır. Ben, Tanrı tarafından onları doğru yola getirmekle görevlendirildim. Fakat sözümün geçmesi için, adımın duyulması gerekir; herkese saygı ve korku hissettirmeliyim...

Suçlu belli olunca, Matuşka tevkif edildi. Önce Avusturya'da muhakeme edilerek iki yıl hapse mahkûm oldu. Ardından hemen sonra, Budapeşte'ye nakledilerek ikinci suçu için muhakeme edildi. Bu sefer idama mahkûm edildi. Fakat idam edilmeden önce hapis cezasını çekmesi gerekiyordu. Bu formalite hayatını kurtardı. Önce Avusturya'ya yollandı, sonra, 1936 yılında Macaristan'a iade edildi. Halbuki, Macar kanunlarına göre, ölüm cezası belli bir müddet geri bırakıldığı takdirde, bu ceza, ömür boyu kürek cezasına çevriliyordu. Böylece Matuşka, Vacz hapishanesine kapatıldı.

Matuşka'nın çılgın hikâyesinin burada bitmesi gerekirken, öyle olmadı. 1945 yılında Rus ilerlemesi karşısındaki kargaşalıktan istifade ederek kaçtı ve bir daha izine rastlanmadı.

1947 nisanında doğduğu kasaba olan Santaver'deki evine geldi. Kasaba halkı, câniyi unutmamıştı. Sopalar ve oraklarla peşine düştüler. Matuşka, civardaki bir nehre düştü ve gözden kayboldu.

Aslında, Matuşka'nın boğulmayıp, kıyı-

1931'de, Matuşka'nın sebep olduğu tren kazası.

daki sarmaşıklar arasında saklanmış olması gerekir, zira daha sonra kendisinin İtalya'da, İsviçre'de, Yugoslavya'da ve Yunanistan'da olduğuna dair ihbarlar gelmiş; en sonunda Filistin'de Arap lejyonuna girdiği öğrenilmiştir.

Daha sonraki yıllarda trenleri havaya uçurmaktan vaz geçmişe benzer; fakat ömrünün sonuna kadar kaderinin esiri olmuştur. 1953 yılı temmuz ayında Kore savaşı sıralarında, Amerikalılar tren yollarını havaya uçuran Çinli bir sabotajcı grubunun peşine düşmüşlerdi.

Bu ekibin, Orta Avrupalı esrarlı bir subay tarafından yönetildiğine dair haberler geliyordu. Nihayet bu elebaşı, VIII. Ordu tarafından yakalandı. Kim olduğunu sordukları zaman, cevap verdi:

— Silvestr Matuşka!...

ÇİN

Kıt'a Çin'inde, bundan 100 yıl önce, İmparator Tong - Çe hüküm sürüyor, ülkedeki isyanları bastırmaya çalışıyordu. Bugünkü Kıta Çin'i çok katı bir komünist diktatörlüğü altında, dünyadan tecrid edilmiş 800.000.000 nüfuslu bir ülkedir.

Çin'in önemli limanlarından Makao'nun bundan 100 yıl önceki görünüşü.

Çin'in sahil kasabalarından birinin denizden görünüşü.

Bir asır önceki Şanghay'da bir eğlence gemisi.

Şanghay gümrüğünün denizden görünüşü.

Tien - Çin'de, İngiliz ve Fransız sefirlerinin ikametgâhları.

O devirde Çin'de afyon çok yaygındı. İşte iki afyonkeş.

Kanton eyâletinde bir pagodanın girişi.

TARİHE AKAN BİR AY

Aralık 1971

2 ARALIK

Mesut Erez Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı oldu.

3 ARALIK

Başta Sadi Koçaş olduğu hâlde, on bir Bakan, topluca istifa etti. Cumhurbaşkanı, bu olay üzerine istifa eden başbakanın istifasını kabûl etti ve yeni hükümet kuruluncaya kadar kabinenin görevde kalmasını istedi.

● Siyasal Bilgiler Fakültesi eski Anayasa profesörü ve dekanı Mümtaz Soysal komünizm propagandası yapmak suçundan 6 yıl 8 ay ağır hapse, 2 yıl sürgüne ve müebbeden âmme hizmetlerinden mahrumiyete mahkûm edildi.

● Hind birliklerinin Batı Pakistan'a hücuma geçmesiyle, Hindistan - Pakistan arasında savaş başladı.

4 ARALIK

İstifa eden 11 bakanın hazırladığı ortak gerekçe bütün çevrelerde yersiz karşılandı. Genelkurmay Başkanı Orgeneral Memduh Tağmaç: «Silâhlı Kuvvetler, tamamen yanlış olan bu görüşün karşısındadır» dedi.

5 ARALIK

Nihat Erim, Cevdet Sunay tarafından tekrar başbakanlığa getirildi.

11 ARALIK

2. Erim hükümeti kuruldu. Kabinede Adalet Partisi'nden 7, Cumhuriyet Halk Partisi'nden 5, Millî Güven Partisi'nden 1 bakan var. Diğer bakanlar, milletvekili veya senatör değil. Başbakanla birlikte kabinedeki parlamento üyelerinin sayısı 14.

15 ARALIK

Hind kuvvetlerinin Dakka'nın dış mahallelerinden, şehrin merkezine doğru hücuma geçmeleri üzerine Pakistanlı komutanlar Hindliler'e «ateş kes» teklifinde bulundu.

● İsmet İnönü, gözlerini muayene ettirmek ve gözlük almak için Paris'e gitti.

16 ARALIK

Doğu Pakistan, Hind kuvvetlerine teslim oldu. Dakka düştü. Başbakan İndira Gandi, Doğu Pakistan kuvvetlerinin şartsız olarak teslim olduğunu belirtti.

● Yeni hükümet, programını okudu.

17 ARALIK

3. Haliç köprüsünün temeli, yapılan bir törenle Cumhurbaşkanı tarafından atıldı.

● Pakistan Devlet Başkanı Yahyâ Han, «ateş kes» teklifini kabûl etti.

20 ARALIK

Amerikan doları devalue edildi. Yeni kura göre, bir dolar 13.85 TL.

● Pakistan Devlet Başkanı Yahyâ Han emekliye ayrıldı. Yeni Başkan Zülfikar Ali Butto. Butto, Doğu Pakistan'ın, Pakistan'ın ayrılmaz bir parçası olduğunu söyledi.

21 ARALIK

2. Erim hükümetinin programı senatoda görüşüldü.

22 ARALIK

2. Erim hükümeti güven oyu aldı. Yapılan oylamaya 349 parlamenter katıldı. Oylama sonucunda hükümet 301 müsbet, 45 menfî oy aldı. 3 parlamenter de çekimser oy kullandı. Oylama açık olarak yapılmıştır.

● Eski MBK üyesi İrfan Solmazer tevkif edildi.

25 ARALIK

Güney Kore'nin başkenti Seul'ün en lüks oteli olan Tan Yon Kak'ta, geceleyin çıkan bir yangın sonucunda, içinde 300 kişinin bulunduğu 22 katlı otel tamamen yandı. 300 kişiden 133'ü öldü.

27 ARALIK

Seul'deki otel yangınında Türk ataşemiliteri Albay Fazıl Yüzbaşıoğlu'nun da öldüğü bildiriliyor.

İSLÂMIN BÜYÜK PEYGAMBERİ

Hz. MUHAMMED

ilmî ve tarihî kaynaklardan yararlanarak hazırlanmış müstesna değerde bir eser

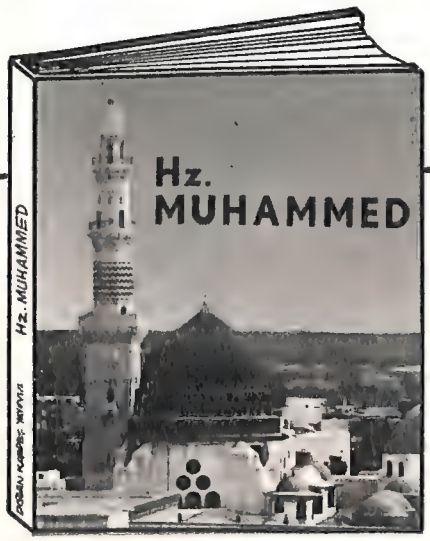

Peygamberimizin hayatı ile ilgili olarak, başta Topkapı ve Türk - İslâm Eserleri müzeleri olmak üzere, dünyanın bütün müzelerindeki renkli minyatürler, İslâm sanatının başlıca örnekleri.

140 renkli, 40 siyah-beyaz resimle bezenmiş

Nefis Bir Albüm

DOĞAN KARDEŞ YAYINLARI — Genel dağıtım: BATEŞ

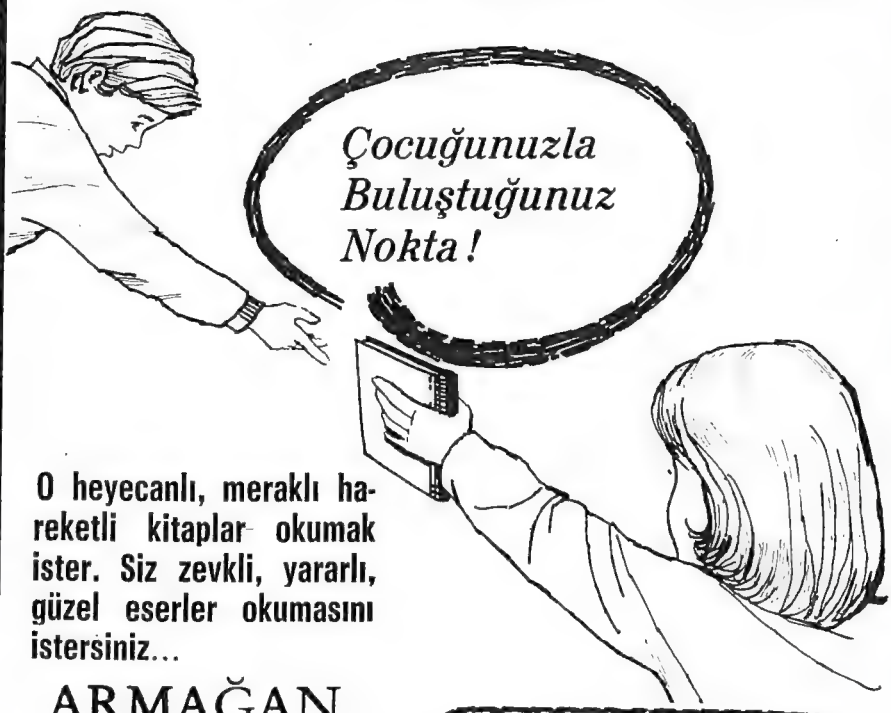

O heyecanlı, meraklı hareketli kitaplar okumak ister. Siz zevkli, yararlı, güzel eserler okumasını istersiniz...

ARMAĞAN

ÇOCUK KLASİKLERİ

ikinizin de isteğini bir araya getiriyor!

Her kitap açık bir dille yazılmış, iyi cins kâğıda basılmıştır. Beş renk resimli, yaldızlı kapak içinde, sağlam bez ciltli, bol resimlidir

ÇOCUKLARA OKUMAYI SEVDİREN KİTAPLAR

- KORKUSUZ KAPTANLAR
- GULLIVER'İN GEZİLERİ
- KAÇIRILAN ÇOCUK
- BİR ÇOCUĞUN HİKÂYESİ (II. baskı)
- ROBINSON CRUSOE (II. baskı)
- POLLYANNA (II. baskı)
- ESRARENGİZ ADA
- BİR EŞEĞİN HATIRALARI
- DEFİNE ADASI
- HEIDI
- KAPTAN GRANT'IN ÇOCUKLARI
- DÜNYA'DAN AY'A
- TOM SAWYER
- KİMSESİZ ÇOCUK
- TOM AMCA'NIN KULÜBESİ
- KÜÇÜK KADINLAR
- GÖKTEN İNEN MELEK
- KARA ELMAS
- İYİ HANIMLAR
- SEKSEN GÜNDE DÜNYA GEZİSİ
- SOPHIE'NİN BAŞINA GELENLER
- KÜÇÜK ERKEKLER
- ALICE TUHAFLIKLAR ÜLKESİNDE
- JO'NUN ÇOCUKLARI
- BAMBİ
- MERCAN ADASI
- KÖYÜN İKİZLERİ
- MUTLU PRENS

ARMAĞAN

NEŞRİYAT A. Ş.

Genel dağıtım: BATEŞ

Bir Açıklama

Aşağıdaki yazı, Dr. Razi Maner'in 1971 yılı ekim sayımızda yayınlanan bir tavzihi dolayısıyle İclâl Danişmend tarafından gönderilmiştir.

Kocam o yazısını 1957'de, Türk Düşüncesi mecmuasının 15 ağustos tarihli 42-9 sayısında neşretmiştir. Görmek isterseniz takdim edebilirim. Bundan haberdar olamamakta haklısınız. Bir yazının, sahibi tarafından ne zaman, nerede neşredildiğini elbette bilemezsiniz.

O makalenin merhum tarafından gerek yazılış, gerek bilâhare neşir sebep ve hikâyesini merhum Hamdullah Subhi, Reşid Safvet ve Peyami Safa Beyler'in de bulundukları bir toplantıda dördü arasındaki sohbette — daha başka zevat ile beraber — teferruatı ile dinlemiştim.

Saniyen 1000 sayfayı aşan bu muhayyel Müller tercümesini İsmail Hâmi Danişmend nerede kullanmıştır? Dakikasını boşa vermeyen merhum, herhangi bir kaynaktan aldığı tek kelimeyi dahi kitabın adını, basılış tarih ve yerini zikretmek suretiyle muhakkak belirtirdi. Halbuki 1956'dan sonraki eserlerinin hiçbirinde Müllerden ve hele Almanca aslından bir iktibas mevcut değil. Sizin o kadar emeğin mahsulü ne oldu acaba?

Demek beraber çalışır, «müteaddit kopyalar çıkarır, tashih ve ilâveler yapmaları için bazı dostlara verir» idiniz. Öyle mi? Ben, İsmail Hâmi Danişmend'in nasıl müsveddesiz çalıştığını en yakından bilen insanım. Bu bana nasıl söylenir? Siz heveskâr yazılarınızı istediğinize düzelttirebilirsiniz. Kendi bileceğiniz iş. Amma, eserleri ortada olan Danişmend'i bu işte hizanıza indirmeye kalkmanız doğrusu hayli tuhaf...

«Hâmi Danişmend Bey'in ismini Batı teknik kitaplarında» göremeyişinize esef etmeyiniz de lûtfen ilgili olduğu ilim dallarında arayınız. Hem bu hususta sözü içerde ve dışarda o ilimlerin sahiplerine bıraksanız daha hakşinaslık olmaz mı?

«Minnettarlık» konusuna gelince: Demek sizce tıbbî yardımlarınıza duymaklığım gereken minnet hissiyle susmam ve bu işi örtbas etmem icab ederdi. İyi ama... bu, benim için bir nev'i el kesesinden ihsan olmaz mı idi? Kocamın yazısını size, bir borcuma karşılık bağışlamaya hakkım var mıdır? Kaldı ki, minnettar olmam için bir sebep de yok. Açıklıyayım:

1962 yılı aralık ayında hastalandım ve maarif dairesince Haydarpaşa Nümune Hastanesi'ne sevkedildim. — Sanırım 18 mart 1963'te — üçüncü dahiliye servisine yattım. Siz de o hastanenin bakteriyoloji şefi idiniz. Ve sağlık kurulunda üye idiniz.

Hastaneler, doktorların imâreti değildir. Ben hastaneye, mensup olduğum vekâlet hesabına yattım. Müşahade devremden sonra da birçok defa kan sayımım şefi bulunduğunuz laboratuarın mensupları eli ile yapıldı. Ama unutmayınız ki, ikimiz de hep karşılıklı olarak, hem de aynı barem derecesinde iki devlet memuru sıfatlarımızı muhafaza ediyorduk. Ama ben yine de zamanında nezaket teşekkürlerimi ödemişimdir. Ama teşekkür... Minnet aslâ... Zira, hastanede yatmak, benim kanunî hakkım idi. Orada çalışmak da sizin vazifeniz. Hem biliyorsunuz müşahede işimde asıl külfetimi bizzat çekenler dahiliye servisinin muhterem tabibleri olmuştu.

«Türk ırkı doğmatik olarak bu hususlarda minnettar kalır» diyorsunuz. Peki öyledir de, ne zamandan beri Türk ırkı, yaptığı bir işi — hem de vazifesi iken — başa kakmakta ve karşılığında minnet beklemektedir?

İclâl Danişmend

DÜZELTME

Mecmuamızın 1971 yılı 11. sayısının 3. sayfasındaki tarih ve sayı, aşağıdaki şekilde düzeltilecektir: 1 aralık 1971 - Sayı: 11 - Sıra No. 83.

KARİKATÜR

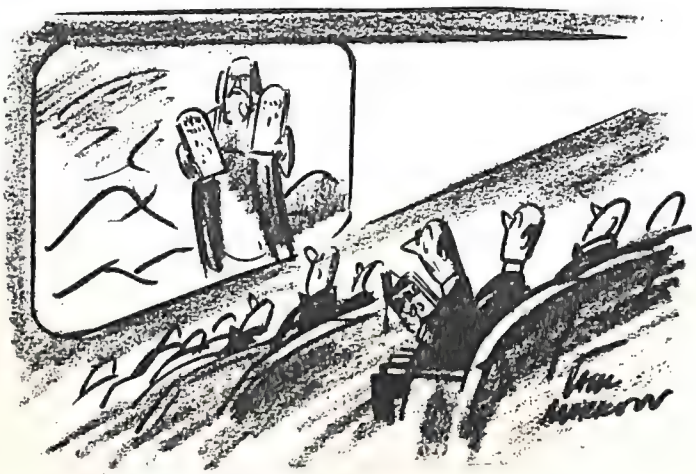

— Acaba sonu kitaptaki gibi mi bitiyor?

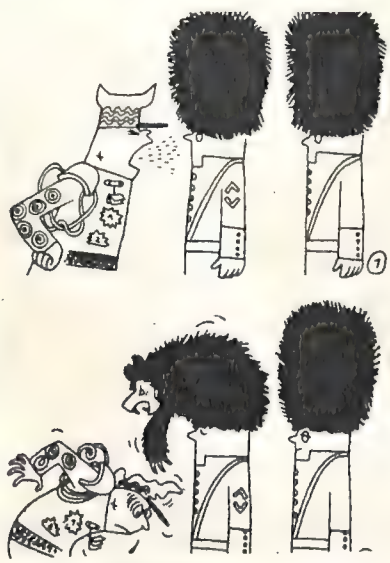

YAZISIZ

YAZISIZ

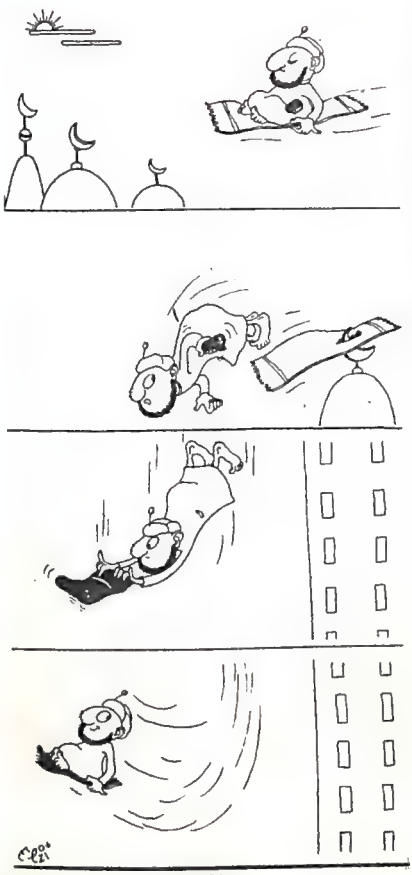

YAZISIZ

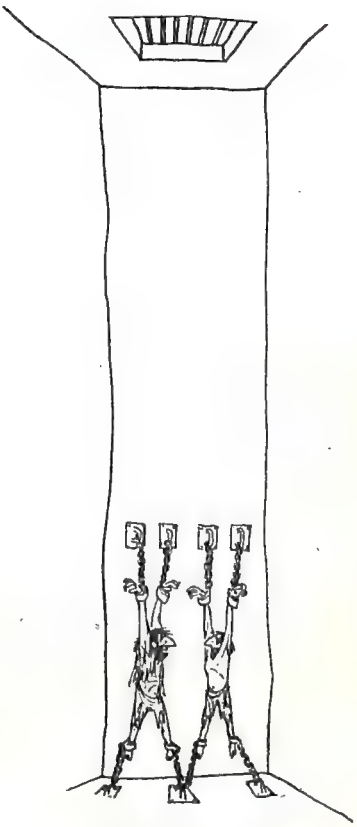

— Bak şimdi, benim kaçma planımı dinle.

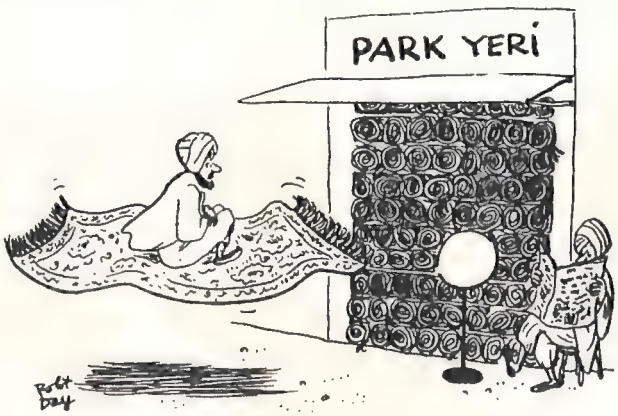

YAZISIZ

Tarih Postası

OKUYUCULARIMIZIN TARİHLE İLGİLİ SORULARI, BU SAYFALARDA CEVAPLANDIRILMAKTADIR.

Mehmet Köseoğlu (Trabzon)

Bir coğrafya dergisi yayınlıyamaz mısınız? Tarih dergisi kadar satacağına emniyetim vardır. — Lozan Muahedesi'nden daha kârlı çıkmamız mümkün değil miydi? — Yazarını hatırlıyamadığım «Kore Hâtıralarım» adlı kitabı nereden bulabilirim?

Mecmuamız tipinde bir coğrafya dergisi yayınlanması isteği, çıktığından bu yana, mecmuamıza gelen bir çok okuyucu mektubu ile ileri sürülmüştür. Bugün için böyle bir tasavvurumuz olmadığı cevabını tekrarlıyoruz. Her şeyi bizim yapamıyacağımızı takdir edersiniz. Yoksa aylık bir coğrafya dergisine ihtiyaç olmadığı asla ileri sürülemez. *Hayat Tarih Mecmuası*, her sayısında, coğrafya veya tarihî coğrafya ile ilgili bir iki yazı koymaktadır. Şimdilik daha fazlasını yapamıyoruz. — Lozan Muahedesi'nden daha kârlı çıkmamız elbette mümkündü. Fakat bu fazla kârın elde edilemeyişinin sebeplerini anlamak ve mâzur görmek için, o yılların ortamını hatırlamak şarttır. Türkiye, 1911'den beri savaş içindeydi. Tarihte hiçbir devirde olmadığı derecede sulha, huzur ve sükûna muhtaçtı. Bunun için, esasen kısa sürmiyen Lozan Konferansı'ndan bir an önce netice almak tercih edilmiştir. — Bahsettiğiniz kitabı teşhis edemediğimiz için, bir şey söyliyemiyeceğiz.

Refet Dulgan (Üsküdar - Istanbul)

I. Sultan Murad devrinde fethedilen Serez'e Anadolu'nun neresinden gelen Türkler iskân edilmiştir?

Bilhassa Marmara çevresindeki Türkler iskân edilmiştir. Fakat fetihten sonraki asırlarda Anadolu'nun bir çok yerinden, bilhassa Orta Anadolu' dan Türkler, Serez ve umumiyetle Makedonya'ya gidip yerleşmişlerdir. — Soyadınızı yanlış okumuşsak özür dileriz.

Berrin İçmen (Eskişehir)

Wellington Dukası kimdir?

Wellington Dukası, bilhassa 1815'te İmparator Napoléon'u Waterloo'da yenen müttefik kuvvetlerin başkumandanı olarak tarihe geçmiştir. 1769' da Dublin'de doğmuş, 1852'de 83 yaşında ölmüştür. 1831'de İngiltere Başbakanı da olmuştur. «Demir Dük» (Iron Duke) diye meşhurdur. İngilizler'in yetiştirdiği en büyük kumandanlardan biri, belki birincisidir. Asıl adı «Arthur Wellesley» dir. Napoléon'un can düşmanı olarak tanınmış, böyle şöhret yapmış, 46 yaşında iken de amansız rakibi Fransız İmparatoru'nu nihaî şekilde yenmiş ve Avrupa siyaset sahnesinden uzaklaştırmaya muvaffak olmuştur.

Sefer Debreli (Derince - Kocaeli)

Ekim ve kasım 1971 nüshalarınızdaki bir yazıda Çerkes Edhem'in çete faaliyetleri hakkında yetersiz bilgi vermişsiniz.

O makale, umumiyetle çetelerden bahsediyordu. Çerkes Edhem'in durumu, ayrı bir yazı mevzuu olacak ehemmiyettedir.

Ahmet Yaman (Yukarı Ayrancı - Ankara)

Mimarîye ve arkeolojiye çok meraklıyım. Bu konularda hangi kitapları okuyayım?

Zikrettiğiniz sahalar son derece geniştir. Bu konularda amatör okuyucular için el kitaplarımız yoktur. Türk Tarih Kurumu'nun yayınladığı arkeoloji ve mimarî tarihi üzerindeki birkaç kitabı bir görünüz. Belki hoşlanarak okursunuz.

Oğuz İstemi (Adana)

Geçmiş asırlarda Fransa'nın en kalabalık Hıristiyan ülkesi olduğu doğru mu?

Doğrudur. Bugünkü sınırlarıyle Fransa, en kalabalık Avrupa Hıristiyan ülkesi idi. Nüfus gelişmesi şöyle olmuştur: 800 yılında 5 milyon, 1300'de 10 milyon, 1450'de 14 milyon, 1600'de 15 milyon, 1610'da 16 milyon, 1650'de 19 milyon, 1700'de 20 milyon, 1710'da 18 milyon, 1715'te 20 milyon, 1750'de 21 milyon, 1775'te 24 200 000, 1780'de 24 800 000, 1789'da 25 500 000, 1791'de 27 150 000, 1801'de (ilk modern sayım) 27 445 000, 1815'te 29 327 000, 1821'de 30 462 000, 1827'de 31 845 000, 1832'de 32 561 000, 1834'te 32 887 000, 1836'da 33 541 000, 1850'de 36 milyon, 1861'de 37 386 000 1866'da 38 067 000, 1872'de 36 103 000, 1881'de 37 672 000, 1886'da 38 219 000, 1891'de 38 343 000, 1901'de 38 962 000, 1911'de 39 605 000, 1914'te 39 800 000, 1921'de 39 240 000, 1926'da 40 870 000, 1928'de 40 894 000, 1931'de 41 835 000, 1936'da 40 910 000, 1946'da 40 518 000, 1950'de 41 900 000, 1954'te 42 774 000, 1955'te 43 216 000, 1959'da 44 970 000, 1961'de 46 150 000, 1962'de 46 520 000, 1968'de 49 779 000, 1969 başında 50 100 000. Fransa, eskiden beri, en çok ecnebi tab'alının yaşadığı ülkedir. 1968'de nüfus içinde 2 664 000 kişi ecnebi idi. Kadın nüfusun fazlalığı da dikkati çeker (1969 başında 24,4 milyon erkeğe karşı 25,7 milyon kadın).

Erdoğan Dumlu (Karşıyaka - İzmir)

1711'de Baltacı Mehmed Paşa'nın, Çar Büyük Petro'yu esir almak fırsatını, Çariçe Katherina'nın visaline feda ettiği doğru mu?

Sonradan Çar'la evlenen, hattâ onun ölümünden sonra Rusya tahtına geçen metresi müstakbel I. Katherina ile Sadrâzam ve Serdâr-ı Ekrem Baltacı Mehmed Paşa'nın buluşmaları, tamamamen masaldan ibarettir. Katherina, ne Rus ordugâhından çıkmış, ne Serdâr-ı Ekrem veya başka bir Türk'le yüzyüze gelmiştir. Esasen Baltacı'nın Katherina ile buluştuğu rivayeti, olaydan çok sonra çıkmış, yeni bir şeydir ve o zamanki hiçbir Türk ve Avrupa kaynağında yoktur. Prut seferi sırasında gerek Ruslar'ın, gerek Türkler'in tuttukları rûz-nâmeler ve sefere iki taraftan katılan şahısların birçok hâtırat, rapor ve şehadeti elimizdedir. Bunların hiçbirinde, ima yoluyle olsun müstakbel Çariçe ile Serdâr-ı Ekrem'in yüzyüze geldikleri dahi söylenmemiştir. Prut seferinden hemen sonra Baltacı'yı düşürmek için hakkında çeşitli iftiralarda bulunanlar (ki bunların arasında Türkiye'deki İsveç Kralı XII. Karl ile Kırım Hanı Devlet Giray da vardı) da böyle birşey ileri sürmemişlerdir. Sonradan bazı romancılar, bir Baltacı - Katherina buluşması tasavvur etmişler ve bu hayalî buluşma, ilmî olmıyan kitaplarda da yer almıştır. Baltacı'nın suçu, müşavirleri Ömer Efendi ile Osman Ağa'ya kapılarak basit tâvizlerle Çar'ı ve ordusunu salıvermesidir. Ancak bir müddetten beri Türk ordusunda, düşmanı yok etme fikir ve kabiliyetinin kaybolduğu muhakkaktır. Nitekim Baltacı'nın taarruza geçirdiği orduda, yeniçeriler, toprak tabyalarına sinmiş Ruslar karşısında açık bir gayretsizlik göstermişler, hattâ sonuncu taarruzda darmadağınık şekilde geri çekilmişler, karanlık bastığı için, Türk ordusundaki bu kargaşalık düşmanın gözünden kaçmıştır. Sonra bir Rus ordusunun imhası ve Çar'ın esir alınması da, Rusya'nın ortadan kaldırılması demek değildir. Bunu bilhassa kaydetmek isteriz. Zira bazı ciddî olmıyan kitaplarda, Baltacı'nın, Rusya'yı mahvetmek şansını kullanamadığı bile iddia edilmiştir.

Ahmed Riyaz (Cihangir - Istanbul)

Bir yazınızda «Harzem» diyorsunuz. Halbuki kelimenin aslı «Hârezm» dir.

Evet öyledir. Kelimenin aslı «Hârezm» dir. Fakat Türkiye Türkçesi'ne «Harzem» şeklinde yerleşmiştir ve bizim «Harzem» dememiz daha doğrudur. Bizim «Cengiz» dediğimiz şahsın adı aslında «Çinggis», «Timur» dediğimiz şahsınki «Temür» dür. Fakat Türkiye Türkçesi'nde «Çinggis» ve «Temür» demenin ukalâlıktan öteye bir mânâsı yoktur. Aral Gölü'nün güneyindeki deltanın merkezi eskiden Hıyve olan ülkenin adını da «Hârzem» şeklinde kullanmamızda bir mahzur yoktur.

Ahmet Sakıboğlu (Bahçelievler - Ankara)

Midhat Paşa'nın kendisini padişah ilân etmek istediği doğru mu?

Doğrudur denemez. Çünkü bu rivayet, Paşa'nın bir gece rakı sofrasında içkili iken dostları olan edip, şair ve gazetecilere: «Neden 'Âl-i Osman' oluyor da 'Âl-i Midhat' olmasın?» demesinden doğmuş ve düşmanları tarafından istismar edilmiştir. Midhat Paşa'nın malûm patavatsızlığı yüzünden başına pek çok felâket getirdiği bilinmektedir. O zamanki ortam hatırlanırsa, Paşa'nın söylediği sözün basit bir gevezelikten ibaret bulunduğu anlaşılır. Ne Midhat Paşa, ne herhangi bir başka şahıs, kendilerini Osmanoğulları'nın yerine geçirebilecek en asgarî şartları temin etmekten uzaktılar. Böyle bir şey, tasavvur dahi edilemezdi. Tam ihtilâlci olan İttihadcılar bile, çok sonraları, çok daha müsait olan İkinci Meşrutiyet ortamı içinde, böyle bir şeyi akıllarından geçirmemişlerdir.

Tarih Bilmecesi

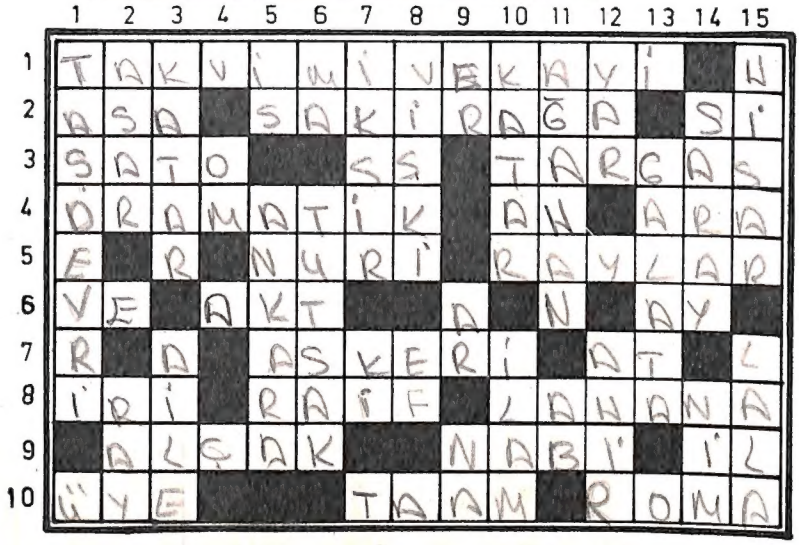

SOLDAN SAĞA: 1 — 1831'de Türkiye'de ilk olarak Türkçe yayınlanan gazetenin adı. 2 — Hz. Mûsâ'nın mucize yaratan bastonu; 1841'de ölen klâsik Türk Müziği'nin büyük bestecilerinden biri; Bir nota. 3 — Tahkim edilmiş derebeyi konağı; Hitler Almanyası'nda askeri bir kuruluşun ilk harfleri; Değerli musiki sanatçılarımızdan, rahmetli olan bir ud virtüozunun soyadı. 4 — Acıklı; Bir ünlem; Fasıla. 5 — Bir erkek adı; Demir yolu (çoğul). 6 — Bir edat; İki tarafın bir iş hakkında sözleşmesi; Kamer. 7 — Askerlikle ilgili; Bir binek hayvanı. 8 — Kocaman; Bir erkek adı; Bir çeşit kış sebzesi. 9 — Sözünde durmaz veya dönek; Klâsik Türk Edebiyatının 1712'de ölen ünlü bir şairi; Vilâyet. 10 — Aza; Yemek (eski söz); İki bin yıldan beri önemini kaybetmeyen Avrupa'daki bir başkent.

YUKARIDAN AŞAĞIYA: 1 — Tarih öncesi çağların en eskisi. 2 — Eser (eski dilde çoğul); Demir yol. 3 — Tren dizisi; Ev halkı. 4 — Bir elektrik kanunu. 5 — Çalışma; Armudu ile ünlü bir başkent. 6 — Su; Esir. 7 — Eskiden birçok hastalıkları iyi ettiğine inanılan ismi var cismi yok bir ilâcın adı; Bir edat. 8 — Pahalı içkilerden biri; Fransızca bir harfin okunuşu. 9 — Rütbesiz asker; Terbiye veya utanma; Bir nefiy edatı. 10 — Taşıt veya hayvan dizisi; Bir muhakemenin ne şekilde neticelendiğini bildiren resmî belge. 11 — Hindistan'da İsmaililer'in dinî başkanlarına verdikleri ad; Su. 12 — Dost; Son veya sonraki (eski söz). 13 — İstanbul'da bir semt. 14 — Hükümdarların oturması için yapılan büyük konak; Yarı (Farsça). 15 — Afyonkarahisar'ın ilçesi; Osmanlı sarayında bir unvan.

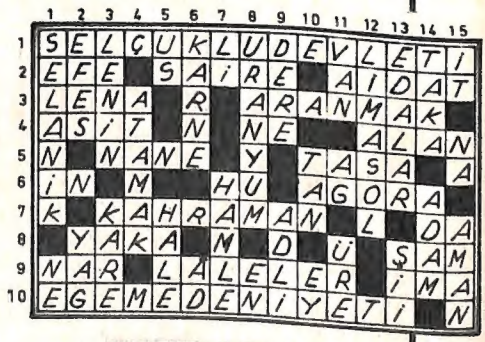

Geçen sayının hâlli:

DOĞAN SİGORTA
SİZİN SİGORTANIZ

30
yılımızı
doldurduk
31
yılımıza bastık
hep sizinle
mutlu olarak

DOĞAN SİGORTA
SİZİN SİGORTANIZ

2434

En Büyük Hatıra Albümü

Fotoğraflarla

ATATÜRK'ün

Hayatı

Doğumundan ölümüne kadar hayatının
bütün safhalarını tespit eden tek eser:

400 den fazla resim, 384 sayfa

Doğan Kardeş Basımevi tarafından,
mevzuuna lâyık bir ihtimamla

HAZIRLANDI VE ÇIKTI

Bütün Kitapçılarda **Fiyatı 50 Lira**